

**T.C.**  
**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

**ŞAR DAĞLARI MİLLİ PARKI'NDA (KOSOVA)**  
**DOĞAL ORTAM İNSAN İLİŞKİLERİ**

**DOKTORA TEZİ**

**SUNAJ KABAŞ**

**BALIKESİR, 2022**



**T.C.**  
**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

**ŞAR DAĞLARI MİLLİ PARKI'NDA (KOSOVA)**  
**DOĞAL ORTAM İNSAN İLİŞKİLERİ**

**DOKTORA TEZİ**

**SUNAJ KABAŞ**

**TEZ DANIŞMANI**

**PROF. DR. ABDULLAH SOYKAN**

**BALIKESİR, 2022**

## ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tezle ilgili sunulan verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

28.11.2022

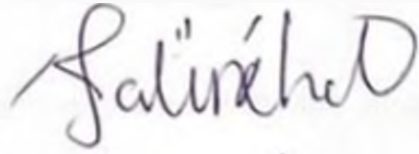
Sunaj KABAŞ



## TEZ ONAYI

Enstitümüzün Coğrafya Anabilim Dalı'nda 201412516004 numaralı Sunaj KABAŞ'ın hazırladığı ŞAR DAĞLARI MİLLİ PARKI'NDA (KOSOVA) DOĞAL ORTAM İNSAN İLİŞKİLERİ konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 28.11.2022 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. İsa CÜREBAL (Başkan)

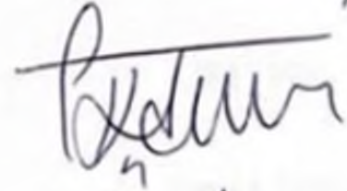


Prof. Dr. Abdullah SOYKAN (Danışman)

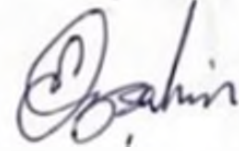


Prof. Dr. Rüştü ILGAR

Prof. Dr. Alaattin KIZILÇAOĞLU



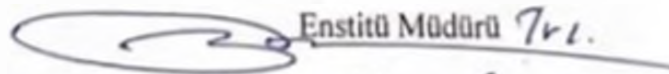
Doç. Dr. Emre ÖZŞAHİN



Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

28/11/2022

Enstitü Müdürü Trl.



Doç. Dr. Hüseyin KURBAN

## ÖNSÖZ

Kosova, Balkan Yarımadası'nın iç kısmında yer alan bir devlettir. 10.887 km<sup>2</sup>'lik bir alana sahip Kosova'nın iki adet milli parkı (Şar Dağları ve Nemuna Dağları Milli Parkı) bulunmaktadır. Nemuna Dağları Milli Parkı Kosova'nın kuzeybatısında yer alır. 630 km<sup>2</sup>'lik bir alanı kapsayan ve Cakova ve İpek şehirleri arasında yer alan bu milli park Kosova'nın zengin ekosistem ve bioçeşitliliğini ortaya koymaktadır. 532 km<sup>2</sup>'lik bir alana sahip olan Şar Dağları Milli Parkı, Dragaş, Prizren (Rakım 420 m), Ştrpça, Suhareka ve Kaçanik şehirlerini kapsamakta olup Kosova, Makedonya ve Arnavutluk sınırları içerisinde yer alır. Bu konuda yapılmış sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar yüzeysel olup daha çok bioçeşitlilik, kültürel özellikler ve turizm ile olduğu görülmüştür. Çalışma alanı jeolojisi, jeomorfolojisi, iklim ve toprak özellikleri açısından önemli bir sahadır. Şar Dağları Milli Parkı'nda, doğal ortam insan ilişkisi analizi ile ilgili çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenlerle Şar Dağları Milli Parkı inceleme alanı olarak tercih edilmiştir.

Çalışmam sırasında bana yol gösteren, maddi ve manevi destek sağlayan, değerli ve saygıdeğer danışman hocam **Prof. Dr. Abdullah Soykan**'a, tez izleme komitesi üyelerinden **Prof. Dr. Rüştü Ilgar** ve **Prof. Dr. İsa Cürebal**' a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bunun dışında haritaların çizilmesinde ve arazi çalışmalarında bana yardımcı olan **Dr. Öğr. Üyesi Murat Fıçıcı** ve **Dr. Yunus Emre Mutlu** hocalarıma şükranlarımı bildirmek isterim.

Arazi çalışmalarım sırasında bana yardımcı olan **Salim Ceylan**'a, Brod şehrinde mülakatın gerçekleşmesini sağlayan **Arsim Ceylan**'a da teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen annem **Ayten Kabaş**'a, hastanede zorlu ve ağır bir mesleği üstlenmiş olmasına rağmen daima yanımda olan yoldaşım saygıdeğer ve sevgili eşim **Arzu Kabaş**'a, bu güne kadar ulaşmamda emek ve desteklerini hiç esirgemeyen büyük ablam **Şenay Yağcılar** ve eşi **Mahir Yağcılar**'a ve ablam **Aysel Kabaş**'a ve teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca dualarıyla bana motivasyon veren, saygı ve hürmetleriyle beni ihya eden saygıdeğer kayınbabam *Şaban Zuban* ve eşi *Şahbaz Zuban*'a ve onun değerli ailesine en içten teşekkürlerimi sunarım.

**BALIKESİR, 2022**

**SUNAJ KABAŞ**

## ÖZET

### ŞAR DAĞLARI MİLLİ PARKI'NDA (KOSOVA)

### DOĞAL ORTAM İNSAN İLİŞKİLERİ

**KABAŞ, Sunaj**

**Doktora Tezi, Coğrafya Anabilim Dalı**

**Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah SOYKAN**

**2022, 107 Sayfa**

Şar Dağları Milli Parkı, Kosova'nın güneydoğusundaki dağlık sahayı kapsamakta olup, 532 km<sup>2</sup> yüzölçümüne sahiptir. Milli park, 41°51' - 43°15' kuzey enlemleri ile 20°1' - 21°47' doğu boylamları arasında konumlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasındaki temel amaç, Şar Dağları Milli Parkı sınırları içindeki doğal ortam özellikleri ile beşeri faaliyetler arasındaki ilişkilerin Coğrafi bakış açısı ile incelenmesidir. Böylece milli parkın coğrafi özellikleri ile ilgili eksikliklerin giderilmesi, literatürdeki boşluğun doldurulması, bundan sonraki çalışmalara altlık oluşturması beklenmektedir. Çalışma nitel araştırma deseninde hazırlanmıştır. Çalışmada ilk olarak literatür analizi yapılmıştır. Konuyla benzer olan çalışmalardaki ilgili bölümler için de içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Sonrasında inceleme alanındaki doğal ve beşeri özelliklerin belirlenmesi amacıyla temel haritalara ulaşılmış, ayrıca resmi kurum ve kuruluşlardan istatistikî veriler derlenmiştir. Bu veriler yardımıyla tez metnindeki lokasyon, jeoloji, yükselti basamakları, eğim, bakı, sıcaklık, yağış, toprak, arazi kullanımı, nüfus dağılışı gibi haritalar üretilmiştir. Haritalama işlemleri için ArcGIS/ArcMap 10.2 yazılımı kullanılmıştır. Çalışmanın sonraki aşamasında arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Böylece taslak olarak üretilen haritaların kontrolü ve revizyonu yapılmıştır. Ayrıca milli park dahilinde ve çevresinde yaşayan yerel halk ile sözlü görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Son aşamada haritalar ve arazi gözlemlerinden elde edilen veriler coğrafi bir bakış açısıyla yorumlamaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Şar Dağları Milli Parkı jeolojik özellikler açısından Paleozoyik'ten Kuvaterner'e kadar farklı dönemlerde oluşmuş çeşitli kayalardan oluştuğu görülmüştür. Genelde dağlık bir saha karakteri gösteren



milli park ve çevresi, Alpin orojenez kuşağının etkisinde şekillenmiştir. Sahanın ortalama yükseltisi ise 1450 m civarındadır. İnceleme alanı, nemli - karasal iklim özellikleri göstermektedir. Yıllık ortalama sıcaklık 12,4 °C iken, yıllık toplam yağış ise 700 mm'nin üzerine çıkmaktadır. Milli park ve çevresi 2000 bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır. İnceleme alanı biyoçeşitlilik açısından zengin özellikler taşımaktadır. Milli park ve çevresinde nüfus yoğunluğu düşüktür. Yerel halk daha çok tarım, hayvancılık ve doğal ürünleri istihali ile uğraşmaktadır. Bu veriler ışığında Şar Dağları Milli Parkı'nın korunmaya değer nitelikte zengin bir doğal ortam potansiyeli arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu doğal ortam koşullarının 3000 yıl öncesinden itibaren kullanılageldiği, bu kullanımların ise günümüzde geçmişe göre hızla artarak devam ettiği tespit edilmiştir. Bu konuda doğal ortam potansiyelinin varlığına istinaden milli park üzerinde doğal kaynak değerlerinin çevre planlamalarına ilişkin etüt çalışmaları yapılmalı ve üzerinde yaşamını idame ettiren yerel halk araziden sürdürülebilir bir şekilde faydalanmalıdır. Özellikle milli park dahilinde ve çevresinde yapılaşmaya izin veren uygulamalardan kaçınılması önerilmektedir. Ayrıca ziyaretçilere milli parkın bilimsel özelliklerini anlatan uygulamalara ihtiyaç vardır.

**Anahtar Kelimeler:** Doğal Ortam, Beşeri Faaliyetler, Şar Dağları Milli Parkı, Kosova

## **ABSTRACT**

### **NATURAL ENVIRONMENT AND HUMAN RELATIONS IN SHARR MOUNTAINS NATIONAL PARK (KOSOVA)**

**KABAS, Sunaj**

**PhD Thesis, Department of Geography**

**Thesis Advisor: Prof. Dr. Abdullah SOYKAN**

**2022, 107 Pages**

Sharr Mountains National Park covers the mountainous area in the south-eastern part of Kosovo and has an area of 532 km<sup>2</sup>. The national park is located between 41°51' - 43°15' north latitudes and 20°01' - 21°47' east longitudes. The main purpose of this study is to examine the relationships between natural environment properties and human activities within the borders of Sharr Mountains National Park from a geographical perspective. Thus, it is expected that the deficiencies related to the geographical features of the national park will be eliminated, the gap in the literature will be filled and it will form a basis for future studies. The study was prepared in a qualitative research design. In the study, firstly, literature analysis was made. Content analysis technique was also used for the relevant sections in the studies that are similar to the subject. Afterwards, base maps were reached in order to determine the natural and human characteristics in the study area, and statistical data were compiled from official institutions and organizations. With the help of these data, maps such as location, geology, elevation levels, slope, aspect, temperature, precipitation, soil, land use, population distribution in the text of the thesis were produced. ArcGIS/ArcMap 10.2 software was used for mapping operations. In the next phase of the study, field studies were carried out. Thus, the control and revision of the maps produced as drafts were made. In addition, oral interviews were conducted with the local people living in and around the national park. In the last stage, the data obtained from maps and field observations were tried to be interpreted from a geographical point of view. According to the findings, it has been seen that the Sharr Mountains National Park is composed of various rocks formed in different periods from Paleozoic to Quaternary in terms of geological features. The national park and

its surroundings, which generally show a mountainous character, are under the influence of the alpine orogeny belt. The average altitude of the field is around 1450 m. The study area has humid - continental climate characteristics. While the annual average temperature is 12.4 °C, the total annual precipitation is over 700 mm. The national park and its surroundings are home to 2000 plant species. The study area has rich features in terms of biodiversity. The population density in and around the national park is low. Local people are mostly engaged in agriculture, animal husbandry and the production of natural products. In the light of these data, it is understood that the Sharr Mountains National Park offers a rich natural environment potential that is worth protecting. It has been determined that these natural environment conditions have been used since 3000 years ago, and these uses continue to increase rapidly compared to the past. In this regard, based on the existence of natural environment potential, studies on the environmental planning of natural resource values should be carried out on the national park and the local people who live on it should benefit from the land in a sustainable way. It is recommended to avoid practices that allow construction in and around the national park. In addition, there is a need for applications that explain the scientific features of the national park to the visitors.

**Keywords:** Natural Environment, Human Activities, Sharr Mountains National Park, Kosovo

# İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ .....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT .....	vii
İÇİNDEKİLER .....	ix
TABLolar LİSTESİ .....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ .....	xiv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ .....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xviii
<b>1. GİRİŞ .....</b>	<b>1</b>
1.1. Araştırmanın Konusu.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı.....	5
1.3. Araştırmanın Önemi .....	6
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	7
1.5. Tanımlar .....	7
<b>2. İLGİLİ ALANYAZIN .....</b>	<b>9</b>
2.1. Kuramsal Çerçeve.....	10
2.2. İlgili Araştırmalar .....	10
<b>3. YÖNTEM.....</b>	<b>12</b>
3.1. Araştırmanın Modeli.....	12
3.2. Evren ve Örneklem .....	12
3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri.....	13
3.4. Verilerin Toplanma Süreci .....	13
3.5. Verilerin Analizi .....	13
<b>4. BULGULAR VE YORUMLAR .....</b>	<b>15</b>
4.1. Şar Dağları Milli Parkının Doğal Ortam Özellikleri .....	15
4.1.1. Anakaya ve Yapısal Özellikler .....	15

4.1.2. Jeomorfolojik Özellikleri.....	20
4.1.2.1. Yükselti .....	20
4.1.2.2. Eğim .....	22
4.1.2.3. Bakı .....	25
4.1.3. İklim Özellikleri.....	27
4.1.4.Hidrografik Özellikler.....	32
4.1.4.1. Yeraltı Suları ve Kaynaklar.....	32
4.1.4.2. Akarsular .....	35
4.1.4.3.Göller.....	36
4.1.5. Bitki Örtüsü Özellikleri.....	37
4.1.6. Toprak Özellikleri.....	43
4.1.6.1. Kahverengi Topraklar .....	44
4.1.6.2. Rankerler ve Litosoller.....	45
4.1.6.3. Rendzina.....	46
4.1.6.4. Gley Topraklar .....	46
4.1.6.5. Organik Topraklar .....	47
4.1.7. Zoocoğrafya Özellikleri .....	47
4.2. Şar Dağları Milli Parkının Beşeri Coğrafya Özellikleri .....	51
4.2.1. Tarihçe .....	51
4.2.2. Nüfus Özellikleri.....	52
4.2.3. Yerleşme Özellikleri .....	54
4.2.4. Ekonomik Faaliyetler.....	57
4.2.4.1. Ormancılık.....	58
4.2.4.2. Zirai Faaliyetler .....	59
4.2.4.3. Hayvancılık .....	61
4.2.4.4. Arıcılık .....	64
4.2.4.5. Turizm .....	65
4.2.4.6. Ticaret.....	69

4.2.5. Kültürel Coğrafya Özellikleri .....	72
4.2.5.1. Dil.....	72
4.2.5.2. Din.....	73
4.2.5.3. Geleneksel Giyim.....	74
4.2.5.4. Kosova Geleneksel Sanatları.....	75
4.2.5.5. Gastronomi .....	76
4.2.5.6. Müzik .....	79
4.2.5.7. Ritüeller.....	80
4.3. Şar Dağları Milli Parkı Doğal Ortam-İnsan İlişkileri.....	82
4.3.1. Anakaya-İnsan İlişkileri.....	82
4.3.2. Jeomorfoloji- İnsan İlişkileri.....	84
4.3.3. İklim- İnsan İlişkileri .....	86
4.3.4. Hidrografya- İnsan İlişkileri .....	88
4.3.5. Bitki Örtüsü- İnsan İlişkileri .....	89
4.3.5.1. Etnobotanik .....	90
4.3.6. Toprak Özellikleri- İnsan İlişkileri .....	94
<b>5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....</b>	<b>95</b>
5.1. Sonuçlar .....	95
5.2. Öneriler .....	97
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>99</b>

## TABLolar LİSTESİ

<b>Tablo 1.</b> Nemuna Dağlarında Koruma Altına Alınan Bölgeler.....	6
<b>Tablo 2.</b> Şar Dağları Milli Parkı Eğitim Grupları Dağılımı.....	23
<b>Tablo 3.</b> Prizren (1962-2018) Yıllarına Ait Aylık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Dağılımı Tablosu.....	27
<b>Tablo 4.</b> Şar Dağları Milli Parkı Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılımı .....	30
<b>Tablo 5.</b> Şar Dağları Milli Parkı Yağış Dağılımı .....	31
<b>Tablo 6.</b> Kosova Yeraltı Suları Verim Değerleri.....	34
<b>Tablo 7.</b> Prizren, Suhareka ve Dragas'a Ait Su Potansiyeli (Prizren Devlet Su İşleri Raporu, 2013).....	34
<b>Tablo 8.</b> Şar Dağları Milli Parkı'nda Önemli Bitki Türü Formasyonları (Şar Dağları 2014-2023 Yönetim Planı).....	40
<b>Tablo 9.</b> Şar Dağları Milli Parkı Koruma Altına Alınan Bitki Tür ve Grupları (UNEP, 2010) .....	42
<b>Tablo 10.</b> Şar Dağları Milli Parkı Toprak Gruplarının Dağılımı.....	44
<b>Tablo 11.</b> Şar Dağları Milli Parkında Yer Alan Hayvan Türleri Çeşitleri (Çevre ve Planlama Bakanlığı, 2014-2023 10 Yıllık Yönetim Planı) .....	48
<b>Tablo 12.</b> Şar Dağları Milli Parkında Bulunan Başlıca Hayvan Türleri (Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı, 2014-2023 10 yıllık yönetim planı) .....	50
<b>Tablo 13.</b> Kosova'nın Etnisite Yapısı (Kosova Nüfus Sayımı, 2011).....	52
<b>Tablo 14.</b> Şar Dağları Milli Parkı Sınırları İçerisinde Yer Alan Nüfusun Etnisite Oranı .....	54
<b>Tablo 15.</b> Şar Dağları Milli Parkı Sınırları İçerisinde Yer Alan Kırsal Yerleşmeler ve Nüfusları.....	56
<b>Tablo 16.</b> 2014 Yılı Verilerine Göre Hayvan Sayıları (Kosova İstatistik Kurumu 2014 Verileri).....	62

<b>Tablo 17.</b> Yıllara Göre Hayvancılık Geliri Milyon (Euro) .....	62
<b>Tablo 18.</b> Brezoviça'daki Hotel ve Turistik Tesislerin Kapasitesi (Şar Dağları Milli Parkı Alan Planlaması, 2013).....	67
<b>Tablo 19.</b> Şar Dağları Milli Parkı İçerisinde Yer Alan Turistik Yerler (2014-2023 Şar Dağları Yönetim Planı) .....	67
<b>Tablo 20.</b> Şar Dağları Milli Parkında Yer Alan Binalar (Şar Dağları Milli Parkı Alan Planlaması, 2013).....	69
<b>Tablo 21.</b> Dragaş Belediyesi'ne Kayıtlı Şirket Sayıları ve Çalışanlar. (Dragaş Gelişim Planı 2013-2023).....	71
<b>Tablo 22.</b> 2019 Yılında Taş Ocaklarının Islahı (2019 Yılı Maden ve Mineral Raporu) .....	83
<b>Tablo 23.</b> Şar Dağları Milli Parkı ve Çevresinde Yakacak için Odun Kesimi (m <sup>3</sup> ) ( Şar Dağları Milli Parkın'da Doğal Kaynakların Durumu, 2008).....	90
<b>Tablo 24.</b> Şar Dağları Milli Parkı'nda Yetişen Tıbbi Aromatik Bitki Türleri. (Macuni, Q.2007) .....	92



## ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Şar Dağları Milli Parkı Lokasyon Haritası .....	2
Şekil 2. Şar Dağları Milli Parkı Jeoloji Haritası .....	19
Şekil 3. Şar Dağları Milli Parkı Yükselti Basamakları Haritası .....	21
Şekil 4. Eğim Gruplarının Dağılımı Grafiği .....	23
Şekil 5. Şar Dağları Milli Parkı Eğim Grupları Haritası.....	25
Şekil 6. Şar Dağları Milli Parkı Bakı Haritası .....	26
Şekil 7. Prizren Aylık Sıcaklık-Yağış Dağılım Diyagramı.....	28
Şekil 8. Şar Dağları Milli Parkı Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılımı Haritası .....	29
Şekil 9. Şar Dağları Milli Parkı Yıllık Ortalama Yağış Haritası .....	31
Şekil 10. Yağışın Mevsimsel Dağılımı (Prizren).....	32
Şekil 11. Şar Dağları Milli Parkı Hidrografya Haritası .....	33
Şekil 12. Şar Dağları Milli Parkı Toprak Grupları Haritası.....	43
Şekil 13. Şar Dağları Milli Parkı'nın Etnisite Haritası .....	53
Şekil 14. Şar Dağları Milli Parkının Yerleşim Alanlarından Biri olan Dragaş Belediyesi ve Yerleşim Alanlarının İçerisinde Tarım Ürünlerinin Dağılımı.....	60
Şekil 15. 2014 Yılına Ait Belediye ve Bölgelere Göre Hayvan Sayıları.....	63
Şekil 16. Şar Dağları Milli Parkı'nın Dini Haritası .....	73

## FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

<b>Fotoğraf 1.</b> Gornye Selo Köyü'nde Metamorfik Şist Araziler.....	16
<b>Fotoğraf 2.</b> Şar Dağları Milli Parkı Brezoviça Bölgesi Trias Kireçtaşlarından Mütşekkil Araziler.....	17
<b>Fotoğraf 3.</b> Milli Parkın Kuzeydoğusunda Denizaltı Volkanitleri Trias Kireçtaşları ve Tersier Sedimanter Arazilerle İç İçe Geçmiş Durumdadır .....	18
<b>Fotoğraf 4.</b> Opoyo Yolu Üzerinde Pliosen Çakıllı-Kumlu Depolar .....	20
<b>Fotoğraf 5.</b> Guri-Zi-Karataş T.'den Doğuya Doğru Üç Zirvenin Görünüşü, Sağdaki Vrtop-Karataş, Oşlak Dağı ve Kocabalkan Dağı .....	22
<b>Fotoğraf 6.</b> Brod Yerleşim Biriminin Batısında KD-GB Yönlü Uzun Gösteren Fay Hattı Üzerinde Karışık Yapraklı Ormanlar, Eğim Değerlerinin 65 Dereceye Ulaştığı Diklik Kesimlerde de Yetişme İmkânı Bulabilmektedir.....	24
<b>Fotoğraf 7.</b> Oşlak Dağı'nın Güney Bakılı Yamaçları Üzerinde Cılız Bitki Örtüsü ve Benek Karlar .....	26
<b>Fotoğraf 8.</b> Brod Deresi .....	36
<b>Fotoğraf 9.</b> 2173 m Yüksekliğinde Yer Alan Yajinačko Sirk Gölü .....	37
<b>Fotoğraf 10.</b> Şar Dağları Milli Parkının Genel Bitki Örtüsü.....	38
<b>Fotoğraf 11.</b> Prevalaç Bölgesi'nde Ardıç ve Eğrelti Otları Yoğun Bitki Örtüsü Meydana Getirmektedir .....	39
<b>Fotoğraf 12.</b> Oşlak Dağı Civarında Yetişen Mürverler Nemli Ortamın Göstergeleri Arasındadır.....	40
<b>Fotoğraf 13.</b> Sığırkuyrukları Doğal Ortam Üzerindeki Baskının Göstergeleri (Prevalaç Bölgesi).....	40
<b>Fotoğraf 14.</b> Şar Dağları Milli Parkı Endemik Türlerinden Dağ Çamı ( <i>Pinus mugo</i> ) .....	41
<b>Fotoğraf 15.</b> Meşe Ormanları Altında Gelişme Gösteren Kahverengi Orman Toprakları (Opoya).....	45

<b>Fotoğraf 16.</b> Drayçiç Yerleşim Birimi- Kobilica T. Arasında Yer Alan Taşlı Topraklar (Rankerler) .....	46
<b>Fotoğraf 17.</b> Drayçiç Kuzey Bölgesi'nde Alüvyal Topraklar.....	47
<b>Fotoğraf 18.</b> Muştist Bölgesinde Yer Alan Balkan Vaşak (lynx lynx) Yuvası .....	48
<b>Fotoğraf 19.</b> Milli Parkta Kurulu Fotokapanlara Yakalanan Kurtlar .....	48
<b>Fotoğraf 20.</b> Brod Köyü'ne Ait Kırsal Yerleşim Alanları .....	55
<b>Fotoğraf 21.</b> Şehirsel Yerleşmelerden Prizren Şadırvan Bölgesi.....	57
<b>Fotoğraf 22.</b> Ağaçların Kabuk Altlarında Meydana Gelen Hastalıklar .....	59
<b>Fotoğraf 23.</b> Koritnik Dağlarında Yangından Zarar Gören Ağaçlar.....	59
<b>Fotoğraf 24.</b> Brod Yerleşim Birimi Civarında Yürütülen Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği .....	63
<b>Fotoğraf 25.</b> Planyane Köyü'nde Yürütülen Arıcılık .....	64
<b>Fotoğraf 26.</b> Kopana Voda Dinlenme Tesisleri .....	68
<b>Fotoğraf 27.</b> Geleneksel Erkek Giyim Elbiseleri .....	75
<b>Fotoğraf 28.</b> Çevap (Köfte) Yerel ve Uluslararası Yiyeceklerdendir .....	77
<b>Fotoğraf 29.</b> Dolma .....	78
<b>Fotoğraf 30.</b> Sarma.....	78
<b>Fotoğraf 31.</b> Prevalaç Bölgesi'nde Turistlere Satışa Sunulan Yarı Değerli Kayaçlar .....	84
<b>Fotoğraf 32.</b> Şar Peyniri Üretim Tesisi (Brod) .....	85
<b>Fotoğraf 33.</b> Şar Dağları Milli Parkı'na Özgü "Şar Peyniri" .....	85
<b>Fotoğraf 34.</b> 1975 Yılında Prevalaç Bölgesi.....	87
<b>Fotoğraf 35.</b> 2022 Yılında Prevalaç Bölgesi.....	87
<b>Fotoğraf 36.</b> Rekreatyonel Faaliyetler Açısından Şar Dağları Milli Parkı Prevalaç .....	88
<b>Fotoğraf 37.</b> Vrtope Dağlarının Üzerinde Yer Alan Karanikola Gölü Makedonya Sınırına Birkaç Yüz Metre Uzaklıkta Yer Alır .....	89

<b>Fotoğraf 38.</b> Prevalaç Bölgesi İçerisinde Akış Gösteren Akarsular Yakın Çevresi Günübirlikçiler Tarafından Hafta Sonları Yoğun Olarak Kullanılmaktadır.....	89
<b>Fotoğraf 39.</b> Sarı Kantaron Otu ( <i>Hypericum Perforatum</i> ).....	91
<b>Fotoğraf 40.</b> Vrtop Dağlarında Yaban Mersini ( <i>Vaccinium myrtillus</i> ), Toplayıcılığı Yaparak Aile Ekonomisine Katkı Sağlanmaktadır .....	91

## KISALTMALAR LİSTESİ

<b>IUCN</b>	: Uluslararası Doğayı Koruma Birliği
<b>GZK</b>	: Kosova Gazetesi
<b>GIS</b>	: Coğrafi Bilişim Sistemi
<b>DEM</b>	: Sayısal Yükseklik Modeli
<b>KD-GB</b>	: Kuzeydoğu-Güneybatı
<b>T</b>	: Tepe
<b>GB</b>	: Güneybatı
<b>Ha</b>	: hektar
<b>UNEP</b>	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
<b>WWF</b>	: Dünya Doğayı Koruma Vakfı

# 1. GİRİŞ

Dünya genelinde artan nüfus, kentleşme, sınır tanımayan ekonomik faaliyetler, doymak bilmeyen tüketim alışkanlıkları çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı her geçen gün artırmaktadır. Bu nedenle doğada bulunan toprak, bitki, hayvan ve diğer doğal kaynakların koruma altına alınması kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir (Bahat, 2011). Doğal kaynakların koruma altına alınmasının sebebi insanın çevreye yapmış olduğu baskıdan kaynaklanmaktadır. Bu koruma alanlarının sürdürülebilir bir şekilde kullanımı için bugüne kadar yapılmış olan bütün bilimsel çalışmaların bir envanterinin çıkarılması ve bu envanterin kısa, orta ve uzun dönemlerde izlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmaların doğru olarak değerlendirilmesi için yapılan doğa yönetim planları gelecek ve sürdürülebilir bir dünya için daha isabetli olacaktır (Akten, 2011).

Şar Dağları'nın Etimolojisi "**Scardus**" kelimesinin bugüne kadar değişiminden gelmektedir. Tarihçi Polib ve Ptolomeyin eserlerinde "Scardus" kelimesi açıkça görülür. XX. yy, **Scardus** kelimesi "Kopaonik" için kullanılan "Monte Argentaro", XIX yy. yarısına kadar, "Montagna dell'argento", "Mont d'argent", daha sonraki dönemlerde ise bu kelimenin "Scardagh", "Sharr-Dagi", ve "Sharr'a" kadar ulaştığı belirtilmektedir (Meleçi, 2013).



Şekil 1. Şar Dağları Milli Parkı Lokasyon Haritası

Araştırmanın alanı olarak belirlenen “Şar Dağları” Kosova’nın güney kesimini oluşturur (Şekil 1). Milli parkın kuzeyde Kosova’ya batıda Dragaş’a doğuda Prizren, Suva Reka, Ştrpçe ve kuzeydoğuda Kaçanik; doğu ve güney kesimde Kuzey Makedonya, batıda Arnavutluk ülkeleri ile sınırlanmaktadır. Şar Dağları Milli Parkı 63.619 ha bir sahadan meydana gelmektedir. Genel görünümü itibariyle KD-GB yönünde olan, kabaca 67 km uzunluğunda, 26 km genişliğinde bir dağ silsilesi ve iç kesimlerde yer alan dağ içi ovalık arazilerinden meydana gelmektedir. Araştırma sahasının ortalama yükseltisi 1.633 m’dir. Milli Park doğuda Kule Tepe’den (2.324 m) başlayarak; güneydoğuda Peşkovi T. (2.651m) üzerinden geçer ve bu kısımdaki en yüksek noktaları takip ederek, Kobilica T. (2.528 m), Brinye i Sehit (2.480 m), üzerinden güneyde Trpezniça T.’ye (2.590 m) uzanır. Batıda ise milli park sınırı Arnavutluk sınırında yer alan M. Kalabak T. (2.174 m), üzerinden ve Dragaş’ın batısındaki Torçe T. (1.207 m) uzanır. Buradan kuzeydoğuya doğru devam eden sınır, Prizren’in güneydoğusunda Silyasti Kamen Dağı’na (1.020 m) varır. Buradan kuzeydoğuya doğru devam ederek Guri Kuç Tepesi’ne (1.641 m) ulaşır. Güneyde ise

Koçaniça T. (1.165 m) ile devam ederek, doğudaki Ştrpça ve Kaçanik belediyeleri sınırından tekrar Kule Tepesi'ne varır (Şekil 1).

### 1.1. Araştırmanın Konusu

Biyolojik çeşitliliğin, doğal ve kültürel alanların sürekliliğini sağlamak, yasal ve diğer etkili araçlarla yönetilen kara ve deniz parçalarını International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) korunan alanlar olarak belirlenmiştir. Bu alanların ekolojik, toplumsal ve ekonomik açıdan birçok etkisi vardır. Doğa eksenli korumanın birinci işlevi biyoçeşitlilik eksenlidir. Şayet biyoçeşitlilik azalırsa habitatın bozulması daha da hızlanacaktır. Özellikle son yıllarda hızla artan küresel ısınma da biyoçeşitlilik üzerindeki bozunumları tetiklemektedir. Doğa koruma,

*“insan sağlığı ve yaşamın garantisi için, doğada yaşayan bitki ve hayvan türlerinin varlığı, onların yetiştirme ve yaşam ortamları ile belirli kriterler ışığında korumaya değer bulunan doğa parçalarını ve doğa elamanlarını korumak” şeklinde tanımlamaktadır. Doğa koruma bitki ve hayvan popülasyonlarının devamlılığı, türlerin zenginliği ile doğal ya da doğala yakın ekosistemlerin korunmasına katkıda bulunmakta ve koruduğu elamanlarla hem genetik zenginliğin hem de bilimsel çalışmaların gelişmesine katkıda bulunmak” (Yücel, 2005)*

şeklinde ifade edilmektedir. Doğa korumanın tarihçesi insanlık tarihçesi kadar eskidir. Örneğin en iyi korunan lokasyonların başında gelen Güney Hindistan'da Tamil Nadu kutsal koruluklarına, Yontma (Taş ve Cilalı Taş devirlerine) M.Ö. 8000-M.Ö. 6000 ait olduğu görülmektedir. World Wide Fund for Nature (WWF)'ın 1995 yılında yayınlamış olduğu raporuna göre gezegendeki en eski habitat koruma yöntemi kutsal yerlerdir. Yunan düşünürü Platon (Eflatun) Antik Yunan'da bulunan Attica Tepesi'nin ormandan yoksun bırakıldığını ve ardından üretken su sistemlerini ve toprak örtüsünü kaybettiğini yazmıştı. Osmanlı Devleti'nde, 15. yy, ortalarında Haliç'i çamurla doldurmayarak, akarsu havzalarında hayvan otlatılmasını, tarım ve inşaatı yasaklaması ve dik yamaçlarda ayırık otu ekerek toprağın yapısının korunması örnek verilebilir (Kurdoğlu, 2007).

Dünyada ilk olarak milli park terimi 1872 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan “Yellowstone Milli Parkı'nın” ilan edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Yellowstone Milli Parkı'nın ilanından sonra 1879 yılında Avustralya, 1885 yılında Kanada, 1894 yılında Yeni Zelanda'da milli parkların kurulması durumu söz



konusudur. Arjantin, İsviçre ve İsveç'teki milli parklar ise 1914 yılında kurulmaya başlamıştır (Kervankiran ve Eryilmaz, 2017).

Doğal alanların tahribata uğraması, bilinçsiz ve kaçak avlanma sonucunda türlerin hızlı bir şekilde yok olması milli parkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Milli park kavramı, doğal alanların korunması için hukuki bir çerçeve olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavram kapsamında korunacak doğal alanların saptanması sağlanmıştır. Bu tür alanlar için fiziksel sınırlar çizilmiş, koruma sınırları tespiti kolaylaşmış, böylece planlı ve denetimli eylemler için çeşitli olanaklar oluşturulmuştur. İlk Milli Park tanımı IUCN tarafından yapılmıştır. IUCN 1948 yılında doğal çevreyi, yaban hayatını ve biolojik çeşitliliği korumak amacıyla kurulmuş, uluslararası bir örgüttür. 81 ülkeyi ve 775 sivil toplum örgütünü ve binlerce bilim insanı ve uzmanı bünyesinde barındıran bir örgüttür (Cırık, 2007). IUCN'a göre korunan alanlar coğrafi olarak tanınmış, yasal olarak yönetilen ekosistem ve kültürel değerlerin uzun vadede sürdürülebilir olarak korunması için koruma alanlarını 6 kategoriye ayırmıştır.

**I.a. Mutlak Doğa Rezervleri:** Kesin koruma altına alınan bioçeşitlilik alanları, özellikle jeolojik, jeomorfolojik açıdan çeşitlilik arz eden, insanların ziyaret ettikleri alanlar kontrol altına alınmış sınırlı alanlar.

**I.b. El Değmemiş Bölge:** Genellikle çok değiştirilmemiş veya az değişmiş alanlar, doğal karakter görünümlü alanların etkileri ve ayrıca onların doğal yapılarının korunması olan bölgeler.

**II. Milli Park:** Büyük doğal veya doğala yakın bölgeler, yüksek ekolojik alanlar, karakteristik ekosisteme bağlı çeşitler, ayrıca çevresel ve kültürel, bilimsel, araştırma, rekreatif ve ziyaretçi olanakları bulunan alanlar.

**III. Doğal Türler:** Bu bölüme doğal anıtlar, herhangi bir arazi şekli, yeryüzü kanalı, deniz mağarası, jeolojik geçmişi olan mağaralar, ya da arkeolojik değerleri olan mezarlar.

**IV. Doğal Yönetim Alan Türleri:** Bu bölüme bazı habitat türlerinin korunması girer. Bu tip koruma alanlarını yönetim belirler. Gelecekte çoğu türlerin korunması için girişimlerde bulunulacaklar, fakat bu kategoriler arasında pek tercih edilmez.

**V. Doğal Alanların Korunması:** Özellikle insanların ilgisini çeken değişik karakterde bilimsel ekolojik, biyolojik ve kültürel değerlerin korunma altına alınması gereken alanlar.

**VI. Doğal Kaynakların Uzun Vadeli Koruma Altına Alınması:** Ekosistem ve doğal kaynaklar, kültürel açıdan yönetilen alanlar ve daha düşük seviyeli bölgelerde bulunan endüstriyel alanlar (IUCN, 2016).

## **1.2. Araştırmanın Amacı**

Kosova, Avrupa ve Balkanların (10.887 km<sup>2</sup>) yüzölçümü itibariyle nispeten küçük ülkelerinden birisidir. Ülkede *Şar Dağı Milli Parkı* ve *Nemuna Dağları Milli Parkı* olmak üzere iki milli park mevcuttur.

Konum olarak Kosova- Kuzey Makedonya sınırında, Prizren, Suhareka, Ştrpça, Kaçanik ve Dragaş belediyeleri arasında yer alan Şar Dağları Milli Parkı ise, Kosova'nın en önemli parklarından birisidir. Milli parkın sahip olmuş olduğu iklim konforu, vejetasyon, turizm ve diğer doğal güzellikler sayesinde, çalışma sahası olarak tercih edilmiştir.

Nemuna Dağları Milli Parkı Kosova'nın kuzeybatısında yer alan İpek, Deçan, İstog ve Radave şehirleri arasında yer alan, 2003/9 sayılı kanuna göre "*Bölgesel, Milli, ve Uluslararası çıkarlar için Kosova'nın sahip olmuş olduğu bu doğa değerleri kanun ile koruma altına alınmıştır.*" (Madde.33, Nokta.1, Bölüm.4).

67.000 hektarlık bir alana yayılmış Nemuna Dağları 4 belediyeden oluşmaktadır: İpek (32.500 ha), Deçan (22.000 ha), İstog (5.065 ha) ve Cakova (2.833 ha). Nemuna Dağları Milli Parkı içerisinde koruma altına alınmış 6 bölge bulunmaktadır (Tablo 1).

**Tablo 1. Nemuna Dağlarında Koruma Altına Alınan Bölgeler**

<b>Bölge</b>	<b>Alan (ha)</b>	<b>Koruma Altına Alındığı Tarih</b>	<b>Korumanın Önemi</b>	<b>Sınıflandırma</b>
<i>Rops Noktası</i>	25,00	1955 nr.277/55	Molika, ladin, çam, kayın	Bitki rezervleri I. a
<i>Kojnyar</i>	161,00	1955 nr.337/58	Önemli fauna rezervleri yabani keçi ( <i>Ruciprapa ruciprapa</i> )	Hayvan rezervleri I. a
<i>Gubavç</i>	38,00	1959	Botanik ve endemik değeri olan altınçanak ( <i>Forsythia europeae</i> )	Bitki rezervleri I. a
<i>Prilep Dağları</i>	0,92	1963 nr. 05-6/9/63	Akçaağaç ormanlarından oluşmuş ve botanik değeri olan ( <i>Acer heldreichi</i> )	Bitki rezervleri I. a
<i>Beyaz Drin Kaynağı ve Radavç Mağarası</i>	88,94	1983, GZK 2/83	Hidrolojik, peysaj, jeolojik ve speolojik değeri	
<i>Rugova Boğazı</i>	4.301	1988	Jeolojik, hidrolojik, peysaj, speolojik ve botanik değeri	

### **1.3. Araştırmanın Önemi**

Şar Dağları Milli Park'ı Kosova'nın güneydoğu bölgesinde yer alır (Şekil.1). Kosova'nın Balkan Coğrafyası'nda yer alması ve bu bölgenin her yönüyle zenginliği, ayrıca "Şar Dağları Milli Parkı İnsan ve Doğal Ortam Analizi" ile ilgili bugüne kadar yapılmış bir çalışmaya rastlanmaması nedeniyle araştırma konusu olarak belirlenmiştir.

Şar Dağları Milli Parkı hakkında elde edilen raporlar, yapılan analizler sonucunda öncelikle Şar Dağları Milli Parkı'nın zengin fiziki ve beşeri coğrafyanın Prizren, Dragaş, Suhareka, Ştrpça, Kaçanik Belediye ve köy yerleşim alanlarına tanıtılması, yeni bir yönetim planına sahip olması, buraya gelecek yerli ve yabancı ziyaretçiler için "Ziyaretçiler için Ziyaretçi Tanıtım Merkezlerinin" kurulması ve Şar

Dağları Milli Parkı içerisinde maksimum koruma nasıl sağlanması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

#### **1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları**

Kosova 1999 yılına kadar Yugoslavya'da yer alan Sırbistan Cumhuriyeti yönetimi altında bulunmaktaydı. Bu nedenle yapılan bütün bilimsel çalışmalar, Sırbistan'ın yasalarına göre belirlenmekteydi. Yapılan çalışmalarının büyük bir kısmının Sırp Alfabetesi (Kiril ve Latin) şeklinde olması ve 1999 yılında Kosova'da patlak veren savaşın neticesinde, Kosova'nın her alanında yapılan çalışmalarının Sırp tarafından Belgrad'a taşınması, savaştan sonraki araştırmalar için bir boşluk oluşturmuştur.

1999 yılına kadar Sırp tarafından düzenli veriler tutulmuş olsa bile bunlar 2000 yılından sonra ortadan kaybolmuştur. Bu da veriler arasında oluşan boşluklar nedeniyle, yapılacak olan analizlerin doğruluk payını düşürmüştür.

Kosova'nın 1999 yılında savaşından sonra, 2008 yılındaki bağımsızlığına kadar eğitim, ekonomi, bilimsel alanda kendini yenilemesi zaman almıştır. Avrupa ülkeleri ve Türkiye tarafından sağlanan üniversite eğitimleri, seminerler sayesinde kendini geliştirme fırsatı bulmuş, eğitim yetersizliği, kurumlardaki veri eksikliği, kalıplaşmış komünizm fikirleri sayesinde pek fazla gelişim imkânı gösterememiştir. Bununla birlikte Şar Dağları Milli Park'ında yapılan araştırmalar raporlardan oluşmaktadır. Bu nedenle bilimsel makale sayısı azdır.

#### **1.5. Tanımlar**

**Milli Park:** Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN), milli parkı

*“Bir veya birden fazla ekosistemin ekolojik bütünlüğünü bugün ve gelecek nesiller için korumak, doğal çevrenin işgalini ve sömürülmesini engellemek ve çevreyle uyumlu biçimde bilim, eğitim, rekreasyon ve ziyaretçi aktivitelerinin gelişimini tesis etmek amaçları için ayrılmış (kara/deniz) doğa parçaları”* şeklinde tanımlamıştır (IUCN, 2011).

**Sürdürülebilirlik:** İlk olarak 1983 yılında BM'nin "Ortak Geleceğimiz" raporunda sürdürülebilirlik kavramına yer veriliyor. Sürdürülebilirlik kavramı nedir? sorusuna en yalın haliyle, başka canlıların yaşamlarını bugün ve gelecekte tehlikeye sokmadan üretim yapmak şeklinde cevap verilmektedir. Oldukça geniş bir kavram olan sürdürülebilirlik; temel olarak çevre koruma, ekonomik büyüme ve sosyal gelişim başlıklarında ele alınmaktadır. Sürdürülebilir çevre anlayışı mevcut kaynakların sınırsız olmadığı ilkesini merkezine almaktadır. Buna göre üretim için harcanan kaynaklar, ihtiyaçlar doğrultusunda azami şekilde kullanılmakta ve böylece sürdürülebilirlik hedeflenmektedir. Ekonomik açıdan sürdürülebilirlik kaynakların adil bir şekilde paylaşılması ve gerektiği kadar tüketilmesi anlamına gelmektedir. Aşırı tüketim sonucu değerli madenler ve çeşitli gıda kaynakları tükenme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Sosyal gelişim ve sürdürülebilirlik ilişkisi ise insan haklarının ayırım gözetmeksizin tüm toplumlarda korunmasını konu edinmektedir. Bunlar arasında eğitim, sağlık, sosyal adalet, güvenlik, ulaşım, su ve elektrik gibi unsurlar yer almaktadır.

## 2. İLGİLİ ALANYAZIN

Şar Dağları Milli Parkı'nda Doğal Ortam İnsan İlişkileri konusu, Kosova'nın güneydoğusunda Prizren, Ştrpça, Suhareka, Kaçanik ve Dragaş belediyeleri sınırları içerisinde yer alan Şar Dağları'nın lokasyonu, jeolojik yapısı, jeomorfolojik özellikleri, toprak yapısı, iklimsel özellikleri, nüfus, ekonomik durumu, turizm ve ticareti analiz ve insanla olan ilişkilerinden ibarettir.

Yugoslavya döneminde, 1986 yılında Milli Park olarak ilan edilen Şar Dağları hakkındaki çalışmalar yok denecek kadar azdır. Kaynakların azlığı 1999 yılında çıkan Kosova Savaşının etkisiyle, Sırbistan'a göç eden Sırp'ların, kaynakları da beraberinde götürmeleri veya tahrip etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Verilerin büyük bir kısmı savaştan sonraki döneme aittir. Yeni yönetim Kosovalı Arnavutların eline geçtikten sonra tüm veritabanı yeniden oluşturulmuştur. Bu veritabanının oluşturulurken, gözlem, deney ve veriler Bakanlık ve Belediyeler tarafından üstlenilmiştir. Veriler raporlar halinde her bakanlığın web sitesinde sunulmuştur.

Kosova'nın Arnavutların yönetimi altında yer alması ve kullanılan dilin Arnavutça olması nedeniyle, araştırmayla ilgili bütün belge, rapor ve dökümanların tercüme edilerek aktarılmasını zorunlu kılmaktadır.

Şar Dağları ile bulguların büyük bir kısmı Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı, Kosova Çevreyi Koruma Ajansı, Kosova İstatistik Kurumu, Ziraat Orman ve Kırsal Gelişim Bakanlığı, Maden ve Mineral Bağımsızlık Komisyonu Kurumu vb., gibi kurumların yayımlamış olduğu raporlardan faydalanılmıştır.

## 2.1. Kuramsal Çerçeve

Kosova, Avrupa'nın en genç devletleri arasında yer alır. Yapılan literatür taramasına göre daha önce yapılmış çalışmaların Kosova'nın genel doğal ortamın korunması, Şar Dağları'nda bitki ve hayvan türlerinin korunması ile ilgili olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın ana amacı Şar Dağları ve çevresinin sahip olduğu doğal ortam özellikleri ile ortamda yaşayan yerel halk arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasına yönelik yapılmış bir çalışmadır. Tez çalışmasında; beşeri etkenlerden (nüfus ve yerleşme, ekonomik faaliyetler, ormancılık, ziraat, turizm, kültürel faaliyetler, din, giyim ve kuşam, gastronomi) yola çıkarak öncelikle sahanın doğal ortam özelliklerini (jeoloji, jeomorfoloji, iklim, hidrografya, toprak ve bitki örtüsü), sebep-sonuç ilişkileri bağlamında, doğal ortamı etkileyen ve doğal ortamdan etkilenen insan ve aktiviteleri, Şar Dağlarını daha verimli şekilde nasıl kullanılabilceği, yaşanan sorunların tespiti ve çözümüne dair önerilerinin getirebileceği üzerinde durulmuştur.

## 2.2. İlgili Araştırmalar

“*Harput Platosunda Doğal Ortam İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması*” başlıklı çalışma jeomorfolojik birimlerden olan plato sahasında doğal ortam insan ilişkilerini inceleyerek, doğal çevre planlamaları konusunda tespitlerde ve önerilerde bulunmuştur (Şengün, 2012).

Göksu 2020'de milli parkların turizm ve rekreasyon faaliyetlerini ele alırken, Özkan 2019'da ise milli parkların demografik özellikleri ön plana çıkarılarak emekli göçmenlerin milli parklar ve çevresine ait mekansal algılarından bahsedilmektedir. Milli parkların içerisinde yer alan demografik özelliklerinden bahseden bir diğer çalışma Koç tarafından 2017'de “*Koruma Alanlarının Çevresinde Nüfus Hareketleri: Kazdağı ve Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı Örneği*” başlıklı çalışmadır.

Şar Dağları Milli Parkı'nı konu alan çalışmalara, Besim Galloopen'in “*Milli Park Şar Dağı Yanındaki Yerleşimlerde Toplum ve Turizm*” ve “*Çalışma Örneği: Dellovc Köyü*”, Zeçir Veselay'ın ve Becet Mustafa'nın “*Kosova'daki Doğa Koruma Alanlarına Genel Bakış*” başlıklı makalesi, Çevre Bakanlığı'nın, Doğayı Koruma Bölümü tarafından hazırlanan “*Şar Dağları Milli Parkının Alan Planlaması*” ve “*Şar*

*Dağları Milli Parkı'nın 2015-2019 10 yıllık Yönetim Planı*” başlıklı rapor örnek olarak verilebilir.

Becet Mustafa ve Zeçir Veselay'ın “*Kosova'da Koruma Altına Alınan Alanlar Yönetimi*” başlıklı çalışması, Halil İbrahimi ve Astrit Billali'nin “*Nemuna Dağları Milli Parkı'nda yaşayan molekül ve ekolojik bir tür olan potamophylax coronavirus*” Kosova'da yer alan diğer milli parkları konu alan çalışmalardır.

Aleş Golya ve Mikoj Matjaz tarafından yapılmış, “*Triglav Milli Parkı'nda Su Sporları ve İklim Değişikliği*” başlıklı çalışmada ise Balkan Yarımadası'nda yer alan Slovenya'nın ünlü milli parklarından biri olan Triglav Milli Parkı'nda iklim değişikliği ve su sporları arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır.

“*Harput platosunda doğal ortam-insan ilişkileri ve doğal çevre planlaması*”, Yüksel Güçlü'nün “*Köyceğiz-Kalkan kıyı bölgesi ve yakın çevresinde doğal ortam insan ilişkileri*”, Sertaç Şen'in “*Uluabat Gölü ve Yakın Çevresinde (Nilüfer/Bursa) doğal ortam - insan ilişkileri*”, Tolga Meral'in “*Kapıdağ Yarımadasında (Balıkesir) doğal ortam insan ilişkileri*” Salih Gökmen'in “*Gerede Çevresi'nde doğal ortam ve insan ilişkileri*” Harun Reşit Bağcı'nın “*Yeşilirmak Deltasında (Çarşamba/Samsun) doğal ortam insan ilişkileri ve doğal çevre planlaması*”, Ramazan Can'ın “*Fethiye Ovası ve yakın çevresinde doğal ortam-insan ilişkileri*” ve İlyas Çağlayan'ın “*Karabük şehri ve çevresinde doğal ortam ile insan arasındaki ilişkiler*” örnek olarak verilebilir.



## 3. YÖNTEM

### 3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma genel olarak nitel araştırma desenindedir. Çalışmada ilk olarak literatür analizi yapılmıştır. Literatür analizi ve temel haritaların temini sonrasında inceleme alanına ait haritalar üretilmiştir. Ardından arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında yerel halk ile görüşmeler yapılmış ve bilgi ve belgeler derlenmiş, fotoğraflar çekilmiştir. Yapılan çalışmalar ile veriler işlenmiş, analiz edilmiş ve sonuç raporu yazılmıştır.

Şar Dağları hakkında kapsamlı olarak daha öndecen yapılmış bir çalışma olmadığından, Çevre Bakanlığı, Şar Dağları Milli Parkı Koruma Derneği ve Doğayı Koruma Derneği'nin hazırlamış oldukları rapor ve dökümanlar materyal olarak kullanılmıştır.

Veri ve raporların büyük bir kısmı Arnavutça, İngilizce ve Sırpça dilindedir. Bu nedenle araştırma sahası için Türkçe'ye tercüme yapılmıştır. Ayrıca bazı raporlarda ifade yetersizliği, yorumların istenilen seviyede olmaması nedeniyle gözardı edilmiştir.

### 3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışma nomotetik değil idiografik bir yaklaşım ile ele alındığı için evren ve örneklem belirlenmemiş olup inceleme alanının tamamı hem evreni hem de örnekleme oluşturmaktadır.

### **3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri**

Milli Park haritalarının hazırlanmasında ArcGIS 10.2 programından yararlanılmıştır.

Toprak verisi “Plani i Menaxhimit te Parkut Kombetar Sharri” Kosova tarafından hazırlanmış raporlardan alınarak rektifikasyon işlemi yapılarak WGS\_84\_UTM Zone\_34N’ye göre düzenlenmiştir.

Çalışma sahasının haritalanmasında kullanılmak üzere oluşturulan katmanlar yine bu koordinat sistemine göre yapılmıştır. Bu katmanlar;

- 1- Çalışma alanı sınırları (polygon),
- 2- Yollar (line),
- 3- Yerleşim birimleri (point),
- 4- İzohips (line),
- 5- Tepe/ yükselti (point),
- 6- Jeoloji (polygon),
- 7- Faylar (line),
- 8- Kaynak (point),
- 9- Akarsular (line),
- 10- Gölet/ baraj (polygon)

### **3.4. Verilerin Toplanma Süreci**

Katmanların CBS ortamında sayısallaştırılması işlemi araştırma sahasını kapsayan 1/100.000 ölçekli Gostivar, Prizren, Skopje ve Urosevac isimli dört paftanın rektifikasyon işlemi sonrasında gerçekleştirilmiştir.

### **3.5. Verilerin Analizi**

Araştırma sahasına ait bakı, eğim, yükselti, sıcaklık ve yağış haritaları analizler sonucunda oluşturulmuştur. Çalışma sahasına ait izohips serilerinin üretimi sonrasında, izohips yükselti değerleri kullanılarak “create tin” (düzensiz üçgenleme)

verisi elde edilmiştir. Veri daha sonra ArcGIS ortamında “conversion tool→from tin→tin to raster” analizi ile DEM (sayısal yükseklik modeli) oluşturulmuştur.

Üretilen DEM verisinden araştırma sahasının yükselti basamakları haritası oluşturulmuştur. DEM verisi kullanılarak yine GIS ortamında “spatial analysis→slope ve aspect” analizleri sonrasında eğim ve bakı haritaları üretilmiştir. Sıcaklık ve yağış haritalarının üretiminde araştırma sahasına ait uzun dönemli sıcaklık ve yağış verileri (1962-1998) kullanılmıştır.

Sıcaklık haritasının oluşturulmasında yükseltinin 200 metre de sıcaklığı 1° C düşürecek şekilde DEM verisi vektör veri formatına dönüştürülmüştür (conversion→from raster→raster to polygon). Oluşturulan poligona yeni bir field eklenerek çalışma sahasının sıcaklık verileri girilmiştir.

Yağış verisi DEM kullanılarak Schreiber’in her 100 metre de 54 mm yağış artışına bağlı kalacak şekilde poligonlama ve field eklenerek eklenen field kısmına yağış verilerinin girilmesi ile yağış dağılımı haritası üretilmiştir.

Jeoloji haritasının hazırlanmasında ise araştırma sahasını içine alan 1/200.000 ölçekli “Geological Map of Kosovo” isimli jeoloji haritasının rektifikasyon yapılarak poligon şeklinde açılan jeoloji verisi ile çizgi olarak hazırlanan fay katmanlarının işlenerek hazırlanmasıyla oluşturulmuştur.

Araştırma sahasına ait toprak grupları haritası “Plani i Menaxhimit te Parkut Kombetar Sharri” adlı toprak gruplarından oluşturulmuştur. Açılan field kısımlarına toprak gruplarına ait kodlar girilmiş ve sonrasında her birisi bir araya getirilmiştir.

## 4. BULGULAR VE YORUMLAR

### 4.1. Şar Dağları Milli Parkının Doğal Ortam Özellikleri

Şar Dağlarının doğal ortam özelliklerini; jeolojik yapısı, ekolojik öneme sahip bitki örtüsü, topografya özellikleri, jeomorfolojik gelişime katkı sağlayan yapı ve süreç, göl ve akarsu şebekesini kapsayan hidrografik özellikler, iklim özellikleri, toprak özellikleri ve biyocoğrafya özellikleri doğal ortam özelliklerini meydana getirir.

#### 4.1.1. Anakaya ve Yapısal Özellikler

Avrupa kıtasında etkili olan orojenez kuşakları Kaledonien, Hersinien ve Alp orojenezleridir. Kaledonien Kuşağı, İskandinavya ve Büyük Britanya'yı içine alır. Alt Paleozoyik'te oluşmuş metamorfik kayalardan meydana gelmektedir. Güney ve GB bölgesini kapsayan Alp Kuşağı ise, Avrupa'nın en genç bölümünü oluşturur. Bu bölge Mesozoyik'de hareketlenmeler yaşamış, bununla birçok dağ kuşağının oluşumuna da zemin hazırlamıştır. Bunlar Alpler, Apeninler, Karpatlar, Dinarlar, Helenid ve Balkan dağlarıdır (Maroviç, 2001).

Şar Dağları Milli Parkı Dinarid-Helenid kuşağı içerisinde yer aldığından bu kuşağı içine alan çalışmalar değerlendirilecektir. Zis'e (1885) göre Dinarlar güney ve güneybatı bölgelerin diverjans yapılarını oluşturur. Kuzey ve kuzeybatıda, Alpler (Karavanki dağ sınırlarının kalkerli bölgesiyle) ile sınırlanır. Güneyde Helenidler, batıda Sırbistan-Makedonya, güney ve güneybatıda Yadrans kütlesi, güneyde ise Panonya havzası yer alır (Maroviç, 2001). Karasal Tizsa birimi, uzun Tizsa bloğunun bir parçasını meydana getirir ki bu parça, kuzeybatı Dinarlar ve Romanya Karpatlarının en içteki kısımlarını oluşturur. İç Dinarlar Neojen Apulia kenarı bitişikleri, melanj formasyonları ve ofiyolitik serilerden meydana gelmiştir. Bazı

melanjlar Jura dönemine ait ofiyolitik yapılar olarak kendini göstermektedir. Belirtilen melanj oluşumları dahil olmak üzere Dış Dinarlar'ın marjinine uygulanan ofiyolitik birimler, Orta Jura dönemine aittir. Dinarlar ofiyolit bölgesi Genç Jura sırasında oluşmuştur (Schmid and Kissling, 2004).

**Paleozoik:** Kosova Havzası Dinarların kuzeyinden başlayarak, Vardar fay hattı bölgesine, güneye doğru Makedonya ve Yunanistan'a kadar uzanır. Havza Paleozoik formasyonlar, andezit, dasit, tuf ve serpantinlerden oluşmaktadır. Serpantin Paleozoik ultramafik kayalar, Vardar fay hattı bölgesinde yıpranmaya maruz kalmış ve nikel bakımından zengin, batı kenarı ise 30-60 m derinliğe sahip lateritik bölgeyi oluşturur (Ruppert and Finkelman, 1995). Bu döneme ait formasyonlar metamorfik ve metavolkanitlerdir (Şekil 2; Fotoğraf 1).



**Fotoğraf 1. Gornye Selo Köyü'nde Metamorfik Şist Araziler**

Bu formasyonlar milli parkın kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanış göstererek milli parkın %80'ini oluşturmaktadır.

**Trias:** Trias dönemi en çok kireçtaşı formasyonları ile dikkat çeker. Bu formasyonlara Ropot akarsuyun kaynağını aldığı kısımlarda ve Ştrpça Belediye'sinin güney bölgesinde, Suhareka ve Prizren'de rastlanır. Ayrıca Kobilica Dağı ve Brezna Bölgesi bu formasyonlarla kaplanmıştır (Şekil 2; Fotoğraf 2).

**Jura:** Jura'ya ait formasyonlar sedimenter kayalar ve denizaltı volkanitleridir. Sedimenter kayalar denizaltı volkanitleri arasında serpişmiş durumdadır (Şekil 2). Normal ve muhtemel faylarla parçalanmış ve sürekli ve süreksiz akarsularla çevrilmiştir. Denizaltı volkanitleri, Şar Dağları Milli Parkı'nın kuzeydoğusunda görülmektedir. Denizaltı volkanitleri ile sedimenter araziler Trias dönemine ait kireçtaşı formasyonlarıyla Paleozoik'e ait metamorfik formasyonlar arasında yer almaktadır (Fotoğraf 3).

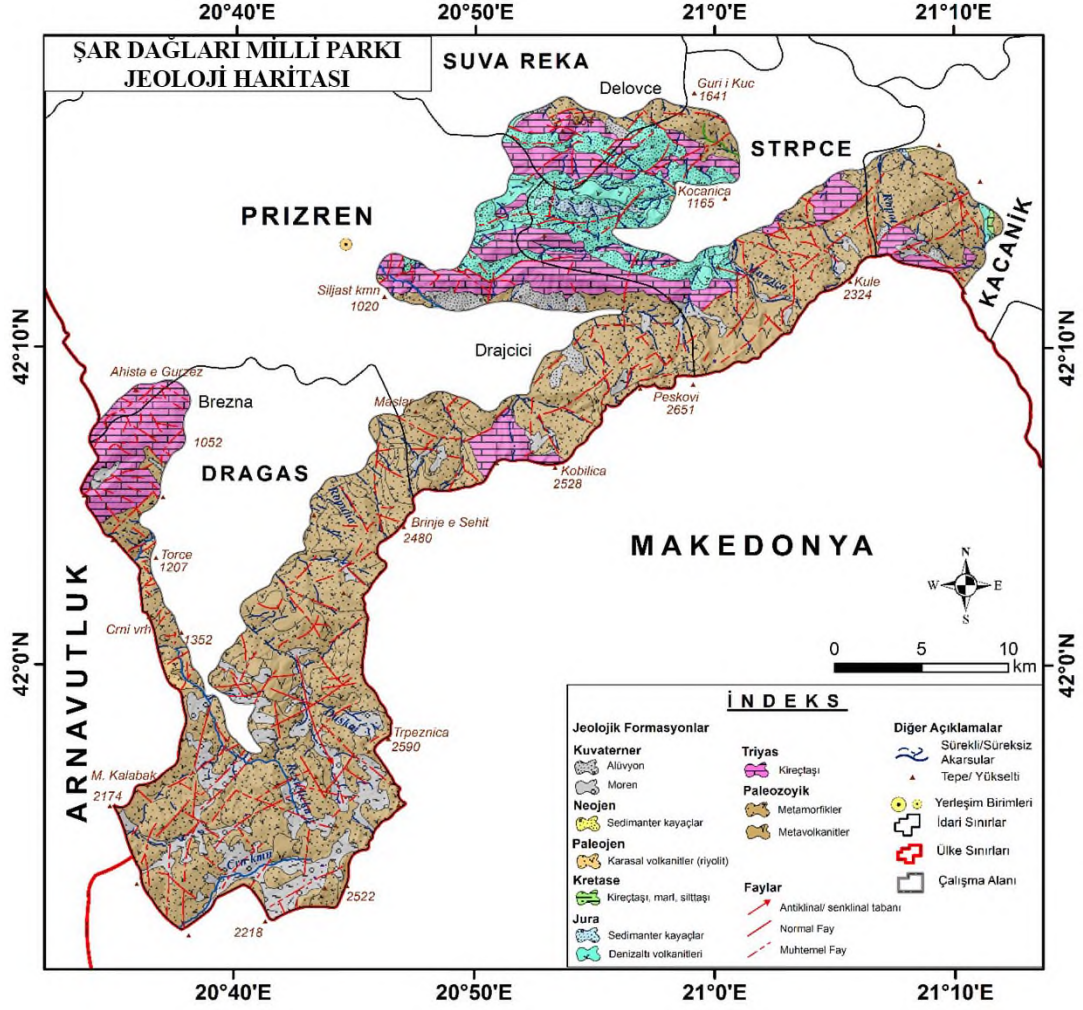


**Fotoğraf 2. Şar Dağları Milli Parkı Brezoviça Bölgesi Trias Kireçtaşlarından Müteşekkil Araziler**



**Fotoğraf 3. Milli Parkın Kuzeydoğusunda Denizaltı Volkanitleri Trias Kireçtaşları ve Tersier Sedimanter Arazilerle İç İçe Geçmiş Durumdadır**

**Kretase:** Kretase'ye ait formasyonları kireçtaşı, marl ve siltaşları meydana getirmektedir. Bu jeolojik formasyonlara Şar Dağları Milli Park'ı içerisinde az miktarda rastlanır. Kaçanik Bölgesi'nin batı kesiminde denizaltı volkanitleri ile metamorfikler arasında bulunur.



Şekil 2. Şar Dağları Milli Parkı Jeoloji Haritası

**Paleojen:** Paleojen’de karasal volkanitler Dragaş Bölgesi’nin güneyinde yer alan Crni Vrh’ta görülür. Resteliça akarsuyu normal ve muhtemelen faylarla formasyonların ortasından geçer.

**Neojen:** Sedimanter kayaçlar bu dönemin karakteristik özelliklerini oluşturur. Bu kayaçlar Şar Dağları Milli Parkı’nın kuzeydoğu bölgesinde metamorfik ve sedimanter kayaçlar içerisinde yer almaktadır (Fotoğraf 4).





**Fotoğraf 4. Opoyo Yolu Üzerinde Pliosen Çakıllı-Kumlu Depolar**

**Kuaterner:** Bu dönem daha çok alüvyon ve moren formasyonlarıyla dikkati çeker. Alüvyonlar milli park içerisinde serpilmiş durumdadır. Drayçiç Bölgesi'nin kuzey ve doğusu, Delovc'un güney bölgesi ve Kačanik Bölgesi'nin batı kesiminin bu formasyonlardan oluştuğu görülmektedir. Crni Kamen, Restelička, Duskay akarsularının yer aldığı Dragaş Bölgesi ise Kuaterner'e ait morenlerle kaplanmıştır.

#### **4.1.2. Jeomorfolojik Özellikleri**

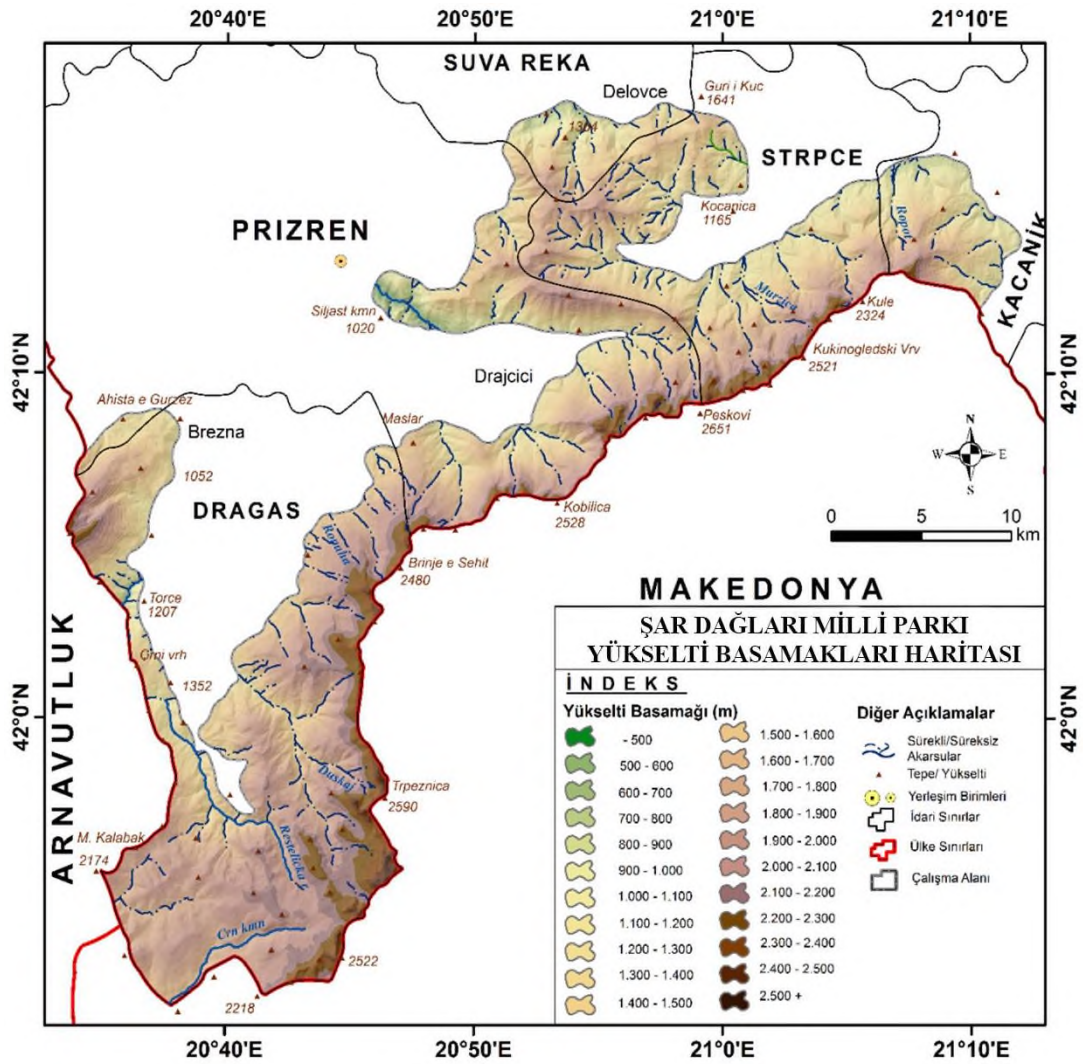
Şar Dağları Milli Parkı'nın jeomorfolojik özellikleri yükselti, bakı ve eğim ile ortaya konmuştur. Bunlar sırasıyla değerlendirilecektir.

##### **4.1.2.1. Yükselti**

Şar Dağları Milli Parkı'nın yükselti basamakları haritasına değerlendirildiğinde, 2000 metrenin altında olan yükselti sahanın %5'lik bir bölümü oluştururken, 2.000 m'nin üzerindeki yükselti de %95'ini oluşturmaktadır (Şekil.3).

Oluşturulan Jeoloji Haritasına göre Şar Dağları Milli Parkı'nın güneye bakan kesimi Paleozoik'e ait formasyonların ağırlıklı olmasından dolayı, Alp Orojenez kuşağının etkisinde kalmıştır, bu kısmında yüksek dağ silsilelerini oluşturan araziler görülmektedir. Bunlar *Kule T. (2.324 m)*, *Kukinogledski Vrv (2.521 m)*, *Peskovi T. (2.651 m)*, *Kobilica T. (2.528 m)*, *Brinje e Sehit (2.480 m)* ve *Trpeznica T. (2.590 m)* dir.

Milli parkın kuzey bölümünü (Prizren, Suva Reka ve Ştrpça), *Guri Kuç (1.641 m)*, *Crni Vrh (1.352 m)*, *Torçe T. (1.207m)*, *Koçanica T. (1.165 m)* ve *Silyasti Kamen (1.020 m)* oluşturmaktadır.



Şekil 3. Şar Dağları Milli Parkı Yükselti Basamakları Haritası

Şar Dağları'nın güneye bakan yamaçlarında yükseltisi daha fazlayken, Kosova'nın iç kesimlerine doğru yükselti gittikçe azalmaktadır. Crni Kamen, Duşkay ve Restelička, civarındaki akarsu vadilerinde 30°'den fazla eğime rastlanır.



**Fotoğraf 5. Guri-Zi-Karataş T.'den Doğuya Doğru Üç Zirvenin Görünüşü, Sağdaki Vrtop-Karataş, Oşlak Dağı ve Kocabalkan Dağı**

#### **4.1.2.2. Eğim**

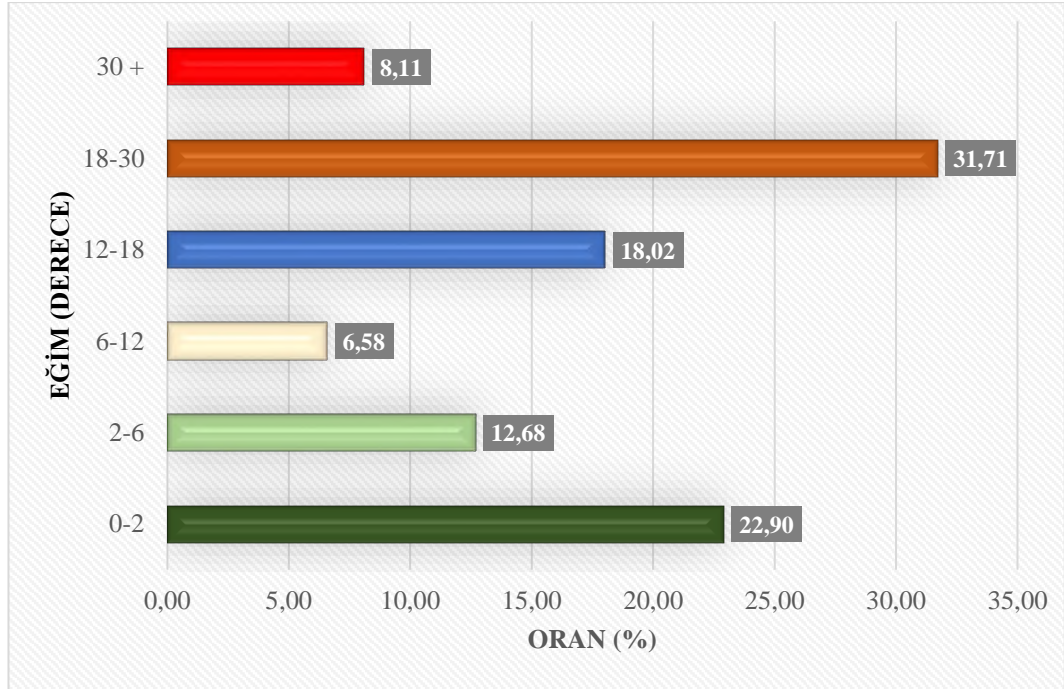
Şar Dağları Milli Parkı'nda eğim değerleri, araştırma sahasına ait sayısal yükseklik modeli kullanılarak oluşturulmuştur. Eğim gruplarına ait sınıflama, literatürde yer alan ve ihtiyaçlar doğrultusunda hazırlanan sınıflamaya göre düzenlenmiştir. Milli park havzasında eğim değerlerinin düşük olduğu araziler daha çok milli parkın batı ve kuzey kesimlerinde yer alan akarsu havzalarının vadi tabanlarındadır. Milli parkın güney ve doğu kesimleri ise dikliklerin daha yoğun olduğu arazi yüzeylerini ve engebeli topografyaları oluşturmaktadır.

Milli parkın ortalama eğim değeri  $15,16^{\circ}$  olarak bulunmuştur. Araştırma sahasında maksimum eğim değerleri yüksek fay diklikleri tarafından oluşturulmuş arazi yüzeylerinde  $65,25^{\circ}$ 'ye kadar ulaşmaktadır (Tablo 2; Şekil 4).

**Tablo 2. Şar Dağları Milli Parkı Eğim Grupları Dağılımı**

<i>Eğim (°)</i>	<i>Alan (ha)</i>	<i>Oran (%)</i>
0-2	14.571	22,90
2-6	8.070	12,68
6-12	4.183	6,58
12-18	11.463	18,02
18-30	20.174	31,71
30 +	5.158	8,11
<b>TOPLAM</b>	<b>63.619</b>	<b>100</b>

Şar Dağları Milli Parkı'nın eğim grupları dağılım tablosunu değerlendirdiğimizde 18-30° lik eğime sahip olan alanlar %31,71'i ile en fazla oranı oluştururken, 6-12°'lik eğimli kısımlar %6,58'ini bir oluşturmaktadır (Tablo 2; Şekil 4).

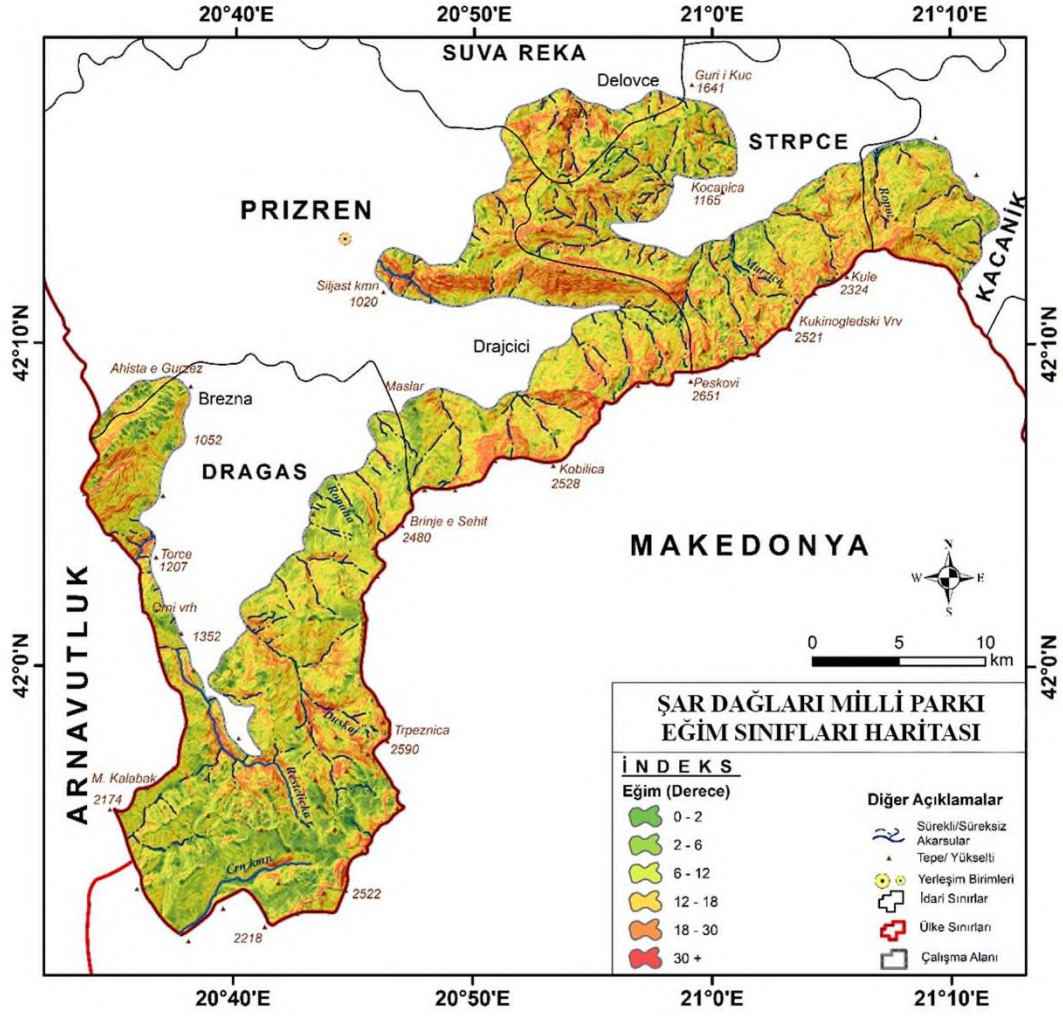


**Şekil 4. Eğim Gruplarının Dağılımı Grafiği**



**Fotoğraf 6. Brod Yerleşim Biriminin Batısında KD-GB Yönlü Uzunluk Gösteren Fay Hattı Üzerinde Karışık Yapraklı Ormanlar, Eğim Değerlerinin 65 Dereceye Ulaştığı Diklik Kesimlerde de Yetiştirme İmkânı Bulabilmektedir**

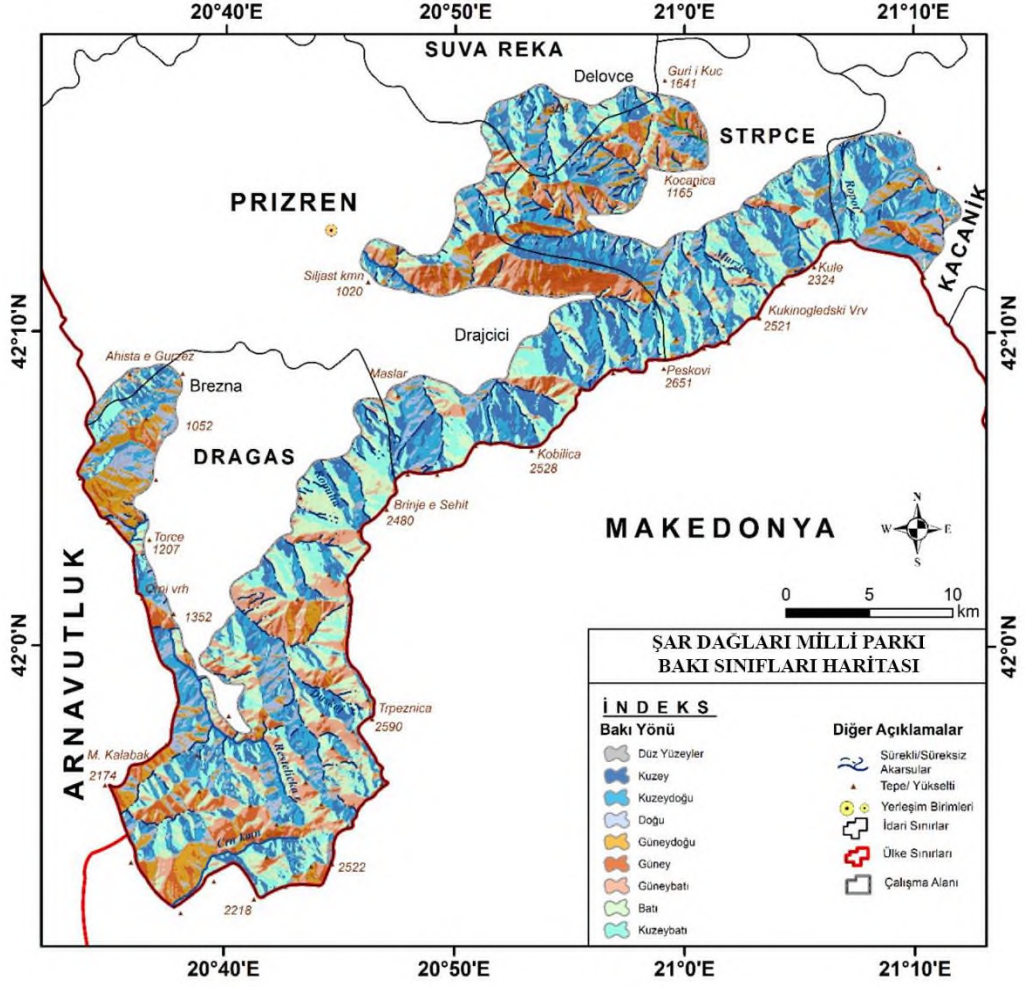
Milli parkın eğim derecesi yüksek arazileri Prizren yerleşim biriminin hemen doğu kesiminden başlayarak Kukinogledski T.'ye (2.521 m); buradan kuzeyde yer alan Delovce yerleşim birimine 30 derecelik bir yay çizerek devam etmektedir. Diğer yüksek diklikler arz eden sahalarda milli park merkezinde yer alan Kobilica T.'nin kuzeyi ve çalışma sahasının güneyinde yer alan Duskaj Nehri civarındadır (Şekil 5).



Şekil 5. Şar Dağları Milli Parkı Eğim Grupları Haritası

#### 4.1.2.3. Bakı

Araştırma sahası kuzey ve kuzeydoğu yönlü uzanış göstermektedir. Milli parkın güney ve güneybatı yönlü bakışı ise Drayçiç'in kuzeyi, Dragaş'ın Crni Kamen akarsuyu bölümü, Troyçe'nin kuzeybatı bölümü, Koçaniça Dağı'nın batı ve kuzey bölümleri tarafından oluşturulmaktadır (Şekil 6; Fotoğraf 7).



Şekil 6. Şar Dağları Milli Parkı Bakı Haritası



Fotoğraf 7. Oşlak Dağı'nın Güney Bakılı Yamaçları Üzerinde Cılız Bitki Örtüsü ve Benek Karlar

### 4.1.3. İklim Özellikleri

Şar Dağları Milli Parkı Köppen İklim Sınıflandırılmasına göre nemli mezotermal-sıcak ılıman yağmurlu mediteran iklim gurubuna girmektedir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılıman soğuktur (Atalay, 2013; Nanda, 2018).

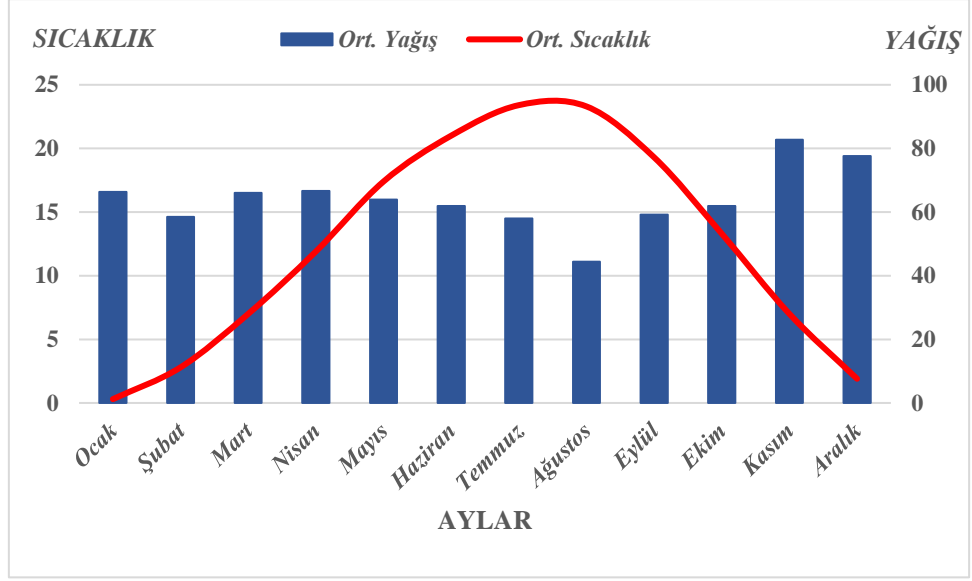
Şar Dağları Milli Parkı'nın iklimsel özelliklerinin belirlenmesinde en yakın meteoroloji istasyonu, olan Prizren Meteoroloji istasyonunun uzun yıllara ait sıcaklık ve yağış verilerinin ortalamaları hesaplanarak; milli parka ait sıcaklık ve yağış ortalamaları üretilmiştir.

Tablo 3. Prizren (1962-2018) Yıllarına Ait Aylık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Dağılımı Tablosu

SICAKLIK / YAĞIŞ	AYLAR												Ort. Topl. m
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Ort. Sıcaklık	0,3	2,8	7,0	11,9	17,4	21,0	23,4	23,3	19,3	13,3	7,0	1,9	12,4
Ort. Yağış	66,3	58,5	66,1	66,6	63,9	61,9	58,0	44,4	59,2	61,9	82,7	77,6	767

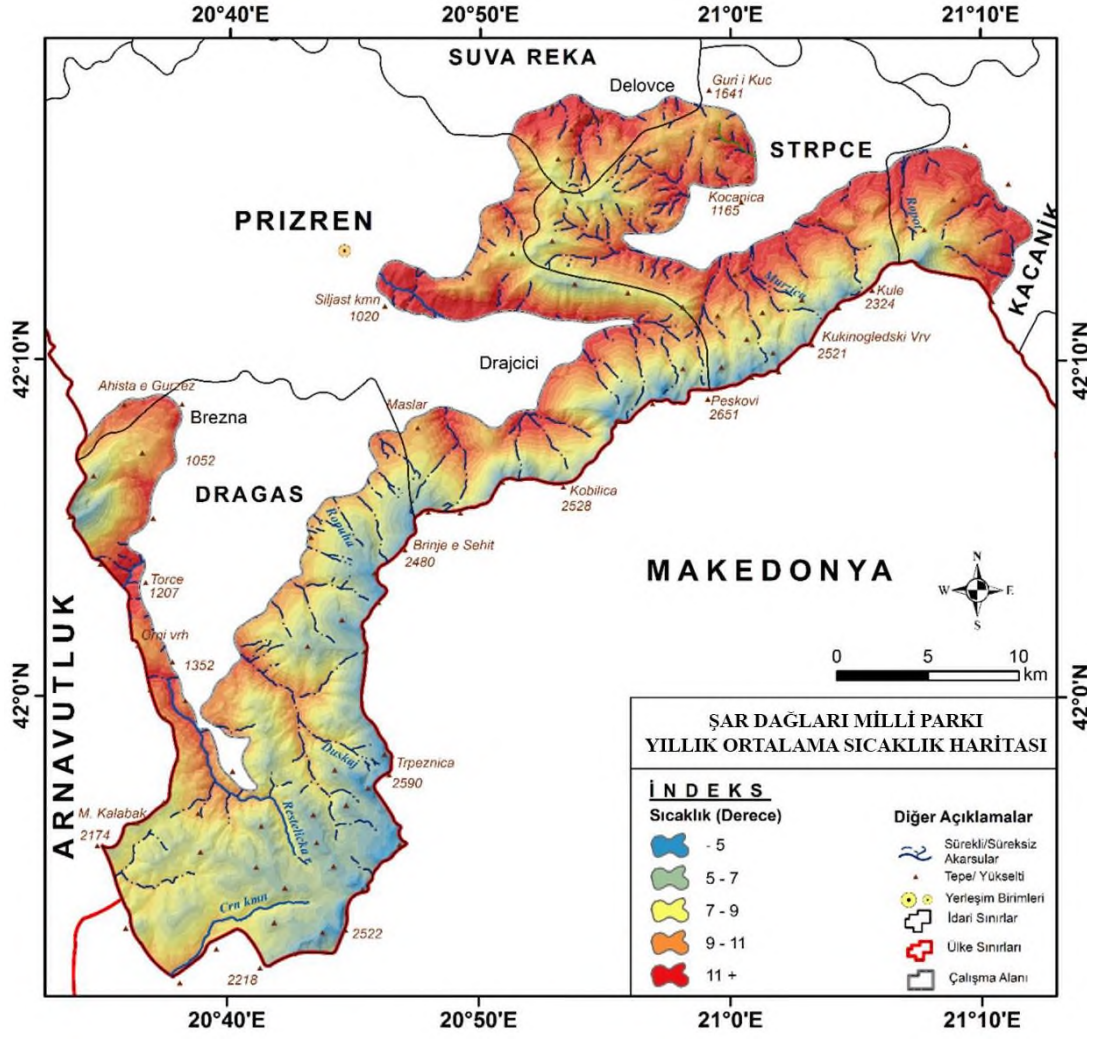
1962-2018 yıllarına ait sıcaklık ve yağış ortalamalarından elde edilen değerler kullanılmıştır. Uzun yıllara dayalı ortalama sıcaklık verilerinde bakıldığında milli park havzasının ortalama sıcaklıkların 0° altına düşmediği gözlenmektedir. Bu durum özellikle kış mevsiminde yüksek kesimlere çıkıldıkça değişebilen bir durum olarak değerlendirilmelidir. Milli park en düşük noktası ortalama olarak 1.000 m rakımından 2.600 m rakımına kadar yükselmektedir. Dolayısıyla 1.600 m yükseklik farkı yaklaşık olarak en alçak noktalar ile en yüksek nokta arasında kabaca 8° sıcaklık farkının oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca milli park havzasını yıl içerisinde etkileyen hava kütlelerinin özellikle kuzeybatı ve kuzey sektörlü rüzgarlara açık kaldığı kış aylarında yüksek kesimler yoğun kar yağışının etkisi görülmektedir.





**Şekil 7. Prizren Aylık Sıcaklık-Yağış Dağılım Diyagramı**

Şar Dağları Milli Parkı aylık ortalama sıcaklık değerleri kış döneminden yaz dönemine doğru düzenli olarak bir artış sergilerken, yaz döneminden kış dönemine doğru da düzenli azalma eğilimi göstermektedir. Milli park yıl içerisinde termik genlik  $23^{\circ}\text{C}$  civarındadır. Sıcaklığın en düşük olduğu aylar kış aylarıyken yaz ve kış dönemlerindeki geçişleri sağlayan bahar aylarında sıcaklık değerlerinin birbirine yakın olması durumu ve iklimde bir istikrar hali göze çarpmaktadır. Yaz mevsiminde ortalama sıcaklıklar  $22^{\circ}\text{C}$  civarında seyretmektedir. En sıcak ay Temmuz ayı olarak görülen milli park havzasında, bu bölgede yaşayan yerel halk adına bir iklim konforu sağlamaktadır.



Şekil 8. Şar Dağları Milli Parkı Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılımı Haritası

Milli parka ait yıllık ortalama sıcaklık dağılımını incelendiğinde milli parkın güney ve güneydoğu bakılı yamaçları yıllık ortalama 5°C altında sıcaklık değerine sahip arazileri meydana getirmektedir. Bu araziler özellikle park en yüksek kesimlerini meydana getiren sahalar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklığın 5°C den daha düşük olduğu bu arazi yüzeyleri toplam arazi varlığının %27,52'sini (17.506 ha) oluşturmaktadır (Tablo 4; Şekil 8).

**Tablo 4. Şar Dağları Milli Parkı Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılımı**

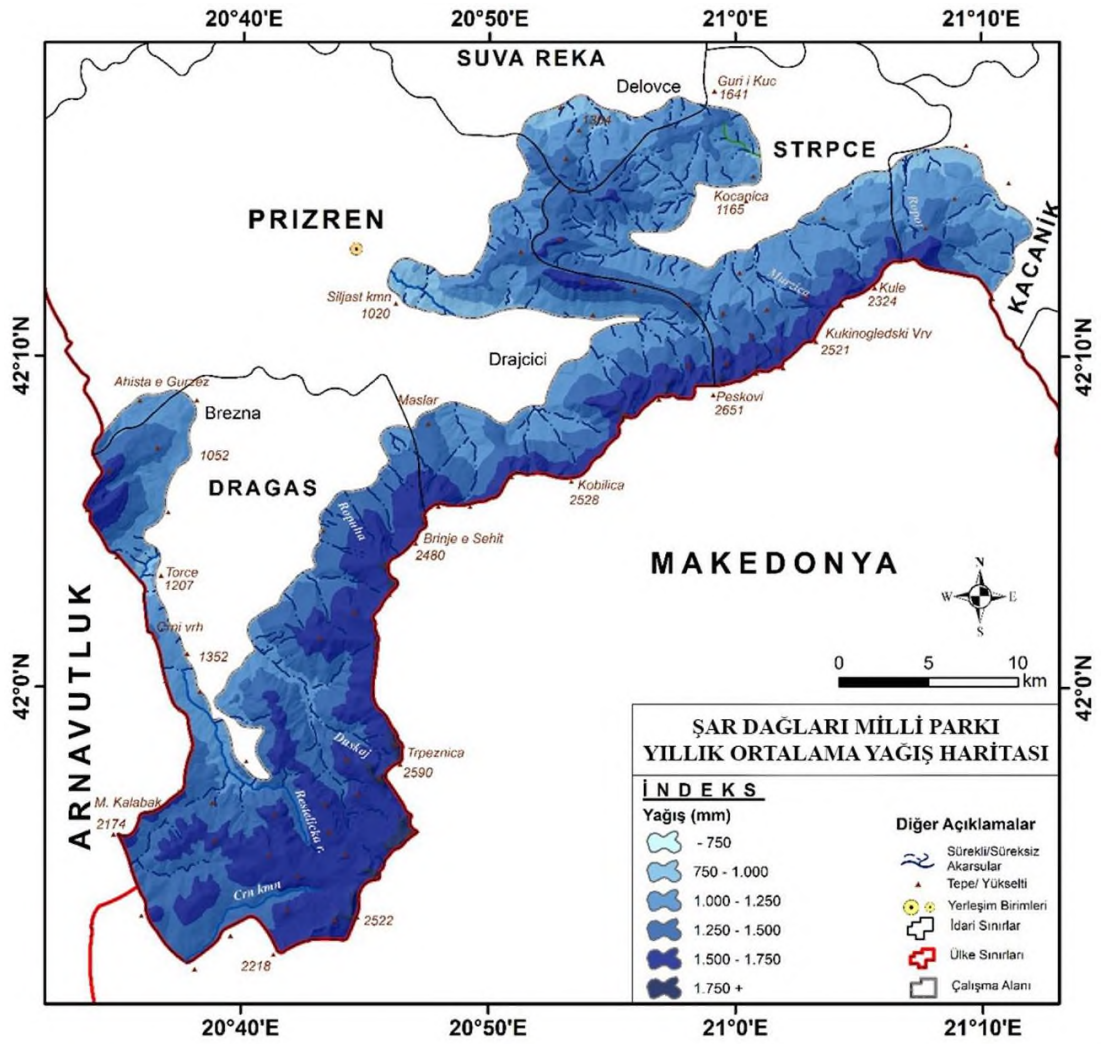
<i>Sıcaklık (°)</i>	<i>Alan (ha)</i>	<i>Oran (%)</i>
< 5	17.506	27,52
5 – 7	22.119	34,76
7 – 9	18.960	29,80
9 – 11	4.705	7,40
11 +	331	0,52
<b>TOPLAM</b>	<b>63.621</b>	<b>100</b>

Prizren Meteoroloji İstasyonu verilerine göre araştırma sahasına ait ortalama yıllık sıcaklık değeri 12,4°C dir. Milli park yükselti değerleriyle korelasyona tabi tutulan sıcaklık değeri yıllık ortalama olarak 6-6,5°C arasında değişmektedir. Bu durum araştırma sahasının sahip olduğu yükselti farkından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla milli park havzasının 9°C sıcaklıktan daha yüksek sıcaklığa sahip arazileri, toplam arazi varlığının 1/3'ünden fazlasını oluşturan araziler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu arazi yüzeyleri milli parkın daha çok kuzey kesimlerinde ve Dragas ile Arnavutluk arasında kalan arazilerden oluşmaktadır.

Şar Dağları Milli Parkı'nın yağış dağılımına ilişkin temel verilere göre, park havzasına düşen yağış miktarını hesaplamak amacıyla Schreiber tarafından her 100 m rakım artışında 54 mm yağış artışı gerçekleştiği varsayılan formül kullanılmıştır. Prizren yıllık ortalama 767 mm toplam yağış almakta iken bu durum milli park havzasının yüksek kesimlerinde 1750 mm'den fazla yağış alan yerlerin varlığıyla kendini göstermektedir. Araştırma sahasının ortalama yağış miktarı 1300 mm civarındadır. En yüksek yağış alan noktalar Kuzey Makendonya'ya bakan güney kesimler ile batıda Arnavutluk sınırına bakan araziler ve Prizren'den doğuya doğru yüksek bir eşik ile ayrılmış yüksek dağlık kesimlerdir. Bu araziler üzerinde 1500 mm üzerinde yağış düşmekte olup toplam arazi varlığının %27.51'lik kesimini meydana getirmektedir (Tablo 5; Şekil 9).

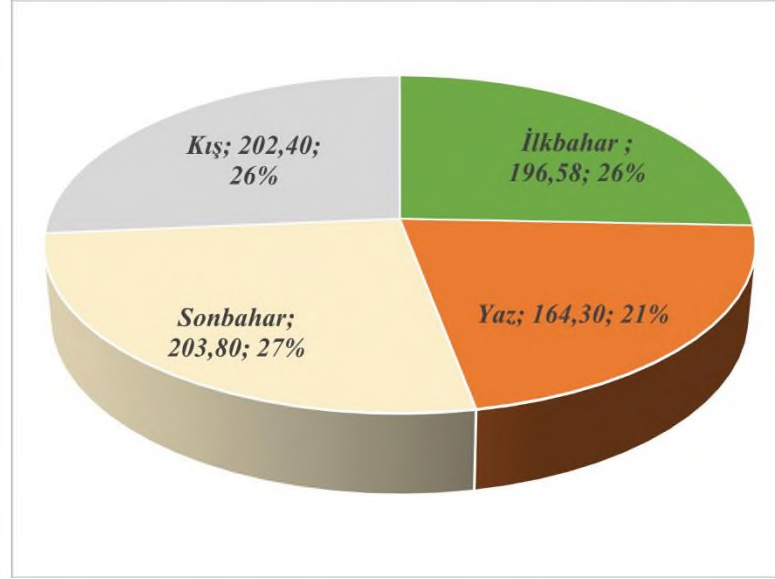
Tablo 5. Şar Dağları Milli Parkı Yağış Dağılımı

Yağış (mm)	Alan (ha)	Oran (%)
< 750	8	0,01
750 - 1000	2.748	4,32
1000- 1250	1.241	33,39
1250 - 1500	22.119	34,77
1500 - 1750	16.805	26,41
1750 +	700	1,10
<b>TOPLAM</b>	<b>63.621</b>	<b>10</b>



Şekil 9. Şar Dağları Milli Parkı Yıllık Ortalama Yağış Haritası

Yağışın mevsimlere göre dağılımında bütün mevsimlere neredeyse dengeli bir dağılımın varlığından söz edilebilir (Şekil 10).



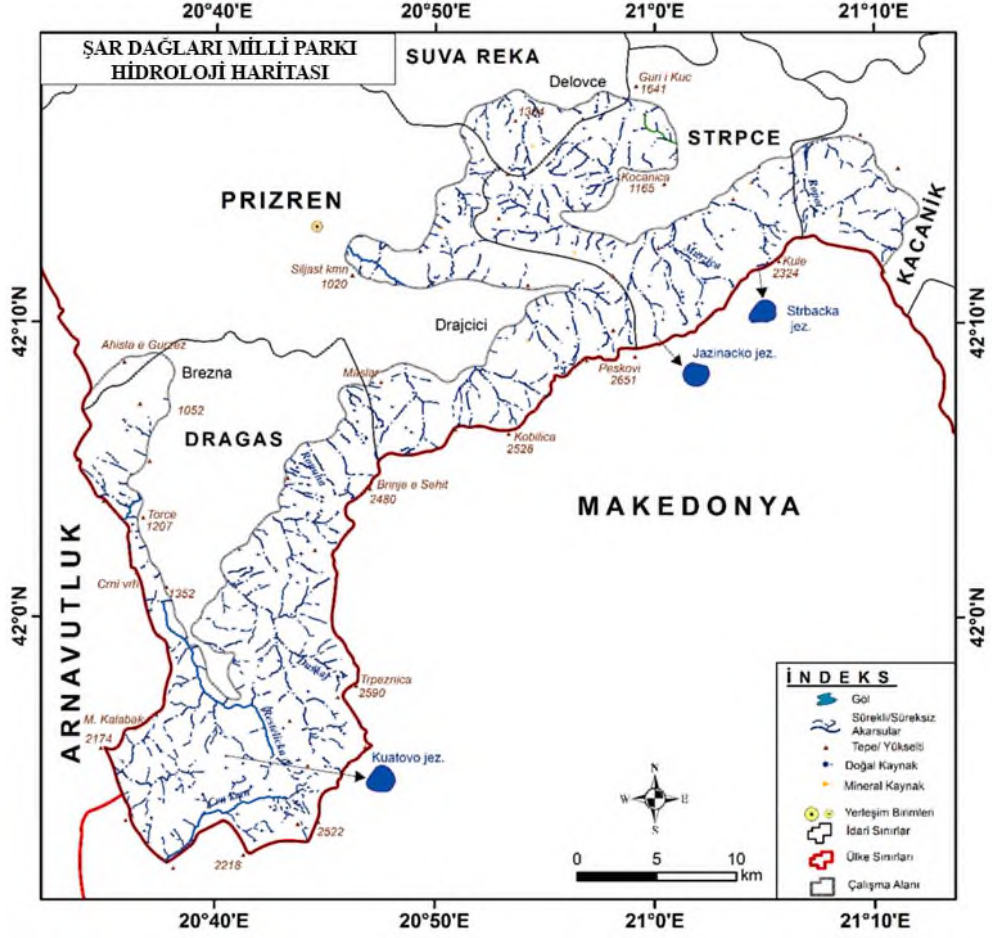
Şekil 10. Yağışın Mevsimsel Dağılımı (Prizren)

#### 4.1.4.Hidrografik Özellikler

Şar Dağları Milli Parkı'nın denize kıyısı olmaması nedeniyle denizler hidrografik özellikler içerisinde ele alınmamıştır. Başta kaynak suları, pınarlar, akarsular ve buzul göllerinden meydana gelmektedir. Araştırma sahasının birbirinden farklı kayaç türlerinden meydana gelmesi, dolayısıyla aşınma karşı birbirinden farklı kayaçları bünyesinde barındırması ve gerek permeabilite gerekse porozite açısından farklı hidrografik özelliklerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca araştırma sahasının sahip olduğu tektonik etkinlik akarsu yataklarının gelişmesine olanak tanımaktadır.

##### 4.1.4.1. Yeraltı Suları ve Kaynaklar

Kosova yüzölçümü bakımından küçük olmasına rağmen yeraltı suları ve kaynakları açısından oldukça zengindir. Bu yeraltı kaynakları Kosova'nın özellikle batı ve kuzeybatı bölgelerinde toplanmıştır. Milli park havzası bünyesinde toplam 215 kaynak noktası ve 6 madensuyu kaynağı mevcuttur (Şekil 11).



Şekil 11. Şar Dağları Milli Parkı Hidrografiya Haritası

Tablo 6'ya göre İstog, Vrella, Beyaz Drim, Lubijda, İpek, Deçan, Loçan Kosova'nın batı ve kuzeybatı bölgesindeki verimli, zengin yeraltı sularını oluştururken; Kırkbunar, Korişa ve Teranda Ovası Prizren Bölgesi'nin yeraltı sularını oluşturmaktadır. İpek yeraltı suyunun 300 km<sup>2</sup>'lik bir alana sahip olmasına rağmen, toplam olarak 3.975 m<sup>3</sup>'lük bir hacme ve saniyede 4,0 m<sup>3</sup> akım kapasitesine sahiptir. Korişa yeraltı suyu ise 18 km<sup>2</sup>'lik bir alana, 381,6 m<sup>3</sup> hacime ve saniyede 0,38 m<sup>3</sup> akım kapasitesine sahiptir (Prizren Devlet Su İşleri Raporu, 2013).

**Tablo 6. Kosova Yeraltı Suları Verim Değerleri**

NO	Yeraltı Suları	Alan(km <sup>2</sup> )	Yeraltı Suyun Hacmi (m <sup>3</sup> )	Değerlendirme Kapasitesi	
				m <sup>3</sup> /s	Toplam m <sup>3</sup>
1	Istog	76	12x10 <sup>6</sup>	2,0	89x10 <sup>6</sup>
2	Vrella	28	14x10 <sup>6</sup>	0,60	19x10 <sup>6</sup>
3	Beyaz Drim	90	14x10 <sup>6</sup>	0,23	102x10 <sup>6</sup>
4	Lubijda	42	45x10 <sup>6</sup>	4,20	55x10 <sup>6</sup>
5	İpek	300	37,5x10 <sup>6</sup>	4,00	52x10 <sup>6</sup>
6	Deçan	144	33x10 <sup>6</sup>	3,50	45x10 <sup>6</sup>
7	Loçan	39	12x10 <sup>6</sup>	1,20	15x10 <sup>6</sup>
8	Krk Bunar	81	10x10 <sup>6</sup>	1,60	50x10 <sup>6</sup>
9	Korişa	18	3,6x10 <sup>6</sup>	0,38	12x10 <sup>6</sup>
10	Teranda Ovası	50	75x10 <sup>6</sup>	2,00	63x10 <sup>6</sup>
<b>Toplam</b>		<b>998</b>	<b>271x10<sup>6</sup></b>		<b>511x10<sup>6</sup></b>

81 km<sup>2</sup>'lik bir alana sahip, 1.060 m<sup>3</sup> hacmine, 1,6 m<sup>3</sup>/s akışa sahip olup Krk Bunar Prizen ve etrafındaki köylerin içme suyunu karşılamaktadır. Prizen'in güneydoğusunda yer almaktadır (Tablo 6).

**Tablo 7. Prizen, Suhareka ve Dragas'a Ait Su Potansiyeli (Prizen Devlet Su İşleri Raporu, 2013)**

Ocak-Aralık 2022 Su potansiyeli(m <sup>3</sup> )			
Belediye	Günlük (m <sup>3</sup> )	Aylık (m <sup>3</sup> )	Yıllık (m <sup>3</sup> )
Prizen	31.878	988.218	11.858.616
Suhareka	6.553	203.143	2.437.716
Dragaş	2.791	86.521	1.038.252
<b>Toplam</b>	<b>41.222</b>	<b>1.277.882</b>	<b>15.334.584</b>

Prizen Devlet Su İşleri'nin verilerine göre, Krk Bunar'dan, Prizen 11 milyon m<sup>3</sup> ile en çok su potansiyeline, en az ise 1 milyon m<sup>3</sup> ile Dragas olmaktadır (Tablo 7).

Prizen Krk Bunar ve etrafında yer alan 21 köy ise buralarda yapılmış pompalar vasıtasıyla içme suyunu temin etmektedir. Prizen Devlet Su İşleri 2013 raporuna göre, arazide farklı noktalarda alınan 1.197 örnekten, 1.054 tanesinin içmek için uygun olduğu, diğer 36'sının ise uygun olmadığı kanısına varılmıştır.

Suhareka'nın yaklaşık 10 köyü Devlet Su İşlerinden, diğer köyler ise kuyulardan içme suyunu karşılamaktadır.

Dragaş Belediyesi'nin içme ve kullanma suyu ise sadece Devlet Su İşleri tarafından sağlanır. 1.098 kişilik nüfusuyla Dragas ve 1.000 kişilik nüfusuyla Plav Köyü diğer yerleşim alanlarının çoğu buradaki kuyulardan, ya da yer üstü sularından içme sularını karşılar. Buradaki mikrobiyolojik analizlerine göre Brutt, Belograd, Leştan, Kukulan, Kuklibeg, Kosva ve Dragas içme suyu bakımından temizken, Belograd ve Zlipotok yerleşim alanlarında kimyasal kirlilik tespit edilmiştir. Dragaş Belediyesi Gelişim Planı 2017'ye göre kimyasal kirliliğin azaltılabilmesi amacıyla 2007-2011 yılları arasında 500.000 Euro'luk yatırım yapılmıştır. şar Dağları Milli Parkı ve çevresinde yaşayan halkın 2011 yılına ait verilerine göre kişi başına düşen su miktarı günde 103.75 litredir (Kosova İstatistik Kurumu, 2021).

#### **4.1.4.2. Akarsular**

şar Dağları Milli Parkı'nın çeşitlilik arz eden jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, yağışların fazlalığı hidrografik açıdan zenginleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu bölgede yüksek noktalarından kaynağını alan akarsular, Kosova'nın iki önemli nehri olan Lepena ve Prizren Bistriası'na dökülürler. KD-GB yönünde uzanan şar Dağları'nın yükseltisine bağlı olarak ve yağışların fazlalığı nedeniyle çok sayıda akarsuyun oluşumunu desteklemiştir. Burada yer alan diğer önemli akarsular Zamska, Pobenıa, Peskovi'den kaynağını alan Blateştia ve Kule'den kaynağını alan Ropot'tur. Bu akarsular, Sotke, Zaştia, Bela Reka ve Tisova'dır. şar Dağları'nın güneybatısı akarsu yönünden zengin sayılır. Buradaki dağların eğimli olmaları, kiş ve ilkbahar aylarında düşen yağış miktarının fazlalığı gibi faktörlere bağlı olarak akarsu hızı yüksektir. Özellikle Resteliça yerleşim bölgesinde olan, şutmanska, aylanska Crni Kamen bunlardan bazılarıdır. Ayrıca şar Dağları Milli Parkı'nda Prevalaç, Kule ve Novo Selo köylerinde çok sayıda mineral bakımından zengin kaynak suları bulunur (şekil 10).





**Fotoğraf 8. Brod Deresi**

#### **4.1.4.3.Göller**

Şar Dağları Milli Parkı'nda çok sayıda buzul ve tektonik göller yer alır. En önemli gölleri Yajinaçko Gölü ve Strbaçko Gölü'dür. Yajinaçko Gölü bir buzul gölü olup 2180 m yüksekliğine sahiptir. Uzunluğu 125 m olan gölün, genişliği 90 m'dir. 8500 m<sup>2</sup>'lik bir alan sahip olan gölün, ortalama derinliği, 5 m'e maksimum derinliği ise 12 m'dir (Fotoğraf 9).



**Fotoğraf 9. 2173 m Yüksekliğinde Yer Alan Yajinačko Sirk Gölü**

Bir diğer önemli buzul gölü ise Livadiça Gölü'dür. 2.173 m yüksekliğinde bulunan göl maksimum derinliği, 7.3 m'ye ulaşır, yüzölçümü 0.017 km<sup>2</sup> olan gölün uzunluğu 228 m, genişliği 120 m'dir.

#### **4.1.5. Bitki Örtüsü Özellikleri**

Şar Dağları Milli Parkı boreal (holarctic), Avrupa Sibiryaya flora bitki grubuna girmektedir. (Avcı, 1993; Atik, Erkoç, Öztekin, 2010; Abdii and Xhulaj, 2016). Dünya üzerinde en geniş saha kaplayan boreal ormanlar ve taygalar dünya kara yüzeyinin %11'ini kaplar. Bu ormanların yayılış alanı, Temmuz ayı ortalama sıcaklıkların 13°C izotermden geçtiği yerler ile Arktik cephenin 58° kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Avrupa boreal ormanlarında norveç ladini (*picea abies*), sarıçam (*pinus sylvestris*), huş (*betula pubescenes*), yer alır (Atalay, 2008).

Şar Dağları Avrupa ve Balkanlarda en önemli vejetasyon ve rekreasyon bölgelerinden birini oluşturur. Şar Dağları Milli Park'ı 1986 yılında Resmi Gazete'de yayımlanan 1. ve 2. kanunlarla resmileştirilmiştir. İlk önce 39.000 hektarlık bir alan milli parklar içerisine dahil edilmiştir. Bu 39.000 hektarlık alan şu dört şehri kaplamaktaydı. Prizren (19.500 ha; %50), Ştrpça (15.210 ha; %39), Suhareka (2.730 ha; %7) ve Kačanik (1.560 ha; %4) (Prizren Belediyesi Gelişim Planı, 2013-2025). Şar Dağları

Milli Parkı genişletilmek istenmiş ve 2012 yılının Aralık ayında Dragas Bölgesi’de dahil edilerek 53.469 hektarlık bir alana yükseltilmiştir. Dragas (%45,1), Ştrpçe (%23,9), Prizren (%22,2), Suhareka (%4,7) ve Kačanik (%4,1). Şar Dağları Milli Parkı aynı zamanda Kosova, Makedonya ve Arnavutluk ülkelerinin sınırını oluşturur. Buralarda 2500 m yüksekliğe sahip dağlar yer alır. Bunlar: Bistra (2.601 m), Siyah Nokta (2.584 m), Kobiliça (2.526 m), Vrtop (2.526 m), Büyük Vraça (2.582 m), Rudoka (2.658 m).



**Fotoğraf 10. Şar Dağları Milli Parkının Genel Bitki Örtüsü**

Şar Dağları Milli Parkı, biyocoğrafya, jeoloji, jeomorfoloji, hidrografya, klimatoloji ve peyzaj açısından ayrışan değerlere sahiptir. Bu değerler bilimsel, eğitim, tarihi, kültürel ve turistik ve rekreasyonel faaliyet gibi birçok alanda araştırmalara zemin hazırlar.

Şar Dağları Milli Parkı içerisinde otlak alanlar en geniş alana sahiptir. Bunu %58 (30.904,085 ha), ormanlık alanlar %35 (18.298,082 ha) izler. Saha 6 bölgeyle Avrupa’da en zengin biyoçeşitliliğe sahip olan yerlerden birisi sayılır (Kosova Doğa Raporu, 2014). Biyoçeşitlilik zenginlik 2010-2014 yılları arasında yayınlanan Doğa Raporu’na göre;

- 2.000 çeşit bitki (bunların 400 endemik, 20 stenoendemik, 250 şifalı bitkiler, 160 odunsu)
- 180 karışık bitkiler
- 19 çeşit sürüngenler
- 12 çeşit amfibi
- 200 kuş türü

- 147 kelebek

olarak açıklanmaktadır.



**Fotoğraf 11. Prevalaç Bölgesi'nde Ardıç ve Eğrelti Otları Yoğun Bitki Örtüsü Meydana Getirmektedir**

2.000 çeşit bitki zenginliği içerisinde yaklaşık 323 bitki endemik olarak tanımlanır. Bu odunsu bitkiler Balkanların hatta Avrupa'nın en tanınmışları arasında yer alır. Odunsu bitkilerin endemik bitkileri ve en önemlileri çamlardan (*Pinus heldreichii*) ve (*Pinus peuce*) dir. Önemli bölgelerde yer alan stenoendemik bitkiler ise civan perçemi (*Achillea alexandris vulgaris*), boynuz otu (*Cerastium neoscardicum*), karanfil (*Dinathus scardicus*), laponya beyaz otu (*Draba korabensis*), *potentilla doerfleri*, *crocus scardicus*, *verbascum*, *scardicolum*, *silene schumeri*, *hieracum kobilicanum*, *hieraceum naegelianum supss. Lubotenicum*, *sedum flexosum* olarak bilinmektedir.



**Fotoğraf 12. Oşlak Dağı Civarında Yetişen Mürverler Nemli Ortamın Göstergeleri Arasındadır**



**Fotoğraf 13. Sığırkuyruklu Doğal Ortam Üzerindeki Baskının Göstergeleri (Prevalaç Bölgesi)**

2.000 bitki türü içerisinde Şar Dağları Milli Parkında 1.558 bitki türünün tanımlaması yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda milli parkın kriterlerine göre bitki tasnifi yapılmıştır. (Tablo 8).

**Tablo 8. Şar Dağları Milli Parkı'nda Önemli Bitki Türü Formasyonları (Şar Dağları 2014-2023 Yönetim Planı)**

Kosova'nın kırmızı anahtar listesinde yer alanlar	<b>107</b>
Kosova endemik türleri	<b>12</b>
Bölgesel balkanik endemikler	<b>80</b>
Tersiyer relikt türler	<b>4</b>
Glasiyal relikt türler	<b>1</b>
Kosova'da ender rastlanan türler	<b>41</b>
Ekonomik olarak Kosova'ya katkıda bulunan türler	<b>6</b>
Kültürel olarak Kosova'ya etkili olan türler	<b>6</b>



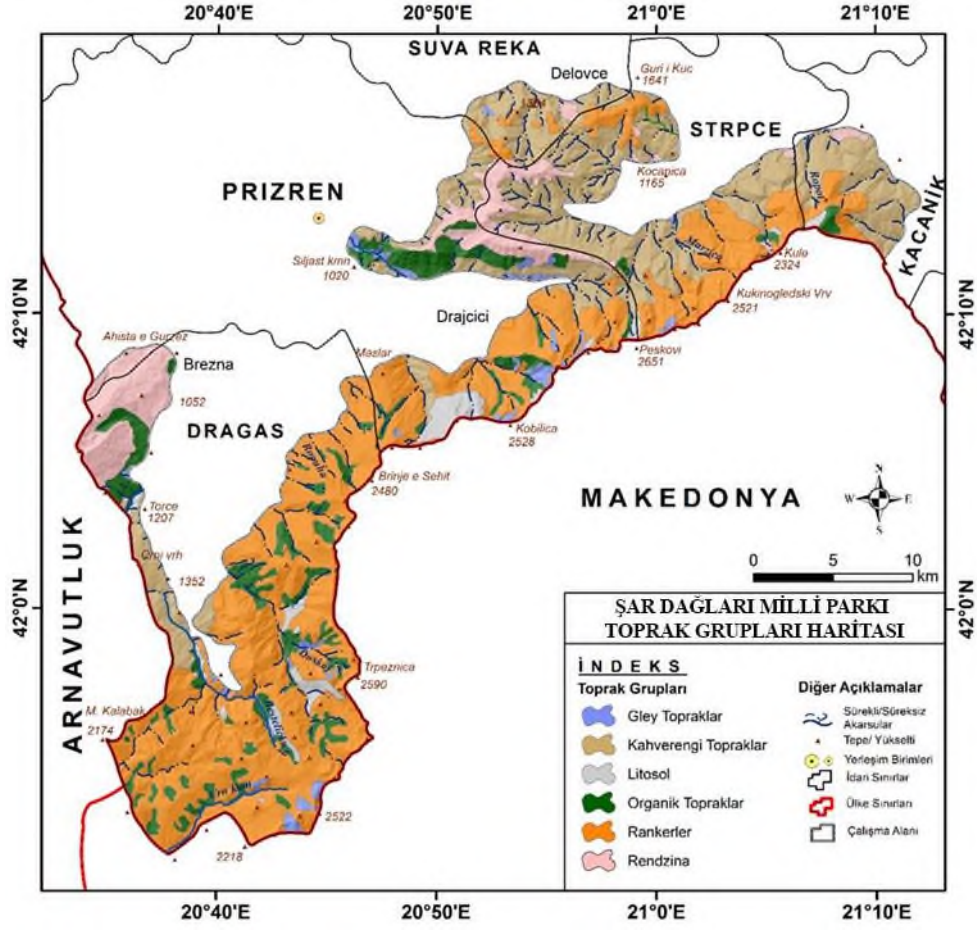
**Fotoğraf 14. Şar Dağları Milli Parkı Endemik Türlerinden Dağ Çamı (*Pinus mugo*)**

**Tablo 9. Şar Dağları Milli Parkı Koruma Altına Alınan Bitki Tür ve Grupları (UNEP, 2010)**

Endemiklerin tersiyere ait glasyal türleri	Tersiyere ait relik endemik türler	Tersiyere ait alt endemik relik türler	Tersiyere ait alpin relik türler	Glasyal relik döneme ait dar kuşağa sahip arкто-alpin türler
<i>Achillea alexandris-regis</i>	<i>Balkan akçaağacı (Acer heldreichii)</i>	<i>Gymnadenia Friwaldskiyan a</i>	<i>Linaria alpina</i>	<i>Corex foetida</i>
<i>Seyyahotu (Bommullera dieckii)</i>	<i>Baklagillerden (Anthyllis aurea)</i>	<i>Bosna çamı (Pinus heldreichii)</i>	<i>Alpgülü (Rhododendron ferrugineum)</i>	<i>Saklı eğrelti (Cryptogramma crispa)</i>
<i>Crocus scardicus</i>	<i>Heracleum orphanidis</i>	<i>Ptiloticum rupeste</i>		<i>Diphadium alpinum</i>
<i>Dianthus scardicus</i>	<i>Hesperis dinarica</i>	<i>Saxifraga glabella</i>		<i>Söğütotu (Epilobium anagallidifolium)</i>
<i>Draba corabensis</i>	<i>Akcivanotu (Iberis sempervirens)</i>	<i>Shieverackia doerfleri</i>		<i>Tek çiçekli pire (Erigeron uniflorus)</i>
<i>Potentilla doerfleri</i>	<i>Zambakgillerden (Lilium albanicum)</i>	<i>Silene lerchenfeldiana</i>		<i>Sürünen avens (Geum reptans)</i>
<i>Oxytropis korabensis</i>	<i>Northecium scardicum</i>			<i>Alp açelyası (Loisleuria procumbens)</i>
<i>Sedum flexuosum</i>	<i>Oreohertzogia pumila</i>			<i>Pedicularis oederi</i>
<i>Nakil türü (Silene schumuckeri)</i>	<i>Makedonya çamı (Pinus peuce)</i>			<i>Rhodiola rosea</i>
<i>Verbascum scardicum</i>	<i>Potentilla montegrina</i>			<i>Kar iskelesi (Rumex nivalis)</i>
<i>Hieracleum kobilicanum</i>	<i>Sırp ramonda (Romonda serbica)</i>			<i>Cüce söğüt (Salix herbacea)</i>
<i>Boynuzotu türü (Cerasfium scardicum)</i>	<i>Narin yağçiçeği (Ranunculus ingraccillis)</i>			<i>Ağadamarlı söğüt (Salix reticulata)</i>
	<i>Silene asterias</i>			<i>Saussurea alpina</i>
	<i>Silene walsteinii</i>			<i>Saksafon (Saxifraga bryoides)</i>
	<i>Soldanella dimonieii</i>			<i>Saxifraga androsacea</i>
	<i>Tozzia alpina</i>			<i>Sellaginella selaginoides</i>
	<i>Veronica Satureioşdes</i>			<i>Silena rupestris</i>
	<i>Menekşelerden (Viola grisebachiana)</i>			<i>Alpin çiçeği (Veronica alpina)</i>
				<i>Yapraksız saph alpin (Veronica aphylla)</i>

#### 4.1.6. Toprak Özellikleri

Şar Dağları Milli Parkı bünyesinde gelişme imkânı bulan topraklar da başta anakaya ve iklim özellikleri olmak üzere biyotik ve abiyotik birçok faktör tarafından oluşum ve gelişimlerini tamamlamışlardır. Milli parkın toprak özellikleri incelendiğinde, çalışma sahasının temelde 6 farklı toprak grubu tarafından oluştuğu görülmektedir (Şekil 12).



Şekil 12. Şar Dağları Milli Parkı Toprak Grupları Haritası



**Tablo 10. Şar Dağları Milli Parkı Toprak Gruplarının Dağılımı**

<i>Toprak Grupları</i>	<i>Kod</i>	<i>Alan (ha)</i>	<i>Oran (%)</i>
<i>Rendzina</i>	R	5.832	9,1
<i>Organik Topraklar</i>	O	6.541	10,2
<i>Gley Topraklar</i>	H	1.441	2,2
<i>Litosoller</i>	L	1.734	2,7
<i>Kahverengi Topraklar</i>	B	17.441	27,4
<i>Rankerler</i>	U	30.632	48,1
<b>TOPLAM</b>		<b>63.621</b>	<b>100</b>

#### **4.1.6.1. Kahverengi Topraklar**

Zonal topraklar grubu içerisinde yer alan bu topraklar geniş yapraklı ormanlık arazilerde nemli ılıman iklim etkisi altında gelişme imkanına sahip grubu oluşturur. Yıkanmanın iyi derecede gelişmiş olmasından dolayı toprak katmanında kireç birikimi görülmez. Milli parkın ikinci derecede en fazla alan kaplayan toprak grubunu kahverengi topraklar meydana getirir. Araştırma sahası içerisinde Draykovaç, Gornje Selo ve Resteliça akarsularının akaçlama havzalarındaki orman örtüsü altında gelişme gösteren topraklar toplam arazi varlığının %27,41'ini (17.441 ha) meydana getirmektedirler (Tablo 10; Fotoğraf 11).



**Fotoğraf 15. Meşe Ormanları Altında Gelişme Gösteren Kahverengi Orman Toprakları (Opoya)**

#### **4.1.6.2. Rankerler ve Litosoller**

Taşınmış topraklar grubu içerisine giren bu iki toprak türü araştırma sahasının yarısını oluşturmaktadır (Tablo 10). Araştırma sahasına paralel doğrultuda uzanan rankerler kuzeydoğu-güneybatı istikametinde milli parkın %48,15'ini kapatmaktadır. Ayrıca Ştrpçe'nin batısında da bulunan bu topraklar hafif asit ve asit reaksiyon gösterir niteliktedir (Fotoğraf 13). Litosollerin araştırma sahası üzerindeki dağılımı diğer taşınmış toprak grubu olan rankerlere oranla çok daha küçüktür. 1.734 ha (%2,73) alan kaplayan litosoller Vrtop, Kule T. ve Brod yerleşim birimi civarında kendini göstermektedir.



**Fotoğraf 16. Drayçıç Yerleşim Birimi- Kobilica T. Arasında Yer Alan Taşlı Topraklar (Rankerler)**

#### **4.1.6.3. Rendzina**

İntrazonal topraklar grubu içerisinde (kalsimorfik) yer alan rendzinal topraklar araştırma sahasının %9,17'sini (5.832 ha) oluşturmaktadır. Milli park sınırları içerisinde yumuşak kireçtaşları üzerinde gelişme gösteren bu topraklar Koritnik ve Bivolli Dağları etrafında yer almaktadır (Şekil 12).

#### **4.1.6.4. Gley Topraklar**

Hidromorfik topraklardan olan gley topraklar daha çok gleyleşmenin görüldüğü sazlık-bataklık sahalarda yer almaktadır. Toplam arazi varlığı içerisinde gley topraklar %2,26 (1.441 ha) arazi varlığına sahiptir (Tablo 10). Araştırma sahasının güney ucunda eğimin azaldığı yüksek kesimlerde, merkezi güney kesimde ve organik toprakların sonlandığı akarsu yataklarının eğim derecesi olarak en fazla düştüğü araziler gley topraklardan müteşekkildir.

#### 4.1.6.5. Organik Topraklar

Milli park sınırları içerisinde zonal toprak gruplarından diğer grubu organik madde miktarı yüksek organik topraklar oluşturmaktadır. Çalışma sahasında bu toprak grubunun toplam arazi varlığı içerisindeki değeri 6.541 ha'dır. Araştırma sahasının merkezi kesiminde doğu-batı yönlü bir hat boyunca dar bir alan kaplayan bu topraklar araştırma sahasının güneyinde ve kuzeydoğusunda merccekler halinde gelişme imkânı bulmuştur. Ağırlıklı olarak Reçane ve Koritnik'in güneyinde yer almaktadırlar (Şekil 12; Fotoğraf 12).



Fotoğraf 17. Drayçiç Kuzey Bölgesi'nde Alüvyal Topraklar

#### 4.1.7. Zoocoğrafya Özellikleri

Şar Dağları Milli Parkı'nda hayvanlar alemi hakkında çok fazla detaylı çalışma yapılmamıştır. Yapılan taksonomi sınıflandırmasında Şar Dağları Milli Parkı içerisinde yer alan hayvanat dünyası aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

**Tablo 11. Şar Dağları Milli Parkında Yer Alan Hayvan Türleri Çeşitleri (Çevre ve Planlama Bakanlığı, 2014-2023 10 Yıllık Yönetim Planı)**

Hayvan Türleri	Çeşit Sayısı
Memeliler (Yarasalar hariç) (Mamalia)	32
Kuşlar (Aves)	200
Sürüngen (Reptilia)	13
Amfibiler (Amphibia)	10
Balıklar (Pisces)	7
Kelebekler (Papilionibus)	147

Milli Parklar içerisinde koruma altına alınmış hayvanat dünyası beş grupta incelenir;

**Büyük Memeliler (Mamalia):** Geniş ve müdahale edilmemiş ekosisteme sahip sadece az dahi olsa insan müdahalesine maruz kalmış Şar Dağı Milli Parkında Avrupa düzeyinde önemli olan risk altında olan türler vardır. Bu gurubun içerisinde büyük memeliler arasında yer alan boz ayı (*ursus arctos*), kurt (*canis lupus*), yabancı kedi (*felis silvestris*), yabancı keçi (*ruciprapa ruciprapa*) ve altın çakal (*canis aureus*) yer alır. Bunların arasında ister lisanslı isterse lisanslı olmayan avcılar tarafından da büyük ilgi gören geyik (*caproleus caproleus*) yer alır. Aşağıdaki tabloda Şar Dağları Milli Park içerisinde yer alan çeşitler sıralanmıştır:



**Fotoğraf 18. Muştist Bölgesinde Yer Alan Balkan Vaşak (lynx lynx) Yuvası**



**Fotoğraf 19. Milli Parkta Kurulu Fotokapanlara Yakalanan Kurtlar**

**Sürüngenler (Reptilia):** İnce Kertenkele (*ablepharus kitaibelli*), boynuzlu engerek (*vipela ammodites*), çayır engereği (*vipera ursinii*), sürüngenlerden koruma altına alınmış türler arasındadır. Çayır engereği ve boynuzlu engerek yaz aylarında, yüksek sıcaklıklarda, milli parkın etrafındaki yerleşim alanlara kadar inebilmektedir.

**Amfibiler (Amphibia) :** On farklı tür içinden 3 tanesi koruma altına alınmıştır. Bunlardan Güney Avrupa ülkelerinin çoğunda görülen sarıkarınlı kurbağa (*bombina variegata*) Şar Dağları'nda da koruma altına alınmıştır. Diğer koruma altına alınan türler yunan kurbağası (*rana graeca*) ve tepeli semender (*triturus cristatus corniflex*)dir.

**Kuşlar (Aves):** 200 kadar farklı kuş türüne ev sahipliği yapan Şar Dağları 13 tanesini koruma altına almıştır. Kaya kekliği (*alectroris graeca*), kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*), bayağı puhu (*bubo bubo*), bayağı doğan (*falco peregrinus*), kızıl akbaba (*gyps fulvus*), mısır akbabası (*Neophron percnopterus*), küçük yeşil ağaçkakan (*picus canus*), sarı gagalı dağ kartalı (*pyrrhocorax graculus*), duvar kırmaşık kuşu (*tichodroma muraria*), Şar Dağları Milli Park içerisinde koruma altına alınan türlerdir. Uluslararası düzeyde koruma altına alınanlar ise, bayağı kar serçesi (*montifringilla nivalis*), büyük dağ bülbülü (*prunella collaris*) ve kırmızı gagalı dağ kartalı (*pyrrhocorax pyrrhocorax*) tır.

**Kelebekler (Papilionibus):** 147 kelebek türüne ev sahipliği yapan Park'ın 5 tanesi koruma altına alınmıştır. Büyük korubeni kelebeği (*dissosteria carolina*), apollo kelebeği (*parnassius apollo*), alpin gemikaptan kelebeği (*pyrgus andromedae*), kızılıcık mavisi kelebeği (*plebeius optilete*), eeba cassoides kelebeği (*ereba cassioi es*) Avrupa ve Asya'nın tamamına ev sahipliği yapan, IUCN'e göre Kırmızı Koruma Listesinde yer alan bu tür Şar Dağları'nda koruma altında tutulmaktadır.

**Tablo 12. Şar Dağları Milli Parkında Bulunan Başlıca Hayvan Türleri (Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı, 2014-2023 10 yıllık yönetim planı)**

Grup	Bilimsel Adı	Türkçe Adı	Gerekçesi	
<b>MEMELİLER</b>	<i>Canis lupus</i>	Kurt	Koruma altında	
	<i>Caproleus caproleus</i>	Geyik	Avlanan Tür	
	<i>Dinaromys bogdanovi</i>	Kar tarla faresi	Koruma altında	
	<i>Felis silvestris</i>	Yaban kedisi		
	<i>Lynx lynx martinoi</i>	Balkan vaşağı		
	<i>Lutra lutra</i>	Avrasya Su samuru		
	<i>Martes martes</i>	Ağaç Sansarı	Uluslararası düzeyde ender rastlanan	
	<i>Meles meles</i>	Porsuk		
	<i>Ruciprapa ruciprapa balkanika</i>	Yabani keçi		
	<i>Ursus arctos</i>	Boz ayı		
<b>SÜRÜNGENLER</b>	<i>Ablepharus kitaibelli</i>	İnce Kertenkele	Koruma altında	
	<i>Vipe a ammodytes</i>	Boynuzlu engrek		
	<i>Vipera ursini</i>	Çayır engereği		
<b>AMFİBİLER</b>	<i>Bombina variegata</i>	Sarıkarınlı kurbağa		
	<i>Rana graeca</i>	Yunan kurbağası		
	<i>Triturus cristatus carniflex</i>	Tepeli semender		
<b>KUŞLAR</b>	<i>Alectoris graecea</i>	Kaya kekliği		Koruma altında
	<i>Aquila chrysaetos</i>	Kaya kartalı		
	<i>Bubo bubo</i>	Bayağı puhu		
	<i>Falco peregrinus</i>	Bayağı doğan		
	<i>Gyps fulvus</i>	Kızıl akbaba		
	<i>Montifringilla nivalis</i>	Bayağı kar serçesi	Uluslararası düzeyde ender rastlanan	
	<i>Neophron percnopterus</i>	Mısır akbabası	Koruma altında	
	<i>Picus canus</i>	Küçük yeşil ağaçkakakan		
	<i>Prunella collaris</i>	Büyük dağ bülbülü	Uluslararası düzeyde ender rastlanan	
	<i>Pyrrhocorax graculus</i>	Sarı gagalı dağ kartalı	Koruma altında	
	<i>Pyrrhocorax pyrrhocorax</i>	Kırmızı gagalı dağkartalı	Uluslararası düzeyde ender rastlanan	
	<i>Tetrao urogallus</i>	Büyük orman Tavuğu		
	<i>Tichodroma muraria</i>	Duvar kırmaşık kuşu		
<b>KELEBEKLER</b>	<i>Maculinea arion</i>	Büyük korubeni kelebeği	Koruma altında	
	<i>Parnassius apollo</i>	Apollo kelebeği		
	<i>Pyrgus andromedae</i>	Alpine gemikaptan kelebeği		
	<i>Plebeius optilete</i>	Kızılçık mavisi kelebeği		
	<i>Ereba cassioies</i>	Ereba cassoides kelebeği		

## 4.2. Şar Dağları Milli Parkının Beşeri Coğrafya Özellikleri

Doğal ortam ile insanoğlu arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Tarih boyunca yaşanan bu etkileşim tarım devrimi, sanayi devrimi ve günümüzün teknolojik gelişmeleriyle birlikte artarak devam etmektedir. Özellikle dünya nüfusunun son 50 yıl içerisinde hızla artmasıyla birlikte doğal kaynaklar üzerindeki baskı da artmaktadır. Dolayısıyla bunun sonucunda çevresel sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle günümüz dünyasında koruma-kullanma ve geleceğe aktarma (sürdürülebilirlik) kavramları birçok disiplin içerisinde, farklı sektör ve iş kolları ile kamu faaliyetleri ve yönetim organizasyonlarında da kullanılmaktadır.

İnsan, mekanı kullanarak zamanla farklı antropojenik oluşumlara yol açabilmektedir, doğal ortamın dinamik yapısını değiştirip gelecekte doğal afetlerin etkisinin artmasına, risklerin ve olası benzer sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

### 4.2.1. Tarihçe

Bu bölgenin adını oluşturan sözcüğün kaynağını sorguladığımızda öncelikle “*Kosova, Kos ova*” mı? diye başlarız. Eski Slav ve Bulgar dillerinde Kosova kelimesinin “*karatavuk*” anlamına geldiği ileri sürülmektedir. *Köse-ova* ve *Kosa* da buna benzer kelimeler olarak göz önünde bulundurulabilir. Kosova tarihi 3.000 yıl öncesine Dardania Krallığı’na kadar dayanmaktadır. Balkan Yarımadası’nın en eski uygarlıkları Dardanlar, şimdiki Arnavutların dedeleri sayılır. Son 2000 yıl bu topraklarda büyük devletler, uygarlıklar ve imparatorluklar hüküm sürmüştür. Bunlar sırasıyla, Roma İmparatorluğu 1. yy’dan 6. yy’a kadar, 6. yy’dan 12. yy’a kadar aralıklarla Bizans İmparatorluğu, 9. yy’dan 12. yy’a kadar aralıklarla Bulgar Devleti, 13. yy’dan 14. yy’a kadar aralıklarla Sırp Devleti, 15. yy’dan 20. yy’a kadar ise Osmanlı İmparatorluğu’nun hükümdarlığına girmiştir (Hoca, 2013). Kosova, Sırp – Hırvat – Sloven Krallığı ve Yugoslavya devletinin yıkılmasından sonra bağımsız bir devlet haline gelmiştir.

Şar Dağları Milli Parkı’nda nüfusun önemli bir kısmını Goralılar oluşturmaktadır.



Goralıların tarihi ve yerleşim alanlarıyla ilgili yapılmış çok az sayıda çalışma mevcuttur. Bunların en önemlisi “Balkan Politikasında Goralıların Yeri” adlı çalışmadır (Hodza, 2013).

“Balkan Politikasında Goralıların Yeri” adlı çalışmada Gora'nın Dragaş Belediyesi'ne bağlı Gora ve Opolya bölgelerinden oluşmaktadır. Opolya Bölgesi'nin çoğunluğunu Arnavutların, Gora Bölgesi'nin çoğunluğunu ise Goralıların oluşturduğundan söz edilmektedir (Hoca, 2013), Mladenoviç Osmanlı Dönemi'nde bu bölgenin *Haciya Gora* ya da *Prizren Gorası* adıyla anıldığını, 1.452-1.455 yılları arasında Osmanlı Dönemi'nde bu bölgelerde 30 yerleşim alanından bahsedilmektedir (Mladenoviç, 2001).

#### 4.2.2. Nüfus Özellikleri

Kosova nüfusu kozmopolit bir yapıdan meydana gelmektedir. Nüfus yapısının %92,93'ünü Arnavutlar; %1,47'sini Sırlar; %1,58'ini Boşnaklar; %1,08'ini Türkler; %0,89'unu Aşkaliler; %0,66'sını Mısırlılar; %0,51'ini Romanlar; %0,59'unu Goralılar ve %0,7'ini diğer etnik gruplar oluşturur (Tablo 13).

**Tablo 13. Kosova'nın Etnisite Yapısı (Kosova Nüfus Sayımı, 2011)**

Etnisite	Kişi	Oran (%)	Cinsiyet	
			Erkek	Kadın
Arnavut	1.616.369	92,93	814.486	801.883
Sırp	25.532	1,47	13.038	12.494
Türk	18.738	1,08	9.303	9.435
Boşnak	27.533	1,58	13.295	14.238
Roman	8.824	0,51	4.396	4.428
Aşkali	15.436	0,89	7.855	7.581
Mısırlı	11.524	0,66	5.761	5.763
Goran	10.265	0,59	5.133	5.132
Diğer	2.352	0,14	889	1.463
Cevap vermekten kaçınan	912	0,05	446	466
Bu konuda veri yetersizliği	1.840	0,11	798	1.042
<b>TOPLAM</b>	<b>1.739.325</b>	<b>100,00</b>	<b>875.400</b>	<b>863.925</b>

Şar Dağları Milli Parkı içerisinde yer alan belediye ve etrafındaki yerleşim büyük bir kısmını Ştrpça hariç, geri kalan kısmının Arnavutlardan oluştuğu görülmektedir. Sırların ağırlıklı olarak yaşadığı şehir Ştrpça olunca, Boşnak ve

Goranların ağırlıkta olduğu şehir ve yerleşim alanlarının Dragas olduğunu görebiliyoruz. Türk, Roman, Aşkali ve Mısırlılar ise Prizren ve çevresinde toplanmıştır (Tablo 14).



Şekil 13. Şar Dağları Milli Parkı'nın Etnisite Haritası

**Tablo 14. Şar Dağları Milli Parkı Sınırları İçerisinde Yer Alan Nüfusun Etnisite Oranı**

Etnisite/Cinsiyet	Belediyeler					Oranlar (%)
	Dragaş	Kaçanik	Prizren	Ştrpca	Suhareka	
Arnavut	20.287	33.362	145.718	3.757	59.076	69,46
Sırp	7	1	237	3.148	2	6,79
Türk	202	2	9.091		4	1,85
Boşnak	4.100	20	16.896	2	15	4,20
Roman	3	5	2.899	24	41	5,94
Aşkali	4	1	1.350	1	493	3,69
Mısırlı	3		168		5	3,52
Goran	8.957		655			1,92
Diğer	283	7	386	7	15	1,39
Cevap vermekten kaçınan	129		222	4	22	0,75
Bu konuda veri yetersizliği	22	11	159	6	49	0,49
Erkek	17.035	16.970	89.176	3.554	29.478	27,8
Kadın	16.962	16.439	88.605	3.395	30.244	31,1

### 4.2.3. Yerleşme Özellikleri

Kosova ülke sınırları içerisinde yer alan yerleşmeler şehrsel ve kırsal olarak ayrıldığında nüfusun yaklaşık 2/3'ünün kırsal yerleşmelerde yaşadığı belirlenmiştir. Ülke nüfusunun %38'i ise şehrsel alanlarda yaşamaktadır. Sırp, Boşnaklar ve Goranlılar daha çok kırsal alanda yaşamayı tercih eden grupları meydana getirirken Türklerin ve Romanların çoğunluğu ise şehrsel alanda yaşamayı tercih etmektedir (Tablo 15).

Dragaş Belediye'sinde yer alan 36'ı köyden 22'si Şar Dağları Milli Park'ı sınırları içerisinde yer alır. En yüksek nüfuslu köy Resteliça olup burada 4698 kişi yaşar. En düşük nüfuslu köy ise 52 ile Bačka dır. Bu yerleşim alanları etnik yapısı bakımından da dikkati çeker. Zapluja, Blaç, Bresane alanları Arnavutlardan oluşurken, Brod, Resteliça, Zlipotok gibi yerleşim alanları boşnak etnik guruplarından oluşmaktadır.

Prizren Belediyesi'ne ait yerleşim alanlarında 13 köy yer almaktadır. Bunlardan yüksek nüfuslu köyleri oluşturan Jur (5909) ve Korişa (5279) dikkat çekerken az nüfuslu köyler olarak ise Struja (102) ve Sredska (69) dikkat çekmektedir. Jur ve Korişa köyleri daha çok arnavut etnik guruplarından meydana gelmektedir. Gora etnik grubunun yerleşim birimlerindeki nüfus azlığı, genç nüfusun büyük bir kısmının dışarıda olmasından kaynaklanmaktadır.

Şar Dağları Milli Parkı içerisinde yer alan Suhareka Belediyesi'ne ait 4 köy yer alır. Bu 4 köy içerisinde nüfus yoğunluğu bakımından Muştışt ve Greykovç ilk sırada yer alırken, Delovc ve Maçiteva'nın ikinci sırada yer aldığı görülür. Şar Dağları Milli Parkı Koruma Ofisine göre, Arnavut nüfusun ağırlıklı olduğu köylerde, ormanlara en fazla zarar veren köyler olduğu tespit edilmiştir.

1999 Kosova savaşıdan önce Ştrpçe ve yerleşim alanlarını Sırp lar oluşturmaktaydı. Savaştan sonra bu yerleşim alanlarına Arnavut ve Goralı etnik guruplar yerleşmeye başladı. Tablo 15'te Ştrpça ve etrafındaki yerleşim alanlarının nüfus yoğunluğu verilmiştir. Brezoviça, Draykoç ve Yajinçe, yerleşim alanlarının nüfus azlığı dikkati çekmektedir. Özellikle kış kayak sporlarının yaygın olduğu Brezoviça, Balkan bölgelerinden gelen ziyaretçilerin çokluğuyla bilinir. Bölgenin en yüksek nüfuslu yeri olan Brod ise, Sırp lardan sonra Goralıların yerleşim alanları arasında yer aldığı görülür.



**Fotoğraf 20. Brod Köyü'ne Ait Kırsal Yerleşim Alanları**

**Tablo 15. Şar Dağları Milli Parkı Sınırları İçerisinde Yer Alan Kırsal Yerleşmeler ve Nüfusları**

Dragaş	Nüfus	Prizren	Nüfus	Subareka	Nüfus	Ştrpçe	Nüfus	Kaçanik	Nüfus
Zapluja	1.273	Zhur	5.909	Greykoç	2.534	Berevçe	287	Globoçiçe	1.287
Blaç	1.455	Struja	102	Muštışt	3.394	Vrbestiça	450	Bıçeçi	1.696
Bresane	2.839	Manastiriçe	1.107	Deloç	160	Sevçe	176	Straja	258
Kuklibeg	852	Aşağı Lubinye	1.227	Maçiteva	424	Yajinçe	162	Slatina	211
Kuke	1.658	Yukarı Lubinye	1.925			Brezoviça	68	Vata	1.675
Kosave	905	Drayçiç	151			Ştrpçe	1.265	Dubrava	564
Playnik	405	Muşnikova	133			Gotovuş	445		
Radeşa	1.224	Gornye Selo	292			Draykovç	106		
Leştane	783	Sredska	69			Brod	1.680		
Dikançe	124	Planyane	1.104						
Baçke	52	Reçane	951						
Brod	1.544	Skorobişte	1.128						
Zlipotok	610	Korişa	5.279						
Resteliça	4.698								
Kruşeva	857								
Globoçiçe	960								
Orçuş	60								
Rapçe	853								
Krsteçe	420								
Plav	1.000								
Buçe	645								
Brezne	1.990								
	25.207		19.377		6.512		4.639		5.691

Kaçanik Belediyesi Kosova ve Makedonya sınırı içerisinde yer alan bir yerleşim bölgesidir. Makedonya'ya yakın olması nedeniyle Şar Dağları Milli Parkı Koruma Derneği tarafından en az kontrol altında tutulabilen yerlerden biridir. Kačanik nüfusun çoğunluğunu Arnavut, Goralı ve Makedon asıllı etnik grupların oluşturduğu görülür. Nüfusu artan grupları 1.696 ile Bıçeçi ve 1.675 ile Vata oluştururken, Slatina 211 ve Straja 258 nüfusunun azlığı ile dikkati çeker (Tablo 15).



**Fotoğraf 21. Şehrsel Yerleşmelerden Prizren Şadırvan Bölgesi**

#### **4.2.4. Ekonomik Faaliyetler**

Kosova'da ekonomik faaliyetler Yugoslavya Dönemi'nde, 1999 yılında meydana gelen savaş yılına kadar sürdü. Şar Dağları Milli Parkı içerisinde yer alan Dragaş Belediyesi'nin 2004-2009 yılları arasında ekonomik faaliyetleri %54 oranında artmıştır. Bu ekonomik faaliyetlerinin büyük bir kısmının küçük işletme şirketleri oluşturmaktadır. Bunların Dragaş Belediyesi'nde 2.500 civarında olduğu bilinmektedir. Dragaş Belediyesi'ne gelişim ticaret sektörü üzerine dayalıdır. Bu

sektör yiyecek, mimari ve akaryakıt istasyonlarıdır. Bunun dışında Dragaş Belediyesi'nde boya, deri, tekstil ve yedek parçalar üzerinde de sektörler gelişmiştir.

Zirai Faaliyetler, Dragaş Belediyesi'nin %1'ini oluşturur. Milli Park'ın içerisinde yer alan köy yerleşmelerinde ise sebze meyve ekiminin dışında, tavuk çiflikleri ve arıcılık da gelişmiştir.

Şar Dağları Milli Parkı nüfusun %50'si Prizren Şehri'nin kırsal kesiminde yaşar. Bu nedenle tarımsal faaliyetler ön plandadır. Prizren'in %25'lik kısmı ekilebilir alanı oluşturur. 2001 yılında tarım ürünlerinden buğday 12.555 ton üretilirken, mısır 15.040 ton üretilmiştir.

#### **4.2.4.1. Ormancılık**

Şar Dağları Milli Parkı'nın %58'lik kısmını otlak alanlar, %35'ini ise ormanlık alanlar meydana getirir. Bu ormanların %93'ü yapraklı, diğer %7'sini ise karışık ve geniş yapraklı ormanlar oluşturur. 2012 Kosova Ormancılık Envanterine göre Şar Dağlarının %27'sini devlete bağlı ormanlar, geri kalan %8'ni ise özel mülkiyete ait ormanlar oluşturur (Kosova'nın Yeşil Raporu, 2021). Ormancılık faaliyetleri biyotik ve abiyotik faktörler nedeniyle aksamaya uğramıştır. En fazla degradasyon, çam ağaçlarından (*Pinetum heldreichii*) kaynaklanmaktadır; 2000, 2007 ve 2012'de çıkan orman yangınlarından dolayı çamlar büyük oranda zarar görmüştür. Ayrıca ağaçların kabukları altında gelişen *blatophagus* böceği ağaç kabuklarının zarar görmesini sağlamıştır. En büyük zarar 2012 yılında Koritnik Dağ'ında 600 hektarlık bir alanda gerçekleşmiştir. Orman yangınları, Prevalaç Bölgesi'nde çam ağaçlarına zarar vermiştir.

Son dönemlerde ağaçların yapısını korumak için çeşitli önlemler alınmıştır. En çok zarar gören ağaçlar yabani *söğüt* (*salix caprea*), *huş ağacı* (*betula pendula*), *yabani kavak* (*populus tremula*)'dir. Otsu bitkilerden en çok zarar görenler ise köknar ağaçlarının gelişimini engelleyen bitkilerden biri olan yapraklı *epilepsi bitkisi* (*epilobium angustifolium*)'dir. Ayrıca köknar ağaçları sürekli yangınlara maruz kalmakta ve bunların da en büyük sorumlusu insan olmaktadır.



**Fotoğraf 22. Ağaçların Kabuk Altlarında Meydana Gelen Hastalıklar**



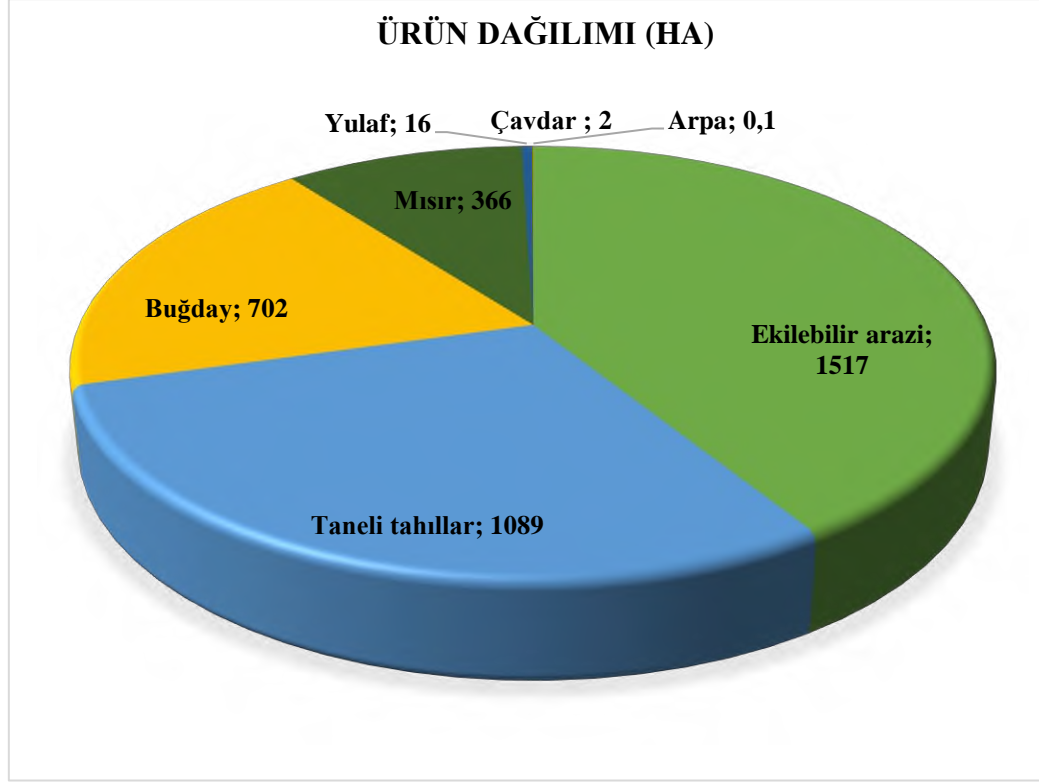
**Fotoğraf 23. Koritnik Dağlarında Yangından Zarar Gören Ağaçlar**

#### **4.2.4.2. Zirai Faaliyetler**

Şar Dağları Milli Parkı'nda zirai faaliyetler çoğunlukla kırsal yerleşim alanlarında yapılmaktadır. Dragaş Belediyesi ve kırsal yerleşim alanlarındaki zirai faaliyetler Dragaş Belediyesi'ne ait final raporunda belirtilmiştir.

Şar Dağları Milli Parkı sınırları içerisinde yer alan Dragaş Belediyesi'nin %70'ini doğal sulak alanlar ve ormanlık alanlar oluşturur. Ekilebilir araziler bu dağılımın %26,6'sını yani 11.603 hektarlık bir kısmını kapsar. Özellikle Gora Bölgesi'ne ait Globoçica, Kruşeva ve Resteliça'da geniş zirai alanlar mevcuttur.





**Şekil 14. Şar Dağları Milli Parkının Yerleşim Alanlarından Biri olan Dragaş Belediyesi ve Yerleşim Alanlarının İçerisinde Tarım Ürünlerinin Dağılımı**

Günümüzde Dragaş'ta yaşayan ailelerin büyük bir kısmı ekonomik açıdan devlet desteğinin eksikliğine bağlı olarak çiftlikler kuramamışlardır. Şu an Dragaş'ta 3.500 çiftlik bulunmaktadır. Bunlardan %3,5'i aile geçimi için, %1,5'i ise çiftlik ve ticari amaçla ekonomik faaliyetlerini yerine getirmektedirler. Dragaş Belediyesi'nde ekilen tarım ürünleri şunlardır.

Buğday (96.5 hektar sonbahar 2009)

Yulaf (45 hektar ilkbahar 2010)

Arpa (40 hektar sonbahar 2010)

Çavdar (45 hektar sonbahar 2009)

Dragaş Belediyesi'nin etrafında yer alan yerleşim alanlarında mantar, tıbbi aromatik bitkiler, yabani meyveler ve bal üretimi faaliyetleri yapılır. Özellikle Orçuş, Vranişt ve Koritnik Dağı bunların arasında yer alır. Kukulan ve Radeşada, Rapça, Bresana ve Belobra'da da mantar toplayıcılığı yürütülürken tıbbi aromatik bitkiler ise Koritnik ve Şar Dağları ve Resteliça, Brod, Globoçica ve Kruşeva yerleşim alanlarında yapılmakta olan ekonomik faaliyetler arasındadır.

Prizren Belediyesi'nde yaşayan nüfusun %50'si kırsal kesimde hayatını sürdürmektedir. Prizren Belediyesi'nin %25'lik bir kısmını ekilebilir alanlar oluşturur. Bu arazilerden 2001 yılında 12.555 ton buğday, 15.040 ton mısır üretilmiştir. Prizren'in etrafında yer alan Manastiriça ve Struja'da yerleşim alanlarında ise buğday tarımı yapılır. Prizren Belediye Gelişim Planı, 2013-2021'e göre, Prizren ve yakın çevresinde yer alan yerleşim birimleri Drim, Kabaş ve Vrin'de ağırlıklı olarak Jupa'da ise zirai aktivitelerin olmadığı göze çarpar.

Suhareka Belediyesi'ne ait Greykoc, Muştışt, Delovc ve Maçiteva köyleri az da olsa savaştan önce zirai faaliyetlerin yürütüldüğü yerler arasında bulunmaktaydı. Suhareka'da endüstri alanlarının azalmasıyla burada yaşamını sürdüren nüfus kendi şirketlerini kurarak, zirai alanların azalmasına yol açmıştır. Buna rağmen Suhareka ve çevresinde bulunan yerleşim diğer faaliyetlerin yanısıra üzüm bağcılığı ve bakımı yapılmaktadır.

#### **4.2.4.3. Hayvancılık**

Şar Dağları Milli Parkı'nın ortalama yükseltisinin 1000-1500 m civarında olmasından dolayı hayvancılık için elverişli koşullar mevcuttur. Hayvancılık sadece Şar Dağları'nın kırsal ve yüksek kesimlerinde değil aynı zamanda, belediyeler etrafında da gelişme göstermiştir. Örneğin 5 belediyenin 2014 yılında ait istatistiklerine göre toplam 37.765 adet sığır kaydedilmiştir. En yüksek sığır sayısına 10.000 üzerinde bir sayı ile Prizren ve Suhareka sahipken, en düşük sığır sayısına ise 1.560 ile Ştrpça sahiptir. 47.379 sayı ile toplam koyun sayısı içerisinde 22.809 ile en yüksek pay Prizren'e aitken, 2.ci sırada Dragaş gelmektedir. Tablo 17'ye göre Dragaş'ta koyun sayısında %50'lik bir artış görülürken, Suhareka'da bir azalma görülmektedir.

Toplam 4.328 keçi sayısı ile yine Prizren ilk sırada yer alırken, 1.253 keçi sayısı ile Suhareka ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada ise 1.123 ile Kačanik ve 459 keçi sayısı ile Ştrpça son sırada gelmektedir. İstatistiklere göre Dragaş'ta ise keçi sayısı hakkında veriye rastlanmamaktadır.

**Tablo 16. 2014 Yılı Verilerine Göre Hayvan Sayıları (Kosova İstatistik Kurumu 2014 Verileri)**

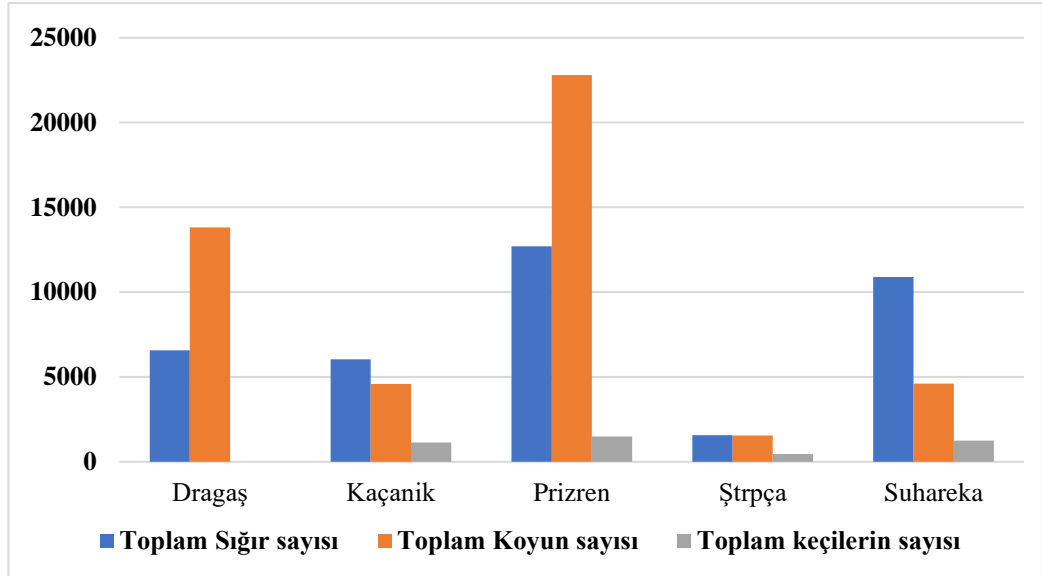
Belediye	Toplam Sığır sayısı	Toplam Koyun sayısı	Toplam Keçilerin sayısı
Dragaş	6.572	13.820	Veri Yok
Kaçanik	6.048	4.586	1.123
Prizren	12.701	22.809	1.493
Ştrpça	1.560	1.555	459
Suhareka	10.884	4.609	1.253
<b>Genel Toplam</b>	<b>37.765</b>	<b>47379</b>	<b>4.328</b>

İstatistiklere göre Kosova'nın %15'lik kesimini otlak alanlar oluşturmaktadır. Buna rağmen hayvancılık endüstrisine yapılan maddi yatırımların 4 yıl içerisinde 120 milyon eurodan 164 milyon euroya yükselmesi Kosova genelinde hayvancılığa yapılan yatırımın önemini göstermektedir (Tablo 17).

**Tablo 17. Yıllara Göre Hayvancılık Geliri Milyon (Euro)**

Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019
Gelir milyon (Euro)	120.3	160.5	157.4	140.3	164.7

Prizren, Dragaş ve civarında yer alan köy alanlarında toplam koyun sayısı sığır sayısından daha fazla iken, Suhareka ve Kačanik etrafındaki yerleşim alanlarının sığır sayısının koyun sayısından daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 16).



**Şekil 15. 2014 Yılına Ait Belediye ve Bölgelere Göre Hayvan Sayıları**

Şar Dağları Milli Parkı'nın yerleşim alanlarında hayvancılık faaliyetleri 1950'li yıllardan günümüze kadar yapılmaktadır. Prizren ve Dragaş'ta koyun sayısı fazlayken, Suhareka ve Kaçanik Belediyesi etrafında ise sığır fazlalığı görülmektedir. Toplam keçi sayısı hakkında Dragaş ve yerleşim bölgelerinde veriye rastlanmamışken, diğer belediyelerde ise sayının azlığı dikkati çekmektedir (Şekil 14; Tablo 17).



**Fotoğraf 24. Brod Yerleşim Birimi Civarında Yürütülen Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği**

Dragaş Belediyesi'ne bağlı Brod Köyü hayvancılık faaliyetleri bakımından en çok koyunların yetiştirildiği bir yer olarak bilinir. Ayrıca bu koyunlardan üretilen

meşhur “Şar Peyniri” nedeniyle yerel halkın bu peyniri üreterek, yakın yerleşim alanlarına satmalarından dolayı koyun en çok tercih edilen hayvanlardan biri olmaktadır.

#### 4.2.4.4. Arıcılık

2014 yılında Kosova’da genel olarak 6.018 zirai ekonomi ailesi, 116.172 arı kovanına sahiptir. Arıcılık zirai ekonomisinin %5’ini oluşturmaktadır. Bu durum da ortalama olarak her bir aileye ekonomik açıdan 19 arı kovani düşmekte olduğunu göstermektedir. Kosova’da yılda bir arı kovanından ortalama 12-15 kg arasında bal üretilmektedir. 2014 yılında 1.568 ton bal üretilmiştir. 2014 yılında 141 ton bal ithal edilirken, ihracat ise sadece 0,1 ton gerçekleşmiştir.

Şar Dağları’nda ise istatistiklere göre arıcılık faaliyeti 957 aile ekonomisine katkıda bulunmakta olup, bunlar 20.234 arı kovanına sahiptir. Prizren ve Şar Dağları’nın sınırları içerisinde yer alan köy yerleşim alanlarında sadece Manastirica, Planyane’da arıcılık yapılmaktadır.



Fotoğraf 25. Planyane Köyü'nde Yürütülen Arıcılık

Suhareka Belediyesi ve yakın civarında yer alan köy yerleşim alanlarının ise zengin ova ve akasya bitkilerinin varlığı arıcılığın gelişimine zemin hazırlamıştır. Suhareka Belediyesi'nin bölge ve çevresel harita değerlendirme stratejisi, 2021-2025 raporuna göre, Suhareka ve yerleşim alanlarının etrafında 6.000 arı kovanı, 503 arıcı ve 10-400 arasında arıcılık birliği bulunmaktadır.

Şar Dağları Milli Parkı'nda arıcılık faaliyeti Dragaş Belediyesi ve etrafındaki yerleşim alanlarında gelişme göstermiştir. Son yıllarda bal üretimi bu bölgede %5 oranında artış sağlamıştır. Bu bölgede bal üretimi sadece aile ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla üretilmektedir.

Dragaş detaylı planı, 2016'a göre, Dragaş Belediyesi'nde bir aile yılda 12 kg bal üretmektedir. Günümüzde Dragaş Belediyesi'nde bal üretimi ile uğraşan 2.500 aile olduğu bilinmektedir. Fakat bu durum bal ticaretinin daha çok aile ekonomisine katkıda bulunmak ve yerleşim alanlarının etrafına satışta sunulmakta olan bir ticari etkinliktir.

#### **4.2.4.5. Turizm**

Turizm modern ve toplumsal yapılaşmanın en önemli unsurlarından birisi olarak sayılır. Gelişmiş ülkelerde turizm ekonomik, siyasi, kültür ve beşerî açıdan çok önemli bir yere sahiptir. Şar Dağları Milli Parkı'nda birçok turizm çeşidi görülür. Bunlar dağ turizmi, kış turizmi, yaz turizmi, kırsal turizm, doğa aktiviteleri, sağlık turizmi ve gezi turizmi olarak karşımıza çıkar.

1999 yılından önce Brezoviça yerleşim bölgesinde hotellerin inşaa edilmesiyle birlikte ekonomik açıdan turizm sektörüne yeni bir bakış açısı ve kazanç kapısı sunulmaktadır;

- 1960-1970 yıllarında “Taş Evi”, “Baçilla”, “Stoykova Evi”, ”Hotel Breza”, hotel ve turistik yapıları inşaa edilmiştir.
- 1975-1976 yıllarında ise Hotel “Breza” nın restorasyonu gerçekleşmiş ve burada “Livadiça Restoranı” yapılmıştır.

- 1976-1980 turizme en çok yatırım bu yıllar arasında yapılmıştır. Burada ‘A’ Kategorisinde olan “Narçis” Hoteli 850 kişilik olacak şekilde inşaa edilmiş ve 9 km lik Brezoviça-Stoykova Evi tamamlanmıştır.

2008 yılında bağımsızlığına kavuşan Kosova’da turizm henüz gelişim aşamasındadır. Zengin tarihi ve kültürel özellikleri, iklimik konfor koşulları ve hidrolojik alanlar, doğal ve eşsiz bitki örtüsü buranın turizm potansiyelinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Ekonomik açıdan az gelişmiş Kosova’da turizme yapılan yatırımların yetersiz olması nedeniyle tam olarak turizm faaliyetleri gelişme gösterememiştir.

Prizren’in turizm gelişim stratejisi, 2012’e göre, Şar Dağları’nın, milli park olarak kabul edilmesinden sonra turizm sektöründe canlanma yaşanmaya başlamıştır. Prizren’in turizm profili gelişim stratejisine göre, Prizren ve çevresine yapılan ziyaretlerin amaçları on bölümde toplanmıştır. Altıncı sıralamada Şar Dağları’na kış turizmi aktivitesi nedeniyle yapılan ziyaretler ve dokuzuncu sırada Şar Dağları’nda “hiking” yapan gruplar olarak sıralanmıştır.

Birleşmiş Milletlerin Master Planıyla ilgili ise Brezoviça bölgesinin 2500 hektarlık alandan 3700 hektarlık bir alana çıkartılması planlanmış ve ziyaretçilerin 3 katına kadar çıkacağı tahmin edilmiştir.

**Tablo 18. Brezoviça'daki Hotel ve Turistik Tesislerin Kapasitesi (Şar Dağları Milli Parkı Alan Planlaması, 2013)**

No	Binanın Adı ve çeşidi	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi
<b>A</b>	<i>Ek bina yapılar</i>		
	Hotel " Breza" , B Kategorisi	30	70
	Hotel " Narcis" A Kategorisi	115	320
	Hotel " Molika" B Kategorisi	120	300
	Hotel " Centar"	12	30
<b>A</b>	<b>Toplam A</b>	<b>277</b>	<b>720</b>
<b>B</b>	<i>Dernek ve ekonomik işletme binaları</i>		
	Kosova Kayakçılar Federasyonu	65	150
	Kosova Emekliler Derneği	35	70
	Priştine Kültür Derneği	14	50
	'Agrokomerc"	20	40
	Kosova Atıcılar Derneği	12	30
	Ferizovik Boru Fabrikası	4	12
	İç İşleri Bakanlığı Federasyonu	10	40
<b>B</b>	<b>Toplam B</b>	<b>160</b>	<b>392</b>
<b>A+B</b>	<b>Toplam</b>	<b>437</b>	<b>1.112</b>

Tablo18'de de görüldüğü gibi en çok ziyaret edilen yerlerin Brezoviça ve Prevalaç olduğu görülmektedir. Kış turizmin en yaygın olduğu Brezoviça ve Prevalaç bölgeleri kayakçılar için vazgeçilmez bir yerdir. Ayrıca buralarda çok sayıda hotel, restoran ve dağcıları evi yer alır.

**Tablo 19. Şar Dağları Milli Parkı İçerisinde Yer Alan Turistik Yerler (2014-2023 Şar Dağları Yönetim Planı)**

TURİSTİK BÖLGELER		<i>Hafta sonu ve tatillerde maksimum ziyaretçi</i>	<i>Yıl içerisinde tahmin edilen ziyaretçi sayısı</i>
<b>Prevalaç (Prizen)</b>	Hafta sonu turizm ve piknik (yıl boyunca)	500	25.000
	Yaz Boyunca turizm yerleşim alanları (Haziran-Ağustos)	150	13.500
<b>Brezoviça (Ştrpçe)</b>	Hafta sonu piknik ve turizm (Aralık-Şubat)	3.000	36.000



**Tablo 19 - devamı**

	Kış Turizmi (Aralık-Şubat)	100	9.000
<b>Gömülü Sular (Prizren)</b>	Hafta Sonu Pikniği (Mayıs- Haziran)	100	2.000
<b>Karataş (Prizren)</b>	Haftasonu pikniği ve turizmi	50	1.000
<b>Gradanc (Suhareka)</b>	Yaz boyunca yerleşim turizmi (Haziran-Ağustos)	100	9.000
<b>Büyük Taç (Suhareka)</b>	Yaz boyunca yerleşim turizmi (Haziran-Ağustos)	30	2.700
<b>Brod (Dragaş)</b>	Haftasonu piknik ve turizmi (Mayıs-Ekim)	300	7.200
		<b>4.330</b>	<b>105.400</b>



**Fotoğraf 26. Kopana Voda Dinlenme Tesisleri**

Şar Dağları'nda turizm bakımından en çok tercih edilen rekrasyon ve dinlene alanları bulunur. Turizm açısından en çok ziyaret edilen yerler Prevalaç yılda tahmin edilen ziyaretçi sayısı 38000 iken, 2.ci sırada Brezoviça 45000 ile gelmektedir. Yıl içerisinde 1000 kişi ile en az tahmin edile ziyaretçi sayısı ise Prizren civarında yer alan Karataş turizm merkezidir (Tablo 20).

**Tablo 20. Şar Dağları Milli Parkında Yer Alan Binalar (Şar Dağları Milli Parkı Alan Planlaması, 2013)**

<b>Prevalaç (Prizen Belediyesi)</b>	<b>Motel / Restoran</b>	<b>5</b>
	Restoran	4
	Özel Evler	2
	Dağ Evleri	6
	Konteyner Evleri	1
	Temel Teleferik	1
<b>Gömülü Sular (Prizren)</b>	Dağcılar Evi	1
<b>Brezoviça Kayak Merkezi (Ştrpçe Belediyesi)</b>	Hotel	2
	Restoran	1
	Dağcılar Evi	2
	Temel Teleferik	7
<b>Brezoviça Turistik Merkezi (Ştrpçe Belediyesi)</b>	Motel / Restoran	2
	Özel Mülkiyetler	150
<b>Brod (Dragaş Belediyesi)</b>	Hotel	1
	Restoran	1
	Dağ Evi	1
	Temel Teleferik	1

#### 4.2.4.6. Ticaret

Prizren şehri ticaret açısından Kosova'nın Priştine şehrinden sonra en gelişmiş şehirlerinden biri sayılır. Ticaret çeşitlerinden en çok toptan ve perakende yapılır. 2001 yılında toplam 1785 şirket kaydedilmiştir. 333 şirket toptanla çalışırken, 1452'ise perakendeyle çalışmaktadır. Bu şirketlerde 3800 işçi çalışmaktadır. Prizren Ekonomik Odalar Birliğine göre, esnaflar ürünlerin büyük bir kısmını, Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bosna Hersek, kuzey Hırvatistan, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'dan ithal etmektedir. Yerli üretimlerden ise sadece tütün, alkollü içecekler, meyve, sebzeler

gibi küçük bir bölümünü oluşturur. Bunun dışında kayıtlarda tutulmayan daha birçok ticaret şirketi bulunmaktadır. Bunlar (teneke ustaları, ekektrikçi, kuaförler vb). Prizren İşletim Derneğinde 2002 yılında yapılmış bir mülakata göre, 2002 yılında 55 şirketin ortalama 1.147 euro kazanca sahip oldukları ve bunun da 5-7 kişilik bir ailenin geçimini sağladıkları belirtilmektedir.

Dragaş Belediyesi'nde kayıtlı olarak 848 şirket bulunmakta ve bunlardan 816 işçi çalışmaktadır. Bunlardan en fazla şirket Dragaş'ta 228, en az ise Bačka'da yer almaktadır. Bazılarında köyün küçük olması nedeniyle işçi sayısının olmadığı görülmektedir. Şirketlerin büyük bir kısmı 10 işçiden fazla çalıştırmaktadır. Bu şirketlerin büyük bir kısmı deri, et ve metal işletme tesisleri sayılır.

**Tablo 21. Dragaş Belediyesi'ne Kayıtlı Şirket Sayıları ve Çalışanlar (Dragaş Gelişim Planı 2013-2023)**

Köy	Şirket Sayısı	İşçi Sayısı
Baçka	2	
Belograd	26	13
Blaç	20	10
Bresane	88	28
Brezne	29	8
Brod	30	2
Brut	18	4
Buçe	9	2
Buzez	12	18
Dikanç	2	
Dragaş	228	603
Globoçica	22	7
Kapre	6	6
Kosava	6	
Kıršteç	5	
Kruşevo	24	3
Kuk	25	17
Kuklibeg	9	6
Kukulane	8	0
Leştan	5	
Lubovişte	17	1
Mlike	4	
Orçuş	3	
Plajnik	4	
Plav	25	50
Radeşa	16	
Rapçe	20	4
Resteliça	95	12
Renc	5	
Şayn	23	
Vranişt	15	3
Cerca	3	
Zapluja	17	6
Zgatar	10	9
Zlipotok	8	
Züm	8	4
<b>TOPLAM</b>	<b>848</b>	<b>816</b>

#### 4.2.5. Kültürel Coğrafya Özellikleri

Kültür ile coğrafyayı birleştiren kültürel coğrafya, kültür gurupları ve toplumun mekansal işleyişi bakımından ortaya çıkan mekansal çeşitlilikleri coğrafi bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Dil, din, ekonomi, yönetim ve diğer kültürel organların bir yerden diğerine değişme ya da aynı kalma yollarının tasvir ve analizi kültürel coğrafyanın inceleme konusudur (Kurdoğlu, 2007). Dolayısıyla bu bölümde Kosova'nın kültürel özelliklerini meydana getiren dil, din, folklorik özellikler konularına değinilmiştir.

##### 4.2.5.1. Dil

Kosova'nın genelini Arnavutlar oluşturduğundan dolayı Şar Dağları Milli Parkı'nın çevresindeki yerleşim alanlarının çoğunda Arnavutça dili konuşulmaktadır. Kosova'nın %2'lik kesimini oluşturan Boşnak, Türk ve Romanlar ise Kosova'nın geneline düzensiz olarak dağılmıştır. Dragaş'ta 22 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunlardan 11 yerleşim bölgesinde (Zapluj, Blaç, Bresane, Kuklibeg, Kuke, Kosave, Playnik, Radeşa, Leştane, Dikançe ve Baçka yerleşim bölgelerinde) ağırlıklı olarak kullanılan dil Arnavutçadır. Brod, Zlipotok, Resteliça, Kruşeva, Globoçiçe, Orçuş, Rapçe, Krştevçe, Plav, Buçe ve Brezne'de ise ağırlıklı olarak konuşulan dil Boşnakçadır.

Prizren Belediyesi ve etrafında yer alan Jur, Struja, Manastiriça, Aşağı Lubinye, Yukarı Lubinye, Drayçiç, Muşnikova, Gornye Selo, Sredska, Panyane, Reçane, Skorobişte yerleşim alanlarında dil farklılığı göze çarpar. Örneğin Jur, Struja ve Korişa'da ağırlıklı olarak Arnavutça, diğerlerinde ise Boşnakça konuşulur.

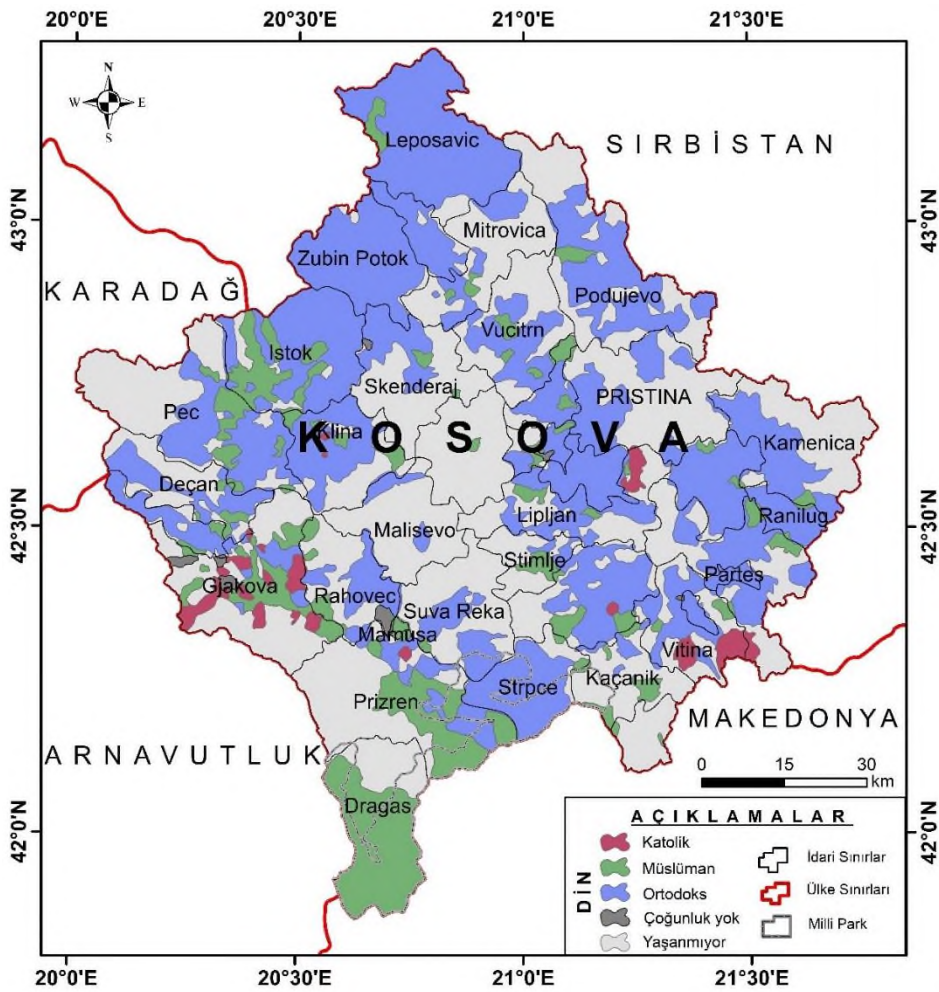
Suhareka'da yer alan ve Şar Dağları Milli Parkı içerisinde bulunan Greykoç, Muştışt, Deloç ve Maçiteva da ise tamamında Arnavutça konuşulmaktadır.

Ştrpça'da ait Berevçe, Vrbeştıça, Sevçe, Yajinçe, Brezoviça, Gotovuş, Draykovç ve Brod yerleşim alanlarında 1999 yılında Kosova savaşından önce Sırpça konuşulurken, savaştan sonra Arnavutça ve Boşnakça bu bölgede konuşulmaya başlanmıştır.

Kaçanik’de, Globoçiçe, Biçeci, Straja, Slatine, Vata, Dubrava yerleşim alanlarının tamamında Arnavutça dilinin hakim olduğu görülür (Dragaş Final, 2013-2020).

#### 4.2.5.2. Din

Şar Dağları Milli Parkı’nın dini yapısı incelendiğinde, %98 si müslüman, geri kalan % 2’sini ise ortodokslar oluşturmaktadır. Müslümanlar ağırlıklı olarak Dragaş, Prizren, Suhareka ve Kaçanik belediyeleri ve köy yerleşim alanlarında yer almaktadır. Ortodokslar ise Ştrpça, Brezoviça yerleşim alanlarında yaşamlarını sürdürmektedir. Kosova’da müslüman ve katolik dinine mensup arnavutlar da bulunur. Bu dine mensup olanlar yoğunlukta olarak Cakova ve Viti bölgelerinde yer aldıklarından dolayı, Şar Dağları Milli Parkı’nın içerisinde yer almamaktadırlar (Şekil 14).



Şekil 16. Şar Dağları Milli Parkı’nın Dini Haritası

#### 4.2.5.3. Geleneksel Giyim

Geleneksel giyim-kuşam hem Kosova hem de Şar Dağları etrafındaki yerleşim alanları çevresinde tarihsel zaman boyunca değişiklik göstermiştir. Kozmopolit bir yapıya sahip olan Kosova'nın giyim ve kuşamında da farklılıklar göze çarpar.

*Erkek Giyim:* Halk giysileri olarak; çakışır, tozluk, keçe dolama, beyaz plis (Arnavut Kùlahı) ve baş sargısından oluşmaktadır. Modern giyimler hazır olarak alınmakta ve yerli ustalar tarafından dikilmektedir. Şehir giysileri şalvarlar, gömlek, ipek kuşak, mintan, kunta, yelek, cepken, dolama, tunus ve tepesi büyük festen meydana gelmektedir. Ayakkabılar: açık ayakkabı ve yarım ayakkabı, sedefle süslenmiş takunyalar, önden bağcıklı ayakkabı olarak daha çok tercih edilmektedir. Katolik dinine mensup Arnavut erkekleri genellikle bordo veya koyu vişne rengi şalvar giyerler.

*Kadın Giyim:* 19. yüzyılda daha çok Avrupai giyim tercih edilmektedir. Uzun elbiseler, takım olarak giyilen, şapka ve çantayla tamamlanan etek ve bluz. Katolik dinine mensup kadınlar koyu lacivert, genç gelinler ise bordo renğinde dolama (bindallı) giyerler. Gelinlerin giyimleri ise daha çok sırma yelek, beyaz gömlek ve kalın ipek şaldan oluşmaktadır. Kış aylarında fanila, yaz aylarında ise iç çamaşırı kullanılırdı. Gömleklerin değişik çeşitleri mevcuttur. Üst beden, dizlere kadar ve ayaklara kadar uzanan çeşitleri bulunmaktadır. Yakaları ve kolları oya ismi verilen iğne işlemlerle süslenir. Şalvarlar ipekten yapılır, basma şalvarlar, pembe kırmızı ve renktedir. Paçaları kaytan ismi verilen işlemlerle süslenir.



Fotoğraf 27. Geleneksel Erkek Giyim Elbiseleri

#### 4.2.5.4. Kosova Geleneksel Sanatları

Bir ülkenin gelenek ve göreneklerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında en büyük rolü el sanatları oynamaktadır ve taşıdığı bu önemle geçmişten geleceğe uzanan bir kültür hazinesi olarak korunmaktadır. Kılıçarslan, Etikan ve Evcen'e göre el sanatları

*“belli bir geçmişi, orijini olan, kuşaktan kuşağa öğrenilerek günümüzde eğitimi verilen, görsel ve sanatsal değerlere sahip, el ile belli bir eğitim tekniği kullanılarak ya da sermaye ve tesis gerektiren, ticari ya da bireysel amaçlı, turistik ve otantik, kullanım ve hatıra eşyası üretimine dayalı uğraşların ortak adı”*

olarak tanımlanmaktadır (Kılıçarslan, Etikan ve Evcen 2017). El sanatlarındaki değişimlerin en önemli nedenlerinden biri de bilim ve teknolojideki ilerlemelerdir. Bu yöndeki hızlı gelişim, el sanatlarında da gerileme, yok olma ve üretim biçimlerinin değişmesinde önemli rol oynamıştır. Endüstri devrimiyle birlikte toplumların, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel değerlerine bağlı olarak sanat anlayışları ve uygulama süreçleri de büyük değişime uğramış, 18. yüzyılda başlayan bu değişim süreci 20 yüzyıl başındaki endüstri ürünlerindeki uygulamalarla birlikte sanat ve zanaat ilişkilerine tasarım olgusunu katmıştır (Kılıçarslan, Etikan ve Evcen, 2017).



Prizren ve çevresinde 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda takı işletmeciliği, kazancılar, silah ustaları, ahşap ustaları, örgü ve nakış, keçe külahçılar, çuhadarlar, kaytancılar, kalaycılar, makasçılar, usturacılar, saraçlar, çömlekçiler, yastıkçılar, kazazlar-ipek işçiliği, yazmacılar, boyacılar el sanatları içerisinde en önemli olanları olarak sayılmaktadır.

Dragaş'ta ve etrafındaki yerleşim alanlarında daha çok kadınların dikiş ve nakış, erkeklerin ise ahşap, silah, kazan, keçe külahçıları ve kalaycılık el işlemeciliği olarak yaygındır. Kaçanik ve Suhareka hakkında pek fazla bilgiye rastlanmamıştır.

#### 4.2.5.5. Gastronomi

Şar Dağları Milli Parkı etrafındaki yerleşim alanlarının yeme-içme kültürü pek fazla farklılık arz etmez. Her ne kadar farklı etnik unsurlar bu bölgelerde beraber yaşamlarını sürdürse de Dragaş Bölgesi'nde nüfus olarak Boşnakların yoğunlukta olması yemek kültürü bakımından en zengin bölgelerden biri olarak sayılır. Boşnakların yemek kültüründen bahsederken önemli yemek çeşitleri arasında şunlar sayılır:

*Çorbalar:* Çorbalar burada yaşayan Boşnak halkı için önemli bir yer arz eder. Çorbalar baharatlı, yağlı, besleyici ve ayrıca sebze et ve yumurtanın karıştırılmasıyla yapılır. Çorbaların sabah kahvaltısında tercih edilmesi durumunda içeriğine daha hafif karışımlar ilave edilmektedir.

*Börek ve pide:* Boşnak toplumunda pide ve börek çok çeşitli şekillerde yapılır. Et, peynir, balkabağı, ıspanak vs. börek yapımında daha çok kullanılan malzemeleri meydana getirmektedir.

*Çevap (Köfte):* Çevap ya da diğer bir adıyla köfte sadece Boşnak kültüründe değil Arnavut ve Türk etnik toplumlarında da yaygın olan yiyecek türlerinden biridir. Resimde de görüldüğü gibi köfte evde de pisirilirken, cevap tür olan çeşidi ise daha çok ızgarada kömür üzerinde pişirilme yöntemi uygulanan yiyeceklerdendir. Soğanla ve pide ekmeğiyle servis edilen cevaplar, baharatlardan sadece kırmızı biber ve tuz eklenerek sunulur.



**Fotoğraf 28. evap (Köfte) Yerel ve Uluslararası Yiyeceklerdendir**

*Kızartmalar (Kızartme):* Boşnak toplumunda yer alan kızartmaları diğer yemeklerden ayırt etmek oldukça zordur. Türk toplumunda kızartma adıyla anılan yemek çeşitleri, Boşnak toplumunda da kızartme olarak bilinmektedir. Kızartmalar deyince cevapların dana, koyun, tavuk etinden yapılmışları akla gelmektedir.

*Dolma ve sarma:* Boşnak toplumunda “dolma” geleneksel Boşnak mutfağında önemli bir yere sahiptir. Dolma biberin içerisine pirinç ve etin karışımıyla konularak oluşturulmuş bir yemek çeşididir. Dolma sadece biberin içerisine değil ayrıca soğan ve üzüm yaprağının içerisine eklenmesiyle yapılmaktadır.



**Fotoğraf 29. Dolma**



**Fotoğraf 30. Sarma**

Ayrıca köfte, pilav, musakka; tatlılardan tufahi (kavrulmuş elmaların üzerine krema ve ceviz eklenmesi), baklava, rujiça (baklavanın bir çeşidi sadece küçük parçalarla pişirilir), hurmaşiça (hamurun hurma şeklinde kesilip, şerbetle tatlandırılması), sütlaç (sutlijaş), tulumba, kadaif, helva, gurabiye vb. gibi yemek çeşitleri de Kosova’da bulunmakta olan türlerdir (Haliloviç, 2007).

Prizren ve etrafındaki yerleşim alanlarında Türklerin yoğunluğu nedeniyle Osmanlılardan gelen mutfak kültürü, Boşnak yemek kültürüne göre az da olsa farklılık gösterir.

- Çorbalar paça, işkembe, şehriye, un ve tarhana çorbasıdır. Özellikle paça düğün, ölüm, mevlit günleri çok yapılan çorbalardan birdir.
- Sebze yemekleri bakımından ise fakir sayılan bölgenin, çoğunda daha çok et yemekleri yapılmaktadır. Sebze yemekleri bölge halkının yemek alışkanlıkları nedeniyle sınırlıdır. Yemeklerde en çok ıspanak, lahana, pırasa, soğan, patates, fasülye, mısır, biber, patlıcan ve havuç kullanılır. Sebze yemekleri musakka, soğan dolması, lahana dolmasıdır.
- Hamurişi yemekler ise mantı kolomoç (mısır) poğaçası, lokom, yumurtalı pitayka, haşlama ve fulya en önemlileri arasında yer alır.
- Et yemeklerinden ise paşa köftesi, soğan köftesi, sarımsaklı köfte ve ototma gelir.
- Tatlılardan baklavanın ve tulumbanın dışında helva, kadayıf, revani, kaymakçına, tespişte ve sütlü tatlılar olarak sıralanır (Çelik, 2011).

#### 4.2.5.6. Müzik

Şar Dağları Milli Parkı çevresindeki şehir ve köylerde ağırlıklı olarak Arnavut, Goralı, Boşnak ve Türkler yaşamaktadır. Prizren’ de bütün etnik guruplar yer alırken; Suhareka ve Kaçanik bölgesi Arnavut, Dragaş, Ştrpça, Gora bölgesi de ağırlıklı olarak Boşnak ve Goralılardan oluşur. Buna bağlı olarak müzik kültürü de çeşitlilik arz etmektedir.

Arnavutların müzik kültürü Mira (İylik)’ lara kadar dayanır. O dönemde kendileri müzik bakımından diğer toplumlarla kıyaslanacak duruma gelmişlerdi. M.Ö. I. yy.’da Arnavut müziği Hristiyanlığın etkisinde kalmaya başlamıştı. 1878 yılında kurulan Prizren Birliği ile, Arnavutların müzik kültürü biraz tarihsel, bağımsızlık ve vatanseverlik biçimini almaya başlamıştır. Bunlardan bir örnek:

*“Kardeşler biz neyseki oyuz  
Bizim ayrılmamıza imkan yoktur  
İnanmak için dinimiz var  
Arnavut Milleti  
Hızlı ol ey gençlik “*

Eski Yugoslavya döneminde Arnavut kabilelerinde 1940’lı yıllardan sonra müzik Prizren şehrinde daha çok vokal müzik gurupları şeklinde gelişmeye başlamıştır. Prizren’de 1944 yılında kurulan ve “Lorens Antoni, Reco Mulliçi ve Nuri Şerifi” *Arnavut Koro Komitesi* olarak Arnavut toplumun karşısına çıkmıştır. Halk müziğinde ise “*Dere’ye çıktığında*”, “*Oldu be Hatice, Oldu be gelinim, Gelinimiz iyi çıktı*” olanlar halk müzikleri arasında sayılabilir (Tirana, 2013).

Gora ve Boşnaklar ağırlıklı olarak köy çevrelerinde yaşadıklarından düğün ve sünnetlerde davul, zurna ve halk müzikleri en çok tercih edilen türler arasında sayılmaktadır. Müzik gurupları genellikle genellikle Prizren’den gelen Roman milletleri tarafından oluşmakta ve bunlara Goralılar “*cigani-çingene, tupanciye-davulcular, svirlaciye-çalgıcılar*” deyimini kullanmaktadırlar. Bunların söyledikleri şarkılar: “*Pesma za Zaliv- Körfez İçin Bir Şarkı, Osman Paşına za Plevne-Osman Paşa Plevne Şarkısı, Cafer Begov-Cafer Beg, Cemilyina-Cemilenin, Gurbetçiska-Gurbetçiler*” gibileri en ünlüleri arasında yer alır.

Halk şarkıları ise yöreden yöreye göre değişiklik arz eder. Halk şiirinde motifler geniş bir Balkan Bölgesi’nde toplanır. Özellikle sözlerin tutulması, tanışma

evreleri, evlenme evreleri en çok işlenen konulardır. Şarkılarda şehirlerden de çok bahsedilmektedir (Prizren, Belgrad, Anadolu, Sofya, Kavala, Manastır, Türkiye). Halk şarkılarında ayrıca düğün, en çok işlenen konulardan biridir. Gelinin ailesinden ayrılışı ve ailesinin üzüntüsü bunların arasında yer alır.

Prizren Yöresi'nde ise 18.738 Türk nüfusunun yer almasından dolayı geleneksel kültürlerinin yanında müzik kültürlerini de korumaya devam etmişlerdir. 1951 yılında kurulan “Prizren Doğru Yol Derneği” her ne kadar Prizrenli Türklerin örf, adet ve geleneklerini koruma amacıyla kurulmuş ise de, çalgı aletleriyle, yöresel müziklerle Prizren Türk halkına, konser ve düğünlerde eşlik etmişlerdir. Bunların kurucuları arasında Agim Fişer, Nevzat Şundo, Aluş Nuş, Başkim Çabrat bu geleneklerini devam ettirmişler ve “*Oldi mi be oldi kara şişe doldi, Ramizem, More Çazim Aga, Çütürdilar Magbulemi, Bir Evler Yaptırdım Ramizem*” bu türkülerle Prizren Türk halkının sesi olmaya devam etmişlerdir. Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla, düğün, sünnetlerde aynı gelenekler devam etmiş, ama genç kuşağın popüler kültürden etkilenmesiyle adetlerde değişim yaşandığından, bu müziklerin yerini pop ve batı müziğine bırakmıştır.

#### 4.2.5.7. Ritüeller

Farklı dini ve etnik yapıya sahip olan Kosova'da ritüel ile ilgili inanışların baskın olduğu görülmektedir. Bunlar bugün etkisini yitirmiş olmasına rağmen halen bazı şehir ve kırsal yerleşim alanlarında yaygın olduğu görülmektedir.

Arnavutların çoğunlukta yaşadığı Kosova'da ritüeller ile ilgili inanışlarla farklılıklar görülür. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- a) *Vaftiz Peri annesi*: Mitolojik bir yaratık olan vaftiz peri annesi, dağlarda yaşayan arnavutların önemli figürlerinden biri sayılır. Burada iki önemli karakter bulunur. Birincisi yumuşak huylu olup meydana gelen savaşçılara yardım eder, ikincisi ise sert mizaçlı olup, rahatlıkları bozulanlara hırçın karakter mizaçlı birisi gelir. Mitolojiye göre periler bu bölgeleri ve dağların düzenini bozmak isteyenlere karşı korurlar. Periler ayrıca doğurganlığın işareti olarak da bilinirler.

- b) *Kısmetler*: Halk hikayelerine göre, gebe kalmak isteyenlere karşı gece üç kadın gelerek beşiği sallayarak hayatının şansını belirler. Doğmayan her çocuk için karar alınır ve aileye gayret edilip, sizin kısmetiniz böyleymiş diye söylenir ve üçüncü gece poğaça yapılır. Ayrıca bu durumda ekmek pişirilerek ailenin çocuğu olması için dağıtılır. Katolik dinine mensup olanlarda ayrıca bununla ilgili isimler bile verilir. “Fati (Şans), Mira (İylik), Fata, Fatmira, Fatya.
- c) *Korkuluk*: Hala bugün dahil, arnavutlar bahçelerine insan kılığında bir vücut, kol, ayak ve baş kısımlarına eşya giydirilir, bunun amacı dışardan gelecek herhangi bir zarar için dikkatli olmayı önerir. Bu korkuluklara halk arasında bahçe yaşlısı, gelin yaşlısı gibi isimler de verilir. Bunlar Arnavutların arasında yaygın olan bazı mitolojik unsurlardır. Boşnaklarda ise yaygın olanlar:
- *Kırmızı peri*: Bu mitolojik varlık kadın olup genellikle güneşin batışıyla ortaya çıkar. Geçiş yol üzerinde oturarak kendisinin uzun kırmızı saçını tarar. Yolda geçen birine kırmızı saçıyla vurur. Vuruşun etkisiyle kişi hasta olabilir veya komaya düşebilir. Sembölü kırmızı renktir.
  - *Boşnak perisi*: Bu da altın saç ve yeşil göğüslere sahip bir kadından oluşmaktadır. Beyaz bir elbise giymiş ve elbisesi altın kemerle sarılmıştır. Başında zambak çiçeği vardır. Vücudunu büyük kanatlar süsler. Çok güzel sesi olup sıklıkla şarkı söyler. Daha çok iyilik perisi olarak bilinir.

Türkler hakkındaki mitolojik bilgilerin ise genellikle ejderha ve türbeler üzerinde olduğu görülür. Ejderha ili ilgili mitolojik bilgilere Kadriye Türkan’ın “Balkan Türk Masallarında Mitolojik bir Figür: Ejderha” ile ilgili Kosova Varyantında “Üç Kardeş” isimli Nimetullah Hafızın eserinden dokuz başlı ejderhadan bahsedilmektedir (Türkan, 2016). Türbelerle ilgili mitolojik ve efsane karakterleri ise Gül Baba Türbesi, Rogaçitça Türbesi, Ömer Baba ve Kocababa Türbesi’nin ve hepsinin topluca “Kesik Baş Türbesi” olarak efsaneler arasında yer aldığı görülmektedir (Demir, 2011; Vırmiça, 2009; Muhaceri, 2017).

### **4.3. Şar Dağları Milli Parkı Doğal Ortam-İnsan İlişkileri**

Şar Dağları Milli Parkı'nda doğal ortamın insanla ilişkilerinin değerlendirildiği bu bölümde anakaya, jeomorfoloji, bitki örtüsü, hidroloji ve arazi kullanımı gibi doğal ortam özelliklerini oluşturan parametrelerin insan üzerinde nasıl bir etki yarattığı ve doğal ortamın insan tarafından nasıl kullanıldığına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

#### **4.3.1. Anakaya-İnsan İlişkileri**

Kosova Bağımsız Maden ve Mineral Komisyonu, 2019 raporuna göre, Kosova anakaya özellikleri açısından Paleozoik'ten günümüze kadar birçok kayaç grubunu bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla bu çeşitlilik farklı nitelikte de birçok maden kaynağının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Ülke linyit yatakları açısından dünyanın beşinci en zengin bölgesi olarak kabul edilmektedir. 1922-2004 yılları arasında üretilen linyit miktarı yaklaşık olarak 265 milyon ton civarındadır. Ülkede linyit çıkarımı, Dugacin ve Dreniça bölgelerinde gerçekleştirilmektedir. Kosova'da linyit çıkarımı dışında kurşun, çinko ve altın gibi madenlerin de çıkarımı yapılmaktadır. Bu madenler ülkede Belobrdo, Stari Trg ve Hayvaliya bölgelerinden çıkartılır.

Şar Dağları Bölgesi'nde ise maden ve madencilik ile ilgili araştırmalar devam etmektedir. Bugüne kadar bu bölgelerden herhangi bir madencilik faaliyeti tespit edilmemiştir. Bu durum milli parkın bünyesine herhangi bir kazı çalışmasının veya kimyasal açıdan zehirlenmenin engellenmesi nedeniyle risk oluşturmayan bir durum olarak değerlendirilebilir. Sadece Kosova Bağımsız Maden ve Mineral Komisyonu'nun bu konuda yetkili şirketlere araştırma izni verilmiştir. Bunlardan biri Kaçanik, Elez Han Bölgesi'ne ait metal ve mineral ile ilgili "Bleta Şirketi'ne" araştırma amacıyla 70.000 hektarlık bir alanda çalışma izni verilmiştir. Bunun dışında Dragaş Bölgesi'nde 480 hektarlık bir alanda inşaat taşı araştırması, Luboten Bölgesi'nde 8.510 hektarlık bir alanda metalik mineralleri araştırma ve Prizren-Zhur Bölgesi'nde 4.910 hektarlık bir alanda Renault Tahiri Şirketi'ne inşaat taşı araştırma izni verilmiştir.

Şar Dağları Milli Parkı'nın yerleşim alanlarının çevresinde taş ocakları Tablo 22'de görüldüğü gibi en çok Prizren, Kaçanik, Ştrpça bölgelerinde olmak üzere toplam 1.885 m<sup>2</sup>'lik bir alana yerleşmiş bulunmaktadır. Bu taş ocakları kil ve kireçtaşı üzerine çalışmalarını devam ettirmiş olsalarda, bir kısmı ıslah edilmemiş bir kısmı da lisans süresinin sona ermesinden sonra kapatılmıştır (Tablo 23).

**Tablo 22. 2019 Yılında Taş Ocaklarının Islahı (2019 Yılı Maden ve Mineral Raporu)**

No	Rapor Durumu	İşlem	İnşaat Adı	Araştırma	Lokasyon	Belediye	Alan (m <sup>2</sup> )
1	Garanti süresinin uzatılması		Tuğla İşletim Fabrikası	Kil	Maçak	Prizren	950
2	Dilekçe son kullanma tarihine göre ıslah çalışmalarının devamı	Islah amaçlı kapama	Geoexplorer 2275	Kireçtaşı	Brod	Kaçanik Ştrpça	481
3	Dilekçeye göre kapatma-pozitif	Islah amaçlı kapama	Emruş 1935	Kireçtaşı	Ivaya	Kaçanik Ştrpça	199
4	Garanti süresinin uzatılması		Birleşik Kardeşler	Kireçtaşı	Rezina Merkez	Prizren	100
5	Lisans tarihinin sona ermesi	Islah edilmemiş	Etem Trade	Kireçtaşı	Vrbiça Çalılığı	Prizren	155
<b>TOPLAM</b>							<b>1.885</b>

Bunun dışında yasal olmayan taş ocakları Ruseniça Bölgesi'nde ve bir taneside yarı yasal olan Oşlak ve Muşnikova bölgelerinde yer alan ocaklardır. Kullanım dışında olan iki eski taş ocağı peyzaj görünümüne büyük etki yapmıştır. Paşalar Bölgesi'nde yer alan serpantin kayalar üzerine kurulan ve krom madeni çıkartılması için kurulmuş bu taş ocağı, metal fiyatın artmasıyla tekrar gündeme gelme eğilimindedir.





**Fotoğraf 31. Prevelaç Bölgesi'nde Turistlere Satışa Sunulan Yarı Değerli Kayaçlar**

#### **4.3.2. Jeomorfoloji- İnsan İlişkileri**

Şar Dağları Milli Parkı ortalama yükseltisi genelde 1000-1500 m yükselti basamakları arasında yükseltiye sahip bir çalışma sahası olması nedeniyle yaylacılık faaliyetlerinin gelişmesine olanak tanıyan arazilerin varlığıyla göze çarpar. Yaylacılık faaliyetleri çalışma sahası içerisinde en fazla Dragaş'ın Gora Bölgesi'nde gelişme gösteren bir durum olarak belirlenmiştir. Gora Bölgesi'nde yayla Gora dilinde "Baçilo" adı verildiği görülmektedir. Genel olarak 10-16 çobanın mayıs ayı ortalarından itibaren yaylalara çıkarak Eylül ayı sonlarına kadar hayvanlarıyla birlikte kaldıkları bir yerdir. Yaylada tahmini 1.200 koyun, 600-800 arasında kuzu bulunmaktadır. Yaylacılık faaliyetleri sırasında sezon boyunca koyun sütünden elde edilen Şar Peyniri ortalama olarak 4,5-5 kg arasında değişmektedir. Temmuz ayı sonlarında ise koyunların yeterince süt verip vermedikleri hakkında kontroller yapılmaktadır.



**Fotoğraf 32. Şar Peyniri Üretim Tesisi (Brod)**



**Fotoğraf 33. Şar Dağları Milli Parkı'na Özgü "Şar Peyniri"**

Ortalama olarak 1250-2250 m rakıma sahip Dragaş Bölgesi'nde yer alan çiftçilerin ise toplam 144 koyun ve 10 ineğe sahip olduğu yapılan arazi çalışmasında tespit edilmiştir. Bu hayvanların Ekim- Kasım ayları arasında bu bölgelerde otlatıldıkları ve hayvan yemini Sırbistan'dan getirdikleri belirlenmiştir. Bölgede yer alan diğer bazı çiftlikler ise 2500 m yükselti rakımında arpa, peynir altı suyu, yulaf ve diğer yem bitkileriyle hayvanlarını beslemekte oldukları görülmektedir.

#### 4.3.3. İklim- İnsan İlişkileri

Şar Dağları Milli Parkı'nın iklimik konfora sahip olmasının temel nedenleri arasında, çalışma sahasını etkileyen hava kütlelerinin özel konumuyla açıklanabilir. İklim koşullarının optimum şartlarda olması bölgenin aynı zamanda bitki örtüsü çeşitliliği kazanmasında ayrı bir önem arz etmektedir. Bu çeşitlilik bölgenin cazibe merkezi haline gelmesinde etkilidir. Çalışma sahasının sahip olduğu iklimik konfor bölge çevresinde yaşamını sürdüren nüfusun boş zamanlarını değerlendirmek için uygun bir alandır.

Prevalave Klokot Bölgesi'nde turizm gelişimi 2019 raporuna göre, İklimik konfor açısından Şar Dağları Milli Parkı içerisinde en uygun ortamlardan birisi Prevalaç Bölgesi'dir. Prizren'den 28 km, Ferizovik'ten 38 km uzaklığa sahip, biyoçeşitlilik açısından zengin ve üç dağ arasında rüzgar akımlarının aynı yerde karşılaşması nedeniyle ayrıca coğrafyacılara tabiriyle "*Kosova'da üç iklimin dağ, Drina Vadisi'nde karasal ve deniz ikliminin birleştiği tek yer olarak*" bu özelliği ile Prevalaç Bölgesi, Şar Dağları'nın en çok ziyaret edilen yerlerden biridir. Prevalaç Bölgesi Şar Dağları'nın etrafındaki yerlilerin dışında, Kosova'nın diğer şehirleri ve başka ülkelerden (Arnavutluk ve Makedonya gibi) gelen ziyaretçilere ev sahipliği yapmaktadır.

Prevalaç Bölgesi'nin Prizren şehrine yakınlığı nedeniyle 1970-1975 yıllarından günümüze bölge rekreasyonel faaliyetler, kış turizmi ve yaz döneminde kampçılar açısından cazibe merkezi olmuştur. Tarihsel süreçte tıp açısından bölge bilim insanları tarafından önerilen noktalardan birisi olma özelliği de göstermektedir.



**Fotoğraf 34. 1975 Yılında Prevalaç Bölgesi**



**Fotoğraf 35. 2022 Yılında Prevalaç Bölgesi**

Şar Dağları Milli Parkı içerisinde kalan Prevalaç Bölgesi yaklaşık olarak 47 yıllık süreçte bölge genelinde yaşayan kişiler açısından cazibe merkezi olma özelliği kazanmıştır. Bu sebeple bölgede yoğun nüfusun aşırı baskısı sonucunda ormanlık arazilerin tahribatı ve doğal kaynakların üzerinde olan baskıyı artma eğilimindedir.

Çalışma sahası içerisinde yer alan ve iklimik konfora sahip bölgelerden birisi de Dragaş'ın Brod Köyü, Şutman Dağı ve Ştrpça'nın Brezoviça arazisidir. Bölgede yaşamını sürdüren yerel halkın ifadelerine göre bu bölge kalp hastalıkları ile diğer kronik hastalıklara iyi geldiği belirtilmiştir.



**Fotoğraf 36. Rekreasyonel Faaliyetler Açısından Şar Dağları Milli Parkı Prevalaç**

#### **4.3.4. Hidrografya- İnsan İlişkileri**

Hidrografik açıdan zengin yer altı ve yer üstü sularına sahip Şar Dağları Milli Parkı'nda kaynak suları, rekreasyonel açıdan alternatif alanlar oluşturması çalışma sahasında ayrı bir cazibe olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hafta sonlarında vadi tabanları ve ovalık araziler yoğun baskı altındadır.

Kaynağını yüksek kesimlerdeki dağlık arazilerden alan akarsular bölgede yaşayan yerel halk ve bazı işletmeler tarafından içme ve sulama suyu olarak kullanılmaktadır. Dağların yüksek kesimlerinde yer alan buzul gölleri ise dağ yürüyüşü yapanlar açısından ayrı bir önem arz eder.



**Fotoğraf 37. Vrtop Dağlarının Üzerinde Yer Alan Karanikola Gölü Makedonya Sınırına Birkaç Yüz Metre Uzaklıkta Yer Alır**



**Fotoğraf 38. Prevalaç Bölgesi İçerisinde Akış Gösteren Akarsular Yakın Çevresi Günübirlükçiler Tarafından Hafta Sonları Yoğun Olarak Kullanılmaktadır.**

#### **4.3.5. Bitki Örtüsü- İnsan İlişkileri**

Şar Dağları Milli Parkı'nda doğal ekosistemin durumu 2008 raporuna göre, Şar Dağları'nın bitki örtüsünü %68'ini kayın ağaçları, %2,2'sini kayın ve çam karışımı, kayın, köknar ve ladin ağaçları, %2 çamlar ve %10'unu diğer bitki türleri meydana getirmektedir. Prizren ve Suhareka'da yer alan Şar Dağları'nın içerisindeki ormanların

%90'ını devlet yönetimi altında bulunmaktadır. Bu ormanlar Orman Bakanlığı ve Şar Dağları Milli Parkı Yönetim sistemi tarafından kontrol edilmektedir.

Şar Dağları Milli Parkı'nın etrafındaki yerleşim alanlarının büyük kısmında bitki örtüsü yapacak, yakacak odun olarak kullanılmaktadırlar. Bu nedenle büyük bir kısmı geçimini ormanlık alanlardaki ağaçların kesimiyle elde edilen yapacak, yakacak odunlardan karşılamaktadır.

**Tablo 23. Şar Dağları Milli Parkı ve Çevresinde Yakacak için Odun Kesimi (m<sup>3</sup>) ( Şar Dağları Milli Parkın'da Doğal Kaynakların Durumu, 2008)**

Yönetim Yeri	Yönetim Bölgesi	Ağaç Çeşidi	Kesilen Ağaçların Sayısı	Kesilen Ağaçlar (m <sup>3</sup> )
Şar Dağları	Karataş	Kayın	19	3,01
Şar Dağları	Manastiriça	Kayın	110	40,27
Şar Dağları	Lubinye	Kayın	100	17,57
Şar Dağları/ Kocabalkan	Prevalaç	Kayın	24	6,95
Kocabalkan	Gömülü Su	Kayın	6	4,44
Kocabalkan/ Muştışt	Ruseniça/Kabaş	Kayın	478	167,33
Muştışt Dağları	Muştışt	Kayın	112	31,73
Muştışt Dağları	Delloç	Kayın	2.899	1.336,74
<b>TOPLAM</b>				<b>1.608,04</b>

Tablo 23'e göre en çok odun kesiminin gerçekleştirildiği yerler Muştışt ve Delloç köyleridir, en az odun kesimi ise Kocabalkan Bölgesi'nden gerçekleştirilmektedir. Yapacak, yakacak ihtiyacı için kullanılan ağaç türü ise kayınlardan karşılanmaktadır. Toplam olarak ise milli park ve çevresinden 1.608 m<sup>3</sup> ağaç kesilmiştir (Tablo 23). Kesilen ağaçların bir kısmını köylüler yakacak olarak kullanırken bir diğer kısmını da ticari amaçlı olarak geçimini sağlamaya yönelik kullanılmaktadırlar.

#### **4.3.5.1. Etnobotanik**

Bitkilerin insanlarla çok yönlü ilişkilerini inceleyen bilim dalı olarak bilinen etnobotanik açısından Şar Dağları Milli Parkı zengin bitki örtüsü çeşitliliğine sahiptir. Milli park bünyesinde bulunan bitki türleri burada yaşamını sürdürenler açısından, hayvan yemi, ilaç sanayi ve çeşitli meşrubatların üretiminde ham madde olarak kullanılmaktadır (Tablo 24).



**Fotoğraf 39. Sarı Kantaron Otu (*Hypericum Perforatum*)**



**Fotoğraf 40. Vrtop Dağlarında Yaban Mersini (*Vaccinium myrtillus*), Toplayıcılığı Yaparak Aile Ekonomisine Katkı Sağlanmaktadır**

Çalışma sahası üzerinde yürütülen arazi çalışmaları sırasında yerel halkın, milli park içerisinde yetişme imkanı bulan bitki türlerini toplayarak meşrubat fabrikalarında ya da bireysel olarak pazar noktalarında satarak aile ekonomisinde önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir. Yerel halkın deyimine göre gün içerisinde yabani meyve toplama işleminin makine kullanımı ile mi yoksa elle mi yapıldığına yönelik alım fiyatlarında değişimin gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Özellikle Vrtop Dağları civarında yaban mersini (*Vaccinium myrtillus*), frambuaz, yabani böğürtlen gibi türlerin toplanmasına ilişkin bitki toplama faaliyetleri yoğunluk arz etmektedir. Buralardan elde edilen ürünler Prevalaç Bölgesi'nde kurulan pazar alanları gibi sahalarda işlenmiş ya da ham meyve olarak alıcılara sunulmaktadır (Tablo 24).



**Tablo 24. Şar Dağları Milli Parkı'nda Yetişen Tıbbi Aromatik Bitki Türleri (Macuni, Q.2007)**

Aile	Bilimsel Adı	Türkçe Adı	İngilizce Adı
Cupressaceae	<i>Juniperus communis</i>	Siyah ardıç	Common juniper
	<i>Juniperus communis</i>	Kızıl ardıç	Juniper
Equistecea	<i>Equisetum arvense</i>	At kuyruğu	Horstail
Pinaceae	<i>Pinus nigra</i>	Siyah çam	Austrian pine
	<i>Pinus silvestris</i>	Beyaz çam	Scotchpine
	<i>Thuja occidentalis</i>	Sedir	Cedar
Çiçekli bitkiler			
Acoraceae	<i>Acorus calamus</i>	Hint kamışı	Calamus
Asteraceae	<i>Achillea millefolium</i>	Civan perçemi	Cammon yarroe
	<i>Cichorium intybus</i>	Hindiba	Chicory
	<i>Matricaria chamomilla</i>	Alman papatyası	German chamomile
	<i>Taraxacum officinale</i>	Karahindiba	Common dandelion
	<i>Tussilago farfara</i>	Öksürük otu	Coltsfoot
	<i>Urtica dioica</i>	Isırgan otu	Stinging nettle
	<i>Artcticum lappa</i>	Dulavrat otu	Greater burdock
	<i>Artemisia absinthium</i>	Pelin otu	Abisintium
	<i>Arnica montana</i>	Altın çiçek	Mountain arnica
	<i>Calendula officinalis</i>	Aynı sefa bitkisi	Pot marigold
Betulaceae	<i>Betula pendula</i>	Huş	European white birch
Boraginaceae	<i>Symphytum officinale</i>	Karakafes otu	Common comfrey
Caprifoliaceae	<i>Sambucus nigra</i>	Mürver bitkisi	Eu.black elderberry
Caryophyllaceae	<i>Saponaria officinallis</i>	Sabun out	Bouncingbet
Cornaceae	<i>Cornus mas</i>	Kızılcık	Cornelian cherry
Cruciferae=Brassicaceae	<i>Capsella bursa-pastoris</i>	Çoban öantası	Shepherd's purse
Fagaceae	<i>Castanea sativa</i>	Kestane	European chestnut
Ericaceae	<i>Arctostaphylos uva-ursi</i>		
	<i>Vaccinium myrtillus</i>	Yaban mersini	Bilberry
Gentianaceae	<i>Centaurium erythrae</i>		
	<i>Gentiana lutea</i>	Acıot	Yellow gentian
Hypericaceae	<i>Hypericum perforatum</i>	Sarı kantaryon	St.johnswort
Lamiaceae	<i>Melissa officinalis</i>	Melisa çayı	Common balm
	<i>Origanum vulgare</i>	Kekik çayı	Oregano
	<i>Prunella vulgaris</i>	Erik otu	Common selfheal
	<i>Salvia officinalis</i>	Tıbbi adaçayı	Kitchen sage
	<i>Teucrium chamaedrys</i>	Kısa mahmut otu	

Tablo 24 - devamı

Aile	Bilimsel Adı	Türkçe Adı	İngilizce Adı
	<i>Thymus serpyllum</i> = <i>Thymus serpyllum</i>	Kekik	Lemon thyme
	<i>Satureja hortensis</i>	Geyik otu	Summer savory
	<i>Stachys officinalis</i>	Kestere-kurbağa otu	Common hedgenettle
Leguminosae = Fabaceae	<i>Medicago sativa</i>	Alfalfa	Alfalfa
	<i>Ononidis spinosa</i>	Idrar otu	
	<i>Phaseolus vulgaris</i>	Bahçe fasülyesi	Kidney bean
	<i>Galega officinalis</i>	Keçi sedef otu	Professor-weed
Liliaceae	<i>Colchicum autumnale</i>	Acı çiğdem	Autumn crocus
Malvaceae	<i>Malva sylvestris</i>	Ebegümeçi	High mallow
	<i>Althaea officinalis</i>	Hatmi	Common marshmallow
Papaveraceae	<i>Chelidonium majus</i>	Kırlangıç otu	Celandine
	<i>Papaver rhoeas</i>	Gelincik	Corn poppy
Plantaginaceae	<i>Plantago lanceolata</i>	Çıban otu	Narrowleaf plantain
Primulaceae	<i>Primula veris</i>	Çuha çiçeği	Cowslip primrose
Ranunculaceae	<i>Paeonia officinalis</i>	Ayı gülü	Common peony
Rosaceae	<i>Crateagus monogyna</i>	Alıç	
	<i>Rosa canina</i>	Kuşburnu	Dog rose
	<i>Agrimonia eupatoria</i>	Kasık otu	Churchsteeples
	<i>Alchemilla vulgaris</i>	Aslan pençesi	
Rubiaceae	<i>Galium verum</i>	Hakiki yoğurt otu	Yellow Spring bedstraw
Rutaceae	<i>Dictamnus albus</i>	Akgirit otu	Gasplant
Salicaceae = Celastraceae	<i>Salix alba</i>	Ak söğüt	White willow
Sapindaceae	<i>Aesculus hippocastanum</i>	Yabani kestane	Horse chestnut
Scrophulariaceae	<i>Verbascum sp.</i>		
	<i>Digitalis purpurea</i>	Yüksükotu	Purple foxglove
Solanaceae	<i>Atropa bella-donna</i>	Güzel varat otu	Bitki
	<i>Capsicum annuum</i>	Biber bitkisi	Cayenne pepper
Tiliaceae = Malvaceae	<i>Tilia cordata</i>	Küçük yapraklı ıhlammur	Littleleaf linden
Umbelliferae = Apiaceae	<i>Daucus carota</i>	Havuç	Queen Anne's lace
	<i>Pimpinella anisum</i>	Anason	Anise burnet saxifrage
	<i>Angelica archangelica</i>	Şekerlenmiş meyve bitkisi	Angelica
	<i>Foeniculum vulgare</i>	Rezene	Sceet fennel
Valerianaceae	<i>Valeriana officinalis</i>	Kedi otu	Garden valerian

#### 4.3.6. Toprak Özellikleri- İnsan İlişkileri

Toprak özelliklerinde belirtildiği üzere Şar Dağlar'ının büyük bir kısmını rankerlerden oluşmaktadır (%48). Kosova- Makedonya sınırları içerisinde 2000 metrenin üzerinde yer alan bu toprakların tarımsal değeri fazla olmadığından dolayı nemlilik şartlarının uygun olduğu bölgede otlak ve mera olarak kullanılmaktadır (Mater, B.1998). Bunun dışında Şar Dağları'nın ikinci derecede alansal açıdan büyük kısmını kahverengi topraklar meydana getirir (%27). Verimli olan bu topraklar üzerinde tarımsal faaliyetler yürütülmektedir. Tarımsal faaliyetler adına en çok ahudu, aronia, yabani çilek, yaban mersini orman mantarları ve ardıç bitkilerinin toplanması durumu söz konusudur.

2.500 nüfuslu Gornye- Lubinye Bölgesi'nde en çok ahudu toplanmakta, yaklaşık olarak 10-20 dönüm arasında yer alan bu tarım arazilerinden 40-ton ahududu üretilmektedir. Savaşın sona eren üretime başlayan aronia ise 60 dönümlük bir arazide 5-7 ton arasında üretime sahip olmaktadır. 1 euro değerinde satılan yabani çilek ise 20 dönümlük arazide 5-6 ton arasında üretilmektedir. Bunun dışında yüksek antioksidan değere sahip yaban mersinin ise özellikle Prizren Belediyesi'nde satışa sunulmaktadır. Bu bitki Şar Dağları'nın büyük bir kısmında 20-30 ton arasında üretilmekte kilogramı 3-5 euro arasında satılmaktadır.

Şifalı bitkilerden ise en çok mart çiçeği, kekik, sarı kantaron otu toplanmakta ve çeşitli hastalıklarda ilaç yapımı amacıyla kullanılmaktadır, ayrıca Prizren, Suhareka ve Ştrpça Belediye'sinin dışında Arnavutluk ve Kuzey Makedonya satılmaktadır.

## 5. SONUÇ VE ÖNERİLER

### 5.1. Sonuçlar

- İnceleme alanını oluşturan Şar Dağları Milli Parkı Kosova'nın güneydoğusunda kabaca KD 67 km, GB 26 km genişliğinde 63.616 hektarlık bir alanı oluşturmaktadır. Ortalama yükseltisi 1633 m olup, batıda Dragaş'tan başlayarak doğuya doğru Prizren, Suhareka, Ştrpça ve Kuzeydoğuda Kačanik ile sınırlanmaktadır.
- Şar Dağları Milli Parkı Dinarid kuşağı içerisinde meydana gelmiş, Paleozoik Dönemine ait metamorfik ve metavolkanit formasyonlardan oluştuğu görülmektedir. Trias Dönemine ait kireçtaşı, Jura Döneminde ise sedimenter kayalar ve denizaltı volkanitlerden meydana gelmektedir. Kretase Döneminde kireçtaşı ile kaplı arazinin kuaterner döneminde alüvyon ve moren formasyonlarıyla oluştuğu görülmektedir.
- Arazi Alp orojenez kuşağı etkisinde kaldığından dolayı, güney bölgesinde 2000 m'ye varan yüksek alanlar oluşmuş, iç kesimlerde ise 1000 'ye kadar düşmüştür. Böylece akarsular çevredeki sahalara doğru derin vadiler oluşturmuşlardır.
- Milli Parkı'nın ortalama eğim değerlerinin 15,16° olarak tespit edilmiş, bunun dışında bazı yerlerde eğimin 62,25°'ye kadar arttığı dikliklerden oluştuğu görülmüştür.
- Şar Dağlarının yüksek kesimlerinde yağışlı dağ iklimi, daha alçak kısımlarında ise nemli karasal iklimi olduğu görülmüştür. Bu da yerleşme dokusunun daha alçak kısımlarında geliştiği anlaşılmıştır.
- Şar Dağlarının yüksek kesimlerinde yağışlı dağ iklimi, daha alçak kısımlarında ise nemli karasal iklimi olduğu görülmüştür. Bu da

yerleşme dokusunun daha alçak sahalarda olmasının iklim konforundan kaynaklandığını göstermektedir.

- Yeraltı ve kaynak suları, gölleri ve doğal ortam güzellikleri, milli parkın hafta sonu ve yıl içerisinde ziyaretçi sayısının artmasını sağlamıştır. Bu ziyaretçi sayılarının artışı ile turizm gelirleri artmıştır.
- Prelevaç'ın ekolojik zenginliği, endemik türlerin yer alması 1999 Kosova Savaşı'na kadar burası korunmuş olsa da 2000'li yıllardan Sonra Çevre Bakanlığı'nın yanlış yapılaşma uygulamaları nedeniyle tahrip olmuştur.
- Şar Dağlarının güney bölgesindeki yükseltilerinin fazla olması nedeniyle, ranker toprakların oransal fazlalığı ve bu toprakların da fazla asitli ve yıkanmış olmaları nedeniyle verimli topraklar arasına girmediği görülmüştür. Alçak kesimlerde ise kahverengi toprak varlığı tarımsal faaliyetleri desteklemiştir.
- Şar Dağlarında yabani hayvanlardan yaban keçisi, ayı, yaban domuzu gibi türlerin av turizminde avcılarının gözdesi olduğu anlaşılmıştır. Şar Dağları Milli Parkı'nda kanunlara göre bu bölgelerde avcılık yasak olmasına rağmen önlem alınmadığından bazı yabani hayvanların risk altında olduğu anlaşılmıştır.
- Şar Dağları Milli Parkı'nın yerleşim alanlarında yaşayan insanların yakacak olarak odun kullandıklarında dolayı, Milli Parkı'nın bitki dünyasına zarar verdikleri tespit edilmiş, buna rağmen hiçbir kurum tarafından bir önlem alınamamıştır.
- Şar Dağları'nın etrafındaki köy alanlarında frambuaz, yaban mersini ve aronia meyvelerinin toplanması yaygınlaştığından dolayı, buradaki sakinlerin gerek kendi ihtiyaçları gerekse ticaret amacıyla Arnavutluk ve Kuzey Makedonya gibi ülkelere ihraç edildiği görülmüştür.

## 5.2. Öneriler

- Şar Dağları Milli Parkı'nda özelinde ve Kosova genelinde jeoloji, jeomorfoloji, klimatoloji, pedoloji, biyoloji bilim dallarında spesifik çalışmalar yapılması, bu ve benzeri çalışmaları zenginleştirecektir.
- Şar Dağları Milli Parkı'nda yaban hayatının popülasyonunun korunması amacıyla Çevre Bakanlığı ve Şar Dağları Milli Parkı Ajansları'nın da desteğiyle belirli dönemlerde av yasağı uygulaması ve yasak dönemlerinde av yapanların cezalandırılması gerekmektedir. Milli park sınırlarında ender rastlanan yaban türlerinin izlenmesi ve takip edilmesi için foto kapanların yerleştirilmesi gerekmektedir.
- Şar Dağlarında turizmin belli bir düzeyde gelişim gösterdiği görülmüştür. Bunun dışında patika yollarının olduğu bölgelere, turistler için yapılacak at ile yürüyüşler ekoturizmin gelişimini hızlandıracaktır. Bunun dışında Gömülü Su, ve Brezoviça'da ve Prevalaç bölgelerinde buradaki binalara kurulacak ve devlet tarafından yapılacak küçük yatırımlar sayesinde turist bakımından artış sağlayacaktır.
- Şar Dağları etrafında maden ocaklarının da ekosistem ve hayvan dünyasına zarar verdiği görülmüştür. Maden işletmelerinin faaliyete geçmeden önce çevresel etki değerlendirme raporları hazırlanmalıdır.
- Milli park sınırları içerisinde yer alan Şar peyniri Şar ve Şar civarındaki köylerde üretilmektedir. Şar peynirinin hijyen standartlarına uygun bir şekilde üretiminin sağlanması, coğrafi işaret alınması, şar peynirinin tanıtımına ve yerel halkın gelir seviyesini olumlu etkileyecektir.
- Şar Dağları'nda yer alan Prelevaç, Gömülü Su ve Brezoviça haftasonları çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır. Bu rekreasyon alanlarının ziyaretçilerin günübirlik ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmiş oturma alanları, ateşli ve ateşsiz piknik alanları, tuvalet ve çöp konteynerleri ile ziyaretçiler daha konforlu vakit geçirebilirler. Ayrıca doğanın günübirlik ziyaretçiler tarafından tahrip edilmesi engellenmiş olacaktır.
- Prevalaç'ta 2011 yılında Çevre Bakanlığı ve Prizren Belediyesi tarafından yapılan 200 ev projesi nedeniyle, burasının iklim ve biyoçeşitliliğin zarar görmesine neden olmuştur. Yerliler ve

ziyaretçilere göre Prevalaç ve çevresi kandaki değerlerin artırdığını inanmaktadırlar. Bu nedenle burada yapılacak sağlık merkezleri sağlık turizmini hızlandırabilir.

## KAYNAKÇA

- Atalay, İ. (2008). *Ekosistem ekolojisi ve coğrafyası*. İzmir: META Basım Matbacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. (2010). *Uygulamalı klimatoloji*. İzmir: META Basım Matbacılık Hizmetleri.
- Abdii, N. and Xhulaj, M. (2016). Alpine and Subalpine flora of Sharr Mountain - (Macedonian Part). *Int. J. of Adv. Res.*, 4 (9), 2238-2249.
- Abdija, Xh., Beadini N., Beadini Sh. and Rezhepi, B. (2013). A taxonomic study of the family hesperiidae (Rhopalocera) of the massif mountains of sharr, pollog valley and mavrovo, national park. *Journal of Natural Sciences Research*, 3, 47-51.
- Abdija, Xh., Beadini, N. and Beadini, Sh. (2013). The basic characteristics of the study of butterfly (Rhopalocera) fauna in the mountain massif of sharr, pollog valley and the national park Of Mavrovo. *Advances in Life Science and Technology*, 8, 28-34.
- Abdullah, K.O.F. (2016). *Halgurd-Sakran Milli Park'ında doğal bileşenlerin sınıflandırılması ve sürdürülebilir koruma koşulları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akten, S ve Akten, M. (2014). Doğal kaynaklar için sürdürülebilir indikatörler ve ilkeler. *II. Ulusal Akdeniz ve Orman ve Çevre Sempozyum*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Aljabak, S.I. and Aljabak, A.İ. (2020). *Kruşevo-Gora-monografisi*. Utilis-Prizren, Grafoprint, Priştine.
- Altıntaş, K.M. (2016). Kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel türk el sanatkârlarının karşı karşıya bulunduğu ticari sorunların analizi. *Bilig*, 77, 157-182.
- Ardel, A., Kurter, A. ve Dönmez, Y. (1969). *Klimatoloji tatbikatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1123.



- Atik, A.D., Erkoç, F., Öztekin, M. (2010). Biyoçeşitlilik ve Türkiye'deki endemik bitkilere örnekler. *Resarchgate*, 1, 1-15.
- Avcı, M. (1993). Türkiye'nin Flora bölgeleri ve anadolu diagonaline coğrafi bir yaklaşım. *Resarchgate*, 54, 225-248.
- Bağcı, R.B. (2017). *Yeşilirmak deltası'nda (Çarşamba/Samsun) doğal ortam insan ilişkileri ve doğal çevre planlaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahat, B. (2011). *Altındere Vadisi Milli Parkı yaylalarının milli park yönetimi açısından değerlendirilmesi olanakları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bassi, D., Mietto, P. and Nebelsick, J. (2008). Southern Alps in Italy: Venetian Pre-Alps. *Resarchgate*, 17, 1-29.
- Benac, Ç. (2016). *Uygulamalı jeoloji genel terimler sözlüğü*. Riyeka.
- Berisha, N., Çusteravska, R., Milaku, F., Kostadinovski, M. and Matevski V. (2020). Contribution to the knowledge on the flora of Mt. Luboten, Sharri Mts., Kosovo. *Thaiszia - J. Bot. Košice*, 30 (2), 115-160.
- Birleşmiş Milletler Programı. (2012). *Sustainable development atlas framework for a comprehensive and balanced rural development for the municipality of Dragash*. Dragaş.
- Birleşmiş Milletler Gelişim Programı. (2013). *Kapsamlı ve dengeli bir yönetim planı çerçevesi*. Dragaş.
- Birleşmiş Mileltler Gelişim Programı. (2013). *Dragaş Belediyesi'nin 2013-2023 gelişim planı*. Dragaş.
- Buckoviç, D. (2006). *E-book: tarihsel jeoloji, Mezozoik ve Kenzoik*. Zagreb.
- Brück, E., Hammerl, C. (2014). Eduard Suess conception of the Alpine Orogeny relatedto geophysical data and models. *Austrian Journal of Earth Science*, 107, 1, 94-114.
- Bytyqi, V. (2015). *Doğal kaynaklar ve Kosova Ovası'nın doğal çevre sorunları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tirana: Tirana Üniversitesi, Tarih ve Filoloji Enstitüsü.

- Çakoviç, M., Çulafiç, G., Miliç, M., Çadenoviç, D., Radulaoviç, N. (2018). Ichnofossils from Cretaceous-Paleogene flysch of mide locality (Budva Zone, southern Montenegro). *Geološki Anali Balkanskog Poluostrva*, 79, 2, 11-18.
- Can, R. (2010). *Fethiye ovası ve yakın çevresinde dolay ortam-ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cırık, U. (2007). Milli Parklar ve uzun gelişme planları. *Şehir Plancısı, Kentsel Tasarım Uzmanı*, 1, 45-50.
- Çağlayan, İ. (2019). *Karabük şehri ve çevresinde doğal ortam ile insan ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı. (2006). *Dragaş Belediyesi'nin alan analizi*. Dragaş.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı. (2008). *Şarr Dağları Milli Parkı'nda 2008 yılına ait doğal değerlerin durumu*. Prizren.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı. (2013). *Şarr Dağları Milli Parkı'nın alan planlaması*. Priştine.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı. (2014). *Climate change framework strategy (CCFS) for Kosovo*. Kosova.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı. (2014). *Şarr Dağları Milli Parkı'nın 2014-2023 yönetim planı*. Priştine.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı. (2015). *2010-2014 - Doğa durumu raporu*. Priştine.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı. (2016). *Kosovanın 2014 yılına ait hidrometeoroloji yıllığı*. Priştine.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı. (2017). *Annual report state of the environment in Kosovo*. Priştine.
- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı, Kosova Doğa Koruma Enstitüsü. (2003). *Nemuna Dağlarının milli park olarak ilan edilmesi için araştırma*. Priştine.

- Çevre ve Alan Planlama Bakanlığı, Kosova Doğayı Koruma Enstitüsü. (2005). *Kosova doğa derler mirası*. Priştine.
- Çelik, C. (2015). Doğal alanları koruma: Amerika Birleşik Devletlerinde milli parkların oluşum süreci ve idaresi. *Türk İdare Dergisi*, 481, 401-432.
- Çelik, D.Y. (2013). Ortak kültürden ortak tatlılar-Kosova mutfağı. *Milli Folklor*, 89, 282-295.
- Çifçi, Y. (2001). *Türkiye'deki milli parklar turizm coğrafya açısından*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dana, H. (2014). *Dragaş Belediyesi'nin dış göç nedenleri, kayıpları ve faydaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tirana: Tirana Üniversitesi, Tarih ve Filoloji Enstitüsü.
- Demir, C. (2001). *Milli parklarda turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin sürdürülebilirliği: Türkiye'deki milli parklara yönelik bir uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, G.K. (2011). Kosova'da anlatılan kesik baş efsaneleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 4, 77-87.
- Devlet Su İşleri Kurumu. (2021). *2021 yılına ait üç aylık su raporu*. Prizren.
- Dragaş Belediyesi. (2016). *Maliyet tahminleri ile ayrıntılı uygulama planı*. Priştine.
- Dumont, T., Labric, T.S., Auutemayou, C. and Heymes, T. (2011). Lateral termination of the north-directed Alpine Orogeny and onset of westward escape in the western alpine arc: structural and sedimentary evidence from the external zone. *Tectonics*, 30, 1-31.
- Dünya, N. (2012). *Doğa koruma alanlarından milli parklarda baraj ve hidroelektrik santrali uygulamalarının incelenmesi: Munzur Vadisi Milli Parkı örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü.

- Ejupi, A. (2013). Natural heritage of Presheva Valley and their sustainable management. *Resarchgate*, 05, 17-29.
- Feyza, İ., Avdullahi, S., Meshi, A., Meha, M. and Trnova, A. (2010). Ultrabasic massif of Goleshi (Kosova): microstructural and kinematic analysis. *Journal Of Earth Sciences*, 4, 1, 6-12.
- Gallopeni, B. (2014). Community and tourism in settlements near by the national park “Sharr Mountain”, study case: Dellovc Village. *Geoinformacione*, 3, 13-25.
- Gashi, F. (2013). *Kosovada mekansal planlama Prizren Belediyesi örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tirana: Tirana Üniversitesi, Tarih Filoloji Enstitüsü.
- Gökmen, S. (2022). *Gerede çevresinde doğal ortam –insan ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Göksu, E. (2020). *Aladağlar Milli Park’ındaki turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin kırsal kalkınmaya etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güçlü, Y. (2000). *Köyceğiz-Kalkan kıyı bölgesi ve yakın çevresinde doğal ortam insan ilişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Handy, M.R., Ustaszaewski, K. and Kissling, E. (2014). Reconstructing the Alps–Carpathians–Dinarides as a key to understanding switches in subduction polarity, slab gaps and surface motion. *Int J Earth Sci (Geol Rundsch)*, 3, 1-26.
- Hodza, B. (2013). *Balkan politikalarında goralıların yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hyseni, S., Durmishaj, B., Fetahaj, B., Shala, F., Berisha, A. and Large, D. (2010). Trepça ore belt and stan terg mine – geological overview and interpretation, Kosovo (SE Europe). *Resarcher Gate, Article in Geologija*, 53, 1, 87-92.
- İbrahimi, H., Billali, A., Vitecek, S., Pauls, S., Erzinger, F., Gashi, A., Kotori, L. G., Geci, D., Musliu, M. and Kasumaj, E. (2021). *Potamophylax coronavirus sp. n.* (Trichoptera: Limnephilidae), a new species from Bjeshkët e Nemuna

- National Park in the Republic of Kosovo, with molecular and ecological notes. *Biodiversity Data Journal*, 9, 1-18.
- İleri Araştırma Enstitüsü. (2009). *Suhareka Belediye raporu*. Suhareka.
- İzbrak. R. (1977). *Sistemik jeomorfoloji*. Ankara: Erol Ofset ve Matbacılık.
- Kang, S., Du, J., Wang, N., Dong, J., Wang, D., Wang, X., Qiang, X., and Song, Y. (2020). Early Holocene weakening and mid- to late Holocene strengthening of the East Asian winter monsoon. *The Geological Society of America*, 48, 11, 1043-1047.
- Kastrati, B. (2013). Reshjet atmosferike ne Kosoven VI. *Kerkime Gjeografike Nr*, 15, 51-63.
- Kervan. E. (2015). *Her yönüyle Yanova Türkleri*. Kosova.
- Kervankıran.İ ve Eryılmaz.A.G. ( 2015). Milli parkların sürdürülebilir kullanımı ve yönetim planı önerisi: Isparta İli örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 173-190.
- Kılıçaslan, H., Etikan, S. ve Evecen, A. (2017). El sanatlarında ekonomik kaygılarla ortaya çıkan yeni tasarımlar. *Kalemisi*, 9, 33-44.
- Kızılçaoğlu, A. ( 2009). Ortaoğretim öğrencilerinin bakı kavramını anlama düzeyi ve kavram yangıları. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4, 99-114.
- Kızıldağ, H. (2019). Bir makale eleştirisi: türk reklamlarında mitolojik esintiler: Vestel ve Casper reklamlarının yunan mitolojisi bağlamında göstergebilimsel analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 77, 151-161.
- Kissling, E. and Shlunegger, F. (2018). Rollback orogeny model for the evolution of the Swiss Alps. *AGU100 Advancing Earth And Space Science*, 37, 1097-115.
- Koç. Y. (2017). *Koruma alanlarının çevresinde nüfus hareketleri: Kazdağı ve Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kołodziejczyk, J., Pršek, J., Voudouris, P. and Melfos, Vand Asllani, B. (2016). Sn-bearing minerals and associated sphalerite from lead-zinc deposits, Kosovo: an electron microprobe and LA-ICP-MS study. *Minerals*, 42, 2-17.

- Kosova Bağımsız Maden ve Mineral Komisyonu. ( 2020). *Kosova'nın 2019 yılına ait maden ve mineral raporu*. Priştine.
- Kosova Cumhurbaşkanlığı. (2013). *Tarım, kırsal kalkınma, ormancılık, balıkçılık ve gıda güvenliği hakkında tematik tablo*. Priştine.
- Kosova Çevre Koruma Ajansı. (2008). *A report of enviroment situation 2006-2007*. Priştine.
- Kosova Çevre Koruma Ajansı. (2020). *2001-2020 yılına ait hidrometeorolojik aylık değerler*. Priştine.
- Kosova İstatistik Ajansı. (2013). *Cinsiyet, etnisite ve nüfus yerleşim alanlarına göre nüfus sonuçları*. Priştine.
- Kosova İstatistik Ajansı. (2016). *Kosova Cumhuriyetinde tarla kültürü*. Priştine.
- Kosova İstatistik Kurumu. (2016). *2015- Kosova Nüfus Değerlendirmesi*. Priştine.
- Kosova İstatistik Ofisi. (2001). *Kosovanın zirai istatistiği*. Priştine.
- Kuliqi, M. (2015). *Arnavut arı popülasyonlarının genetik ilişkileri ve komşu ülkelerin nüfusu ile karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tirana: Tirana Üniversitesi, Doğa Bilimleri Enstitüsü.
- Kurdoğlu, O. (2007). Dünyada doğayı koruma hareketinin tarihsel gelişimi ve güncel boyutu. *Artvin Çoruh Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, 8, 1, 59-76.
- Mater. B. (1998). *Toprak coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Maroviç, M. (2001). *Yugoslavya jeolojisi*. Belgrad.
- Meleqi, H. (2013). Sharr Dağlarının önemli değerleri-Sharr Dağlarının etimolojisi. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 15, 17-28.
- Meral, T. (2018). *Kapıdağ yarımadasında (Balıkesir) doğal ortam insan ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Morina, İ., Dragusha, B., Dvorani, S. and Reisbeck, F. (2012). Chemical characteristics of lignite ash from Power Plant Kosova A and local geological settings in Kosova near Prishtina. *Wseas Transactions on Enviroment and Devolopment*, 4, 8, 168-178.

- Mustafa, B., Veselaj, Z., Hajdari, A. and Krasniqi, Z. (2011). Management status of protected areas in Kosovo. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19, 651-654.
- Nanda, N.K. (2018). Climatic Classification. *Resarchgate*, 4, 3-15.
- Neuber, T.A., Harzhauser, M., Gergopoulou, E., Kroh, A., and Mandic, O. (2015). Tectonics, climate, and the rise and demise of continental aquatic species richness hotspots. *PNAS*, 112, 11478–11483.
- Özkan, O. (2019). *Emekli göçmenlerinin yaşadıkları yöreye ilişkin mekansal algıları: Kaz Dağı Milli Parkı çevresi (Balıkesir) örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Palinkaş, S.S., Palinkaş, L.A., Renac, C., Spangenberg, E.J., Luders, V., Molnar, F. and Maliqi, G. (2013). Metallogenic model of the trepc̑a Pb-Zn-Ag skarn deposit, Kosovo: evidence from fluid inclusions, rare earth elements, and stable isotope data. *Society of Economic Geologists, Inc. Economic Geology*, 108, 135-162.
- Poyraz, M. (2013). *Ekolojik risk değerlendirmesi açısından Kazdağı Milli Parkı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Prizren Belediyesi. (2012). *Prizren Belediyesinin 2013-2025 gelişim planı*. Prizren.
- Prizren Belediyesi. (2012). *Prizren Belediyesi stratejik çevre değerlendirme planı*. Prizren.
- Prizren Belediyesi, (2012). *Prizren venue of civilizations*. Prizen.
- Ruppert, L., Finkelman, R., Boti, E., Milosavljeviç, M., Tewalt, S. and Simon, N. (1996). Origin and significance of high nickel and chromium concentrations in Pliocene lignite of the Kosovo Basin, Serbia. *International Journal of Coal Geology*, 29, 235-258.
- Sezer. İ. (2006). *Dilek Yarımadası, Büyük Menderes Deltası, Milli Parkının coğrafi etüdü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Schmid, S.M., Fugenschuh, B., Kissling, E and Schuster. (2004). Tectonic map and overall architecture of the Alpine Orogeny. *Eclogae geol. Helv*, 97, 93–117.
- Siegesmund, S., Fügenschuh, B. and Froitzheim, N. (2019). Introduction: analysing orogeny—the Alpine approach. *Geological Society*, 298, 1-4.
- Suhareka Belediyesi. (2005). *Alan analizi*. Suhareka.
- Şen, S. (2018). *Uluabat gölü ve yakın çevresinde (Nilüfer/Bursa) doğal ortam – insan ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengün, T. (2012). *Harput Platosunda doğal ortam ilişkileri ve doğal çevre planlaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarım Orman ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı. (2016). *2016-başvuru değerlendirme listesi*. Priştine.
- Tarım Orman ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı. (2017). *Zirrai ve ekonomik istatistik analiz bürosu*. Priştine.
- Türkan, K. (2016). Balkan Türk masallarında mitolojik bir figür: ejderha. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 45, 1-7.
- United Nations Development Programme. (2012). *Municipal development plan for municipality of Dragash*. Dragaş.
- Xhinseng, Z and Andersen, İ. (2016). *International union for conservation of nature annual report 2016*. İsviçre: Miller Design, United Kingdom.
- Veselaj, Z. (2013). Extension of national park "Sharri" boundaries and its significance for natureconservation in Kosovo. *Researchgate Natura Montegrina*, 12, 3-4, 607-616.
- Veselaj, Z. and Mustafa, B. (2015). Overview of nature protection progress in Kosovo. *International Association for Landscape Ecology*, 45, 1-10.



